

ARHEOVEST

INTERDISCIPLINARITATE
ÎN ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

VIII₂

IN HONOREM
ALEXANDRU RĂDULESCU

SZEGED
2020

MAGNUS BUZAD, PRIMUL BAN DE SEVERIN (~1228–'30)?

Sorin Forțiu*

* Universitatea de Vest din Timișoara; sorinfortiu@gmail.com

Abstract. In the archondology of the Hungarian kingdom (1000–1301), published in 2011, ZSOLDOS Attila states that Buzad, son of Buzad, from Hahót's kindred, would have occupied the dignity/office of *banatus* at Severin sometime between 1226 and 1236/32. In the following I will analyze this hypothesis and show that Buzad bore the title of *banus totius S(c)lauonie* in 1224. I will also show that Thomas, the son of Macarius, from Monoszló's kindred, bore the title of *banus S(c)lauonie* in 1219.

Keywords: Buzad/Buzád, Toma/Tamás, Monoszló, *banus*, *banatus*, Severin/Szörény, *S(c)lauonia*/Szlavónia/Slavonia.

1. Preambul

Până nu demult, cu mici excepții¹, în istoriografie se afirma că primul dregător cunoscut, care a purtat titlul de ban de Severin, ar fi fost Luca (atestat 22.08.1233). Din anul 2011, prin *Archondologia laică* (sic!²) a Ungariei: 1000–1301, ZSOLDOS Attila susține că primul ban de Severin a fost *Magnus*³ Buzad, fiul lui Buzad, *de genere*

Notă: Toate citările sunt menționate prin folosirea scrisului *italic*. Dacă în acest citat exista deja ceva subliniat cu scris *italic* am recurs la folosirea scrisului normal pentru a indica acest lucru.

Anexele sunt parte integrantă a acestui studiu. A se consulta cu încredere deoarece conțin informații vitale. Acest studiu a fost început în anul 2017 și terminat în 2020, după o pauză în care am fost acaparat de alte subiecte.

¹ *vide* Forțiu, 2020b, pp. 787–790.

² Titlul lucrării este *Magyarország világi archontológiája* și conține inclusiv o secțiune dedicată *Főpapok* (Arhieriei), iar *világi* (l.m.) înseamnă *lumesc*, *laic*, *secular* (l.r.).

³ Două documente din anul 1256 îl menționează pe *magni Buzad Bani* (*vide infra*). Fiul său cel mare, numit tot Buzad, nu apare vreodată cu menționarea *juvenis*^a. *Magni Buzad* se tălmăcește *marele Buzad* / *Buzad cel Mare* și nu *bătrânul Buzad* / *Buzad cel Bătrân* (i.e. *mai în etate*). În aceeași epocă mai este un caz similar; cel al lui Gyula "Magnus" *de genere* Kán, iar fiul acestuia, numit tot Gyula, apare în documente cu mențiunea *Iunior* *lula*^b. Magistrul Petru, fiul comitelui Nicolae de Siklós se auto-intitulează^c *din neamul marelui Gyula banul* în anul 1303^d. În anul 1278, în fața capitolului bisericii *beati Michaelis Transsiluane* se prezintă *Moyš Comes filius Alberti Magni* (DL 29659 și pe verso: *Comitis Moyš Filij Alberti Magni*); *Moyš comes filius Alberti magni* (UB, 1857, pp. 114–115, doc CXVIII); *comitele Moys, fiul lui Albert cel Mare* (DIR, XIII, C. Tr, II, p. 189, doc 207).

^a dar acest lucru poate să fie datorat doar faptului că nu a participat la viața publică și pe cale de consecință nu apare în documente prea des între 1227–'39.

Hahót⁴ (Hahold), care a fost de-a lungul carierei sale politice comite de Bihar⁵ (1222), de Pozsony (1222–'24), de Vas / *Castri Ferrei* (1225) și de Sopron (1232)⁶. El specifică și perioada când acesta ar fi purtat titlul de *banus*: *cândva între 1226 și 1235*⁷ sau *circa 1226–1232*⁸. Afirmările sale, care ar fi trebuit să provoace un mic "cutremur" în istoriografia românească până acum prin implicațiile lor, au fost ignorate cu seninătate⁹. În cele ce urmează îmi propun să analizez în detaliu ipoteza academicianului ZSOLDOS Attila¹⁰.

Din capul locului trebuie să menționez că perioada 1226–'32/'35 trebuie restrânsă la 1228–'32 deoarece Banatul de Severin a fost înființat în anul 1228¹¹, iar Buzad este deja călugăr la mijlocul lunii februarie în anul 1233. După cum vom vedea, răstimpul poate fi definit mult mai fin ...

2. O voce neclară

În anul 1857, în lucrarea sa genealogică, fără a invoca vreo dovadă, NAGY Iván afirma că Buzad, fiul lui Buzad, fusese ban al Slavoniei în anul 1226¹². În primul studiu dedicat băniei¹³ (1868), KORBULY Imre avansa precaut ipoteza că Buzad ar fi fost ban al *întregii* Slavonii între 1227–'28, dar anul nu poate fi cunoscut cu precizie¹⁴. Șovăiala lui WERTNER Mór este caracteristică întregii istoriografii pozitivistice; în 1898, într-un studiu dedicat neamului *Buzád-Hahót*, el afirmă că Buzad ar fi fost ban între 1231–1232, dar banatul nu-l poate decide¹⁵. În anul 1901, se publică volumul al doilea din trilogia genealogică a lui KARÁCSONYI János, iar acesta afirmă că Buzad ar fi fost ban al Slavoniei undeva între 1226 și 8.09.1229 și citează o diplomă regală drept

^b CD, III/2, p. 407. În același document Gyula "Magnus" apare drept *Iula Bano*.

^c ce rost ar fi avut să spună că aparține de neamul *bătrânului Gyula banul*?

^d *Magister Petrus, filius Comitis Nycolai de Schuklos, ex progenie Magni Jule Bani* (CD, VIII/7, pp. 33–34, doc VII).

Ambele construcții – *Magnus* Buzad și Gyula "Magnus" – îmi aparțin, dar ele se bazează pe informații documentare de epocă.

⁴ Hahót nembeli Buzád fia, Buzád (l.m.).

⁵ Mai apare și drept comite de Győr (1209) într-un document fals (Szentpétery, I/1, p. 80, (RA) 247).

⁶ Zsoldos, 2011, p. 49, 291–292. Cum este vorba de o lucrare de arhondologie generală, afirmațiile sale nu au fost și argumentate corespunzător (*vide* 6. **Discuții**). Nu am știință ca el să fi revenit asupra subiectului.

⁷ *szörényi bán volt ... valamikor 1226 és 1235 között* (Zsoldos, 2011, p. 292).

⁸ *1226–1232 k[örül]* (Zsoldos, 2011, p. 49).

⁹ Nu am cunoștință ca, în ultimul deceniu, măcar vreun istoric român să fi citat informația!

¹⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/Zsoldos_Atila (28.04.2020).

¹¹ Acestui subiect îi voi dedica un studiu separat.

¹² *I. Buzádnak fiai ezek: II. Buzád, ki 1226-ban tótországi bán volt ...* (Nagy, I, p. 155).

¹³ *báni méltóság* (l.m.) = *bănie* (l.r.) (Cherestesiu, Valentiny, 1929, II/2, p. 1251).

¹⁴ *Valószínűleg ez időtájr (1227–1228) tehető Buzád egész Szlav[oniai]. bánja is, kinek éve határozottan nem tudható* (Korbuly, 1868, p. 211).

¹⁵ [*I. (sic! II -n.m.) Buzád*] *1231–1232-ben «bán», de bánságát meg nem határozhatjuk* (Wertner, 1898, p. 20).

argument¹⁶. Anul următor, într-o recenzie-corecție-completare a acestei cărți¹⁷, Mór WERTNER combate opinia și arată că documentul invocat îl plasează pe Buzad doar drept comite de Vas¹⁸. Apoi mensește un alt document, acesta din anul 1217¹⁹, care fusese ignorat de Karácsonyi, în care *Buzad comitele* apare drept *Procuratore* regal într-un caz aparținând de episcopia Zagreb, iar de aici avansează ipoteza că Buzad ar fi fost doar vice-ban al Slavoniei²⁰, pentru că Bank ocupa demnitatea în acest an, opinie pe care și-o menține și în anul 1909²¹. În prima ediție a *Magyar Történet* (1928), HÓMAN Bálint îl indică pe Buzad, *de genere* Hahót, drept ban al Croației și Slavoniei între 1227–1229, perioadă în care și Toma, fiul lui Macarie, este arătat ban aici²².

Nici istoriografia mai nouă nu aduce plusul de claritate necesar. Academica istorie a Ungariei în 10 volume (1984) îl citează doar drept *Buzád (comes)* și face referire numai la oficiul de *comitatus* în Pozsony pe care-l îndeplinește între 1222–'24²³. În anul 1994, în cunoscutul lexicon istoric al perioadei timpurii (sec. IX–XIV), SEBŐK Ferenc promovează punctul de vedere al lui KORBULY Imre (1868), dar fără a-l mai cita pe acesta²⁴. Micul lexicon biografic al personalităților din comitatul Zala (1994) revine la ipoteza lui WERTNER Mór din 1898, dar Buzad este plasat drept ban croato-slavon între 1231–'32²⁵, iar pentru VÁNDOR László, care umblă pe urmele lui János KARÁCSONYI (1901), el a purtat titlul de ban croato-slavon (1226–'29), concomitent cu cea de comite de Sopron²⁶. Dar primul ban în Croația apare doar în anul 1275, iar Buzad este comite de Sopron în 1232. În anul 2015, opinia sa ajunge și în mass-

¹⁶ *Az 1226. és 1229. évek közt valameddig tótországi bán volt ... más oklevelekből pedig az is bizonyos, hogy csak 1226 és 1229 szept. 8-ika közt lehetett az* (Karácsonyi, II, p. 122 și nota 14: *ÁÚO*, XI, pp. 182–184).

¹⁷ Karácsonyi "împrumutase" titlul operei sale de la Wertner și îi bagatelizase munca prin afirmația că nu intră în polemică cu acesta pe parcursul demersului său pentru că nu s-ar ajunge nicăieri dacă, de exemplu, ar menționa că preopinientul său a indicat cu 15 membrii mai mult decât existau în realitate în cazul neamului Boksa^a. Adevărul este că fiecare dintre cele două lucrări au plusuri și minusuri și trebuie consultate complementar în mod critic și confruntate cu lucrarea lui ENGEL Pál (Engel, 2003b), iar rezultatul din nou evaluat critic.

^a Karácsonyi, I, pp. IX–X.

¹⁸ *II. Buzád szerző* (i.e. Karácsonyi J. -n.m.) *szerint 1226 és 1229 szeptember 8-ika közt volt tótországi bán, ez az oklevelekből tűnik ki; a forrás Wenzel, XI. k[ötet]. 182–184. l[áp]^a; csakhogy ez korántsem oly bizonyos, mint szerző állítja. Az idézett okmányból csak az derül ki, hogy Buzád 1225-ben Vasmegye főispánja volt* (Wertner, 1902, p. 66).

^a i.e. *ÁÚO*, XI, pp. 182–184, doc 121.

¹⁹ *CD*, III/1, pp. 215–226 (222).

²⁰ ... *Buzád csak albán volt* (Wertner, 1902, pp. 66–67).

²¹ Wertner, 1909, pp. 562–563.

²² *MT*, on-line <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0002/0002/0002-19d.html> (7.01.2017).

²³ *MT*10, 1/2, pp. 1335–1337.

²⁴ *Hahót nem[beli] ... (II.) Buzád 1227–28 k[örül]. szlavón bán ... (KMTL, p. 251)*. În schimb îi citează pe Wertner M. și Karácsonyi J., care au o altă opinie decât Korbuly I.!

²⁵ ... *1231–'32 között horvát-szlavón bán ... (ZL)*.

²⁶ ... *országos főméltóság, horvátszlavón bán. 1226-29-ben viseli ezt a tiszte, mellett Sopron megye főispánja is* (Vándor, 1996, p. 50).

media²⁷, chiar dacă cu patru ani înainte ZSOLDOS Attila își publicase propria teorie. În 2008, *Magyar Katolikus Lexikon* îl indică pe Buzad drept *regni Sclavoniae banus* în perioada ~1227–'28²⁸, revenind la opinia lui KORBULY Imre (1868). Într-un studiu publicat în 2019, B. HALÁSZ Éva acceptă necritic opinia avansată de ZSOLDOS Attila și îl indică pe Buzad drept ban de Severin²⁹, fără a mai arăta și perioada în care acesta a ocupat demnitatea. Autorii anonimi ai paginii dedicate lui Buzad pe Wikipedia în limba maghiară³⁰ afirmă greșit că acesta și-ar fi lăsat moștenire demnitatea de ban de Severin feciorilor săi în momentul în care s-a călugărit în anul 1233³¹. Ca orice poveste și aceasta are un mic sâmbure de adevăr; Buzad într-adevăr s-a postrigit, dar fiul său cel mare, care purta numele tatălui și bunicului său, nu a participat la viața publică, iar un alt fecior, Chak, care a avut o carieră politică consistentă între 1245–'69, a ocupat demnitatea de *banatus* în Transilvania (1261)³² ...

Din toate acestea două **concluzii** se desprind; *Magnus* Buzad a fost plimbat în ambele banate (al *întregii* Slovenii și de Severin) în toți anii perioadei 1226–'32. Apoi, nicidecum dintre autori nu aduc și vreo dovadă documentară valabilă, ci doar avansează opinii, care nu rezistă la o analiză critică.

3. Familia

În *Chronicon pictum vindobonense*³³ se amintește de *Neamul lui Buzad*: XXVII. Trebuie să vorbim acum despre neamul lui Buzad. Neamul acestuia a fost adus în Ungaria de regele Stefan (sic!), fiul lui Bela al II, în ajutorul regelui amințit. Comiții Orlamundi se trag din ei. Cel dintâi care a venit în țară s'a numit Hadoch, ai cărui fii au fost deasemenea un Hadoch și Arnold. Dela aceștia își trage

Fig. 1. Portret ipotetic al banului *Magnus* Buzad, *Chronicon pictum vindobonense* (~1360)³⁴.

²⁷ VÁNDOR László a participat la inaugurarea bustului lui Buzad în localitatea Hahót, ocazie cu care a luat și cuvântul (*Zalai Hírlap*, 22.04.2015, on-line <https://www.zaol.hu/hirek/a-falut-alapito-nemzetseg-vertanujanak-1455576/> -28.04.2020).

²⁸ MKL, on-line <http://lexikon.katolikus.hu/S/szlavon%20banok.html> (2.05.2020).

²⁹ B. Halász, 2019, p. 49 și nota 46 (cu o corecție: Buzad nu se auto-numește *fost ban* în 1232, după cum afirmă autoarea, ci anul următor).

³⁰ În schimb pagina în limba engleză găzduiește ipoteza lui Zsoldos A. și este mult mai bine realizată (https://en.wikipedia.org/wiki/Buzád_Hahót -28.04.2020).

³¹ *Érett férfikorában szörényi báni méltóságát fiaira hagyta (fals!)*, Buzádra (fl. 1237-1239) és Csákra (fl. 1246-1269), búcsút mondott a világi életnek, és 1233-ban belépett a domonkosok rendjébe (on-line https://hu.wikipedia.org/wiki/Boldog_Buzád -7.01.2017).

³² Fortiu, 2019, p. 840, 847–849.

³³ Clmae 404, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, HU.

³⁴ CGH, 1969, folio 15v.

originea **banul Buzad** (sb.m.). Neputându-se exprima numele de Hadolch, s'a spus prin schimonosire Hoholt. Neamul lui Chaak, cu alte câteva neamuri, făcură o conspirație împotriva acestui rege [Ștefan al III-lea (1163–'65) -n.m.]; prin Hohold și prin armata sa se spune că au fost distruși³⁵.

Să observăm că după ~120 de ani de la moartea sa, *Buzad bani* (*Buzad banul*) mai este amintit purtând titlul onorific de *banus*. Poate e chiar și portretizat³⁶ (oricum, blazonul este veritabil).

Cercetările genealogice din ultimii 130 de ani ne permit să-i cunoaștem și arboarele familial (Fig. 2):

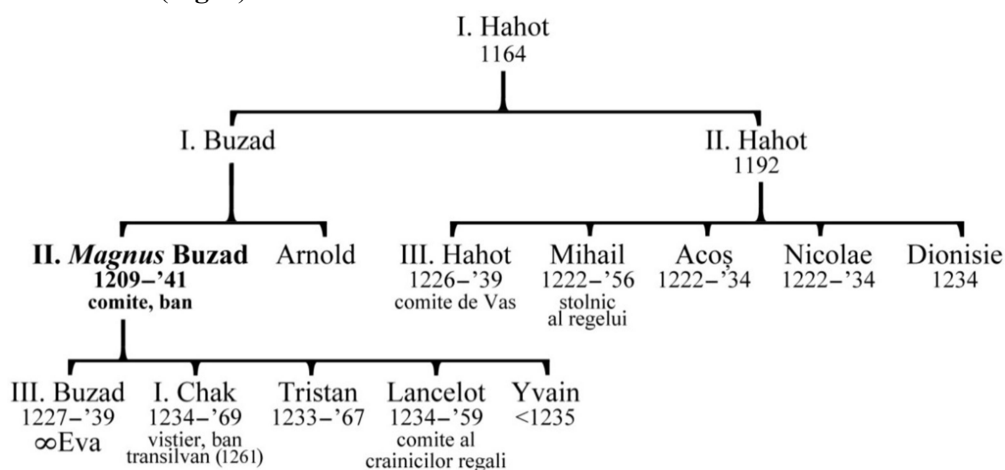

Fig. 2. Arborele genealogic al familiei lui *Magnus Buzad* (fragment)³⁷.

4. Cronologie

1192: *Hahold*, cavalier pios (*miles religiosus*) din comitatul (*Parochia*!) Zala, cumpără de la Paris, fiul comitelui Ivan, pentru suma de 80 de mărci, prediile *Fenetű* (Venécze) și *Lindva* (Alsó-Lendva), dar nu poate să intre în posesia lor pentru că Paul, Ioan și Vidus, iobagi din Zala, au ridicat pretenții asupra

³⁵ XXVII. De generatione Buzad est dicendum. De generatione guidem Buzad est dicendum. Huius enim generatio per regem Stephanum filium secundi Bele in Hungariam adducitur in adiutorium regis memorati. Ex comitibus enim Orlamundi sunt. Primus enim qui uenit Hadoch est uocatus, cuius filius Hadolch et Arnol(31)dus. Ex istis origo procedit **Buzad bani** (sb.m.). Hic enim Hadolth exprimi non potuit, sed paralyzando Hoholt dicitur. Generatio quidem Chaak, cum aliis quibusdam generationibus conspirauerunt contra istum regem, quos per Hoholdum et suam militiam dicitur contriuisse (Popa-Lisseanu, 1937, p. 26/141).

³⁶ cel puțin VÁNDOR László așa crede^a. În opinia mea, toate reprezentările faciale seamănă ca două picături de apă și doar semnele heraldice sunt personalizate.

^a Vándor, 1996, p. 50.

³⁷ vide Wertner, I, pp. 169–171; Karácsonyi, II, p. 116b; Engel, 2003a, *sub voce* Hahót nem[beli] 2. tábla: Buzád ága. O singură mare deosebire există; WERTNER Mór (1891) a crezut că Mihail este fratele bun al lui *Magnus Buzad*, iar acesta este indicat a fi verișorul său primar de către KARÁCSONYI János (1901) și ENGEL Pál (2003).

unei părți din pădurea de pe moșia *Lindva*. În urma unui proces în fața comitelui palatin Mog (*Mochu Palatino Comiti*), Hahold are câștig de cauză³⁸. Apariția documentară a primului membru al neamului Hahót. Istoriografia l-a indicat a fi fost unchiul bun al lui *Magnus Buzad*.

1209: printre martorii unei danii regale se numără și *Buzad* [*Comite*] *Geuriensi*³⁹. Documentul este un fals⁴⁰. Nu există menționări ale comitelui⁴¹ Buzad anterioare anului 1215 în documentele medievale care au supraviețuit.

1215: *Willermo*, cavaler al reginei, vinde cu aprobare regală un pământ, aflat între râurile Drava și Mura, pentru suma de 200 de mărci, lui *Buzad comes* și moștenitorilor acestuia. Pământul regal fusese primit de *Willermo* din partea reginei pentru serviciile prestate și fusese ocupat înainte fără drept de către decedatul *Salamon*, vistier regal⁴², dar regele l-a luat de la acesta și l-a dat reginei⁴³. Prima apariție în documentele vremii a lui Buzad, care pare că poartă doar un simplu titlu de reverență de *comite*. Raritatea numelui face identificarea sigură.

1217: înainte de plecarea în cruciadă spre Țara Sfântă, la cererea lui Ciriacus, prepozit al bisericii din Zagreb și a concanonicilor săi din cadrul capitlului, regele Andrei al II-lea întărește toate privilegiile bisericii din Zagreb primite de la regele Bela al III-lea, nobilul bărbat *Totar*, nobilul numit Petru și Ioan, unchiul (*avunculus*) lui Ciriacus, Blasius de fericită memorie, fost abate al sfintei mănăstiri Sânmartin, *Wtha* cu frații săi, *fidelis noster* Martin banul, *Zomar*, fiul lui *Dazlai*, *Nadislaus* și *Endus* și menționează hotarele acestor proprietăți. Printre alte dispoziții ne atrage atenția cea în care decanul Baran a fost implicat și care sunt acum întărite privitor la pământurile *Resnek*, *Scepnica*, *Brest*, *Sihcneh*, *Werethc*, *Tornoa*, *Coeani*, *Duls*, pe care *Nues*, prepozitul bisericii din Bács le-a donat bisericii din Zagreb, și care apăreau deja într-un privilegiu regal al lui Andrei al II-lea, precum și *insula nomine Preulaca, cum tribus clausuris piscature, quas memoratus B(aran) decanus*, datorită morții sale, nu au mai fost menționate privilegial. În toate acestea, *fidelului și iubitului nostru Buzad comitele*, [*a fost numit*] prin autoritatea și porunca noastră ca *procurator al acestei negocieri*⁴⁴. Deci, Buzad pare că era deja în serviciul

³⁸ CD, II, pp. 277–279.

³⁹ CD, III/1, pp. 86–89.

⁴⁰ Szentpétery, I/1, p. 89, (RA) 247 (cu bibliografia).

⁴¹ aici *comite* este doar un titlu de reverență.

⁴² *condam Salamon magister tauarnicorum* (1214–'15) înseamnă *decedatul vistier Salamon* (și *nu Salamon fostul vistier*), care fusese și comite de Bacs (1214) și de Nitra (1215). Pe urmele lui WERTNER Mór, ZSOLDOS Attila îl confundă cu un tiz, ulterior ban al Slavoniei (1220, 1222–'24, 1226–'27), comite al curții și de Moson (1222), comite de Zala (1222–'24), care aparținea neamului (*de genere*) Atyusz (Zsoldos, 2011, pp. 349–350).

⁴³ DL 73; DZ, III, p. 139, doc 122; Szentpétery, I/1, p. 99, (RA) 301 (cu bibliografia).

⁴⁴ *In hiis (sic! his) omnibus nostro* (i.e. Andrei al II-lea) *fideli et dilecto Buzad comite, auctoritate et precepto nostro procuratore huius negotii existente* (Tkalčić, 1873, pp. 38–44, doc XXXII; p. 42).

regelui Andrei al II-lea anterior acestui an.

- 7.07.** la petiția reginei Ungariei, *Yolae* (Yolanda of Courtenay), papa Honorius Tertius pune sub protecția *beati Petri* și a sa proprietățile acesteia, *specialiter autem banatum [Sclauonie] cum omnibus pertinentiis suis, [utpote⁴⁵] comitatum de Warastin cum pertinentiis eius, comitatum Sumugiensem cum suis pertinentiis, comitatum de Zala cum suis pertinentiis et comitatum de Cerem* (i.e. Szerém) *cum suis pertinentiis* și altele pe care regele Ungariei (i.e. Andrei al II-lea), bărbatul ei ilustru, i le-a concedat drept *dotalicium*⁴⁶. Teritorial, comitatele Varasd, Somogy, Zala și Srijem, cu toate pertinențele lor, aparțin de banatul Slavoniei.
- 1222:** *primogenitus* se intitulează *Bela dei gracia rex, filius regis Vngarie et dux totius Sclauonie*⁴⁷. Atestarea documentară a choronimului *totius Sclauonie* (întreaga Slavonie)⁴⁸.
- 1222:** Buzad este atestat drept comite de Pozsony⁴⁹ (*Buzad [Comite] Posoniensi*) în două⁵⁰ documente⁵¹. Prima demnitate politică de care știm că el o ocupă. Lucrul este cumva ciudat deoarece oficiul era unul dintre cele mai importante, oricum cel mai important dintre cele comițiale, iar a debuta direct într-o astfel de demnitate este cumva neobișnuit.
- (<28.05.) la dorința tatălui său, regele Bela se desparte de soția sa leguită, Maria Las-caris, încoronată regină în anul 1220, și solicită personal papei clarificări în vederea ruperii logodnei (!) sale și îngăduință de-a se căsătorii cu cineva care ar fi de mai mare utilitate regatului ungar⁵². Printr-o misivă din 28 mai, papa Honorius Tertius încredințează cercetarea cauzei episcopilor de Eger, Oradea și Vác⁵³.

Originalul documentului a ars. Este transcris de papa Gregorius Nonus la 9.07.1227. SZENT-PÉTERY Imre crede că structura actului este confuză, iar documentul *suspect* (dar nu-l indică a fi fals! -Szentpétery, I/1, p. 107, (RA) 325).

⁴⁵ întregire Ivan KUKULJEVIĆ Sakcinski (Kukuljević, 1896, p. 47, nr. CL).

⁴⁶ DZ, III, p. 214, doc 189.

Dotalicium (și *doarium*, *vidualicium*; "zestrea văduvului") a fost o danie funciară oferită de soț în timpul vieții drept uzufruct pentru întreținerea văduvei sale.

⁴⁷ DZ, III, pp. 219–220, doc 193.

1220: în primul său act, emis în favoarea oaspeților din Varaždin, *primogenitus* se intitulează *Bela dei gracia Hungarie, Croacie, Dalmacie, Rame, Seruie, Lodomerieque, illustrissimi regis Andree filius, rex in perpetuum* (DZ, III, pp. 186–187, doc 161).

⁴⁸ Pe urmele lui ZSOLDOS Attila^a folosesc și eu acest concept istoriografic pentru evenimentele post 1222, chiar dacă titulatura a suferit destule modificări de-a lungul timpului.

^a *szlavóniai bán* (banus totius Slavonie) (Zsoldos, 2011, p. 41).

⁴⁹ *pozsonyi ispán* (l.m.).

⁵⁰ un al treilea document din acest an este considerat un fals (Szentpétery, I/1, p. 128, (RA) 386.

⁵¹ Szentpétery, I/1, p. 127, (RA) 382, 383 (cu bibliografia).

⁵² CD, III/1, p. 384; întregul episod în detaliu la Wertner, 1893, pp. 15–20 (cu mici greșeli de date).

⁵³ CD, III/1, p. 484.

- 31.10.** capitlul bisericii din Veszprém certifică faptul că între *Michael filius Hoholt*
1222: *Comitis* și frații săi minori *Acus et Nicholaus* are loc un schimb de proprietăți⁵⁴. Prima apariție documentară a lui Mihail, fiul lui Hahot comitele, care ulterior apare în izvoade drept *Michael frater Buzad (bani)*.
1223: Buzad este atestat drept comite de Pozsony în alte trei documente regale⁵⁵.
1233: Arhiepiscopul de Kalocsa și episcopii de Cenad, Veszprém, Zagreb, Eger, Pécs, Oradea, Vác și Nitra îl informează pe papa Honorius Tertius că Bela a fost încoronat rege încă înainte ca tatăl său să ceară mâna Mariei pentru el în anul 1218, că Andrei al II-lea și nobilii care l-au acompaniat la curtea împăratului Theodoros I Lascaris în anul 1218 au jurat public să susțină căsătoria, că Maria a fost încoronată festiv regină a Ungariei (1220), iar cuplul trăia împreună din vara anului 1220, fiind căsătoriți legal, iar căsătoria consumată. Iar acum, pentru că *Diabolo seminante zizanium*, în întregul regat era scandal pentru că, prin subminarea religiei creștine, Bela și-a alungat soția⁵⁶. Papa îi ordonă acestuia să-și reia căsnicia, care fiind legală nu putea fi desfăcută, lucru pe care tânărul rege se pare că-l face cu plăcere⁵⁷.
1223: în lista martorilor daniei regale în favoarea mănăstirii Cârța din acest an apare și *Buzad [comite] Posoniensi*.

Documentul este datat *1223 <după Noembrie 30>*. în corpusul de documente românesc⁵⁸ (1951). Actul este dat *în anul o mie două sute douăzeci și trei dela întruparea domnului* (sic!) ... *în anul al douăzecilea al domniei noastre*⁵⁹. Editorii nu și-au bătut capul și doar au copiat informația din corpusul documentar săsesc⁶⁰ (1892), unde apare pe baza cercetărilor lui KNAUZ Nándor⁶¹ (1876). Dar, în 1899, KARÁCSONYI János a arătat că acesta nu are dreptate⁶². Dacă editorii sași nu aveau de unde să cunoască studiul lui Karácsonyi, cei români ar fi trebuit să fie mai informați. În mod normal, documentul trebuie atribuit doar anului 1223⁶³, pentru că o periodizare mai fină este imposibilă⁶⁴.

⁵⁴ *ÁÚO*, XI, p. 170, doc 110.

⁵⁵ Szentpétery, I/1, pp. 130–131, (RA) 393, 394, 395 (cu bibliografia).

⁵⁶ *CD*, III/1, pp. 413–415.

⁵⁷ prima lor copilă, Kunigunda, se naște la 5.03.1224 (la Esztergom?) și a fost concepută la mijlocul anului 1223.

⁵⁸ *DIR*, C. Tr, I, pp. 199–200, 379–380, doc 145.

⁵⁹ *DIR*, C. Tr, I, p. 200/380.

⁶⁰ *Das Regierungsjahr, annus vigesimus, ist von dem Tode des Königs Emrich, † 1204 November 30, an gerechnet.* (UB, I, p. 27).

⁶¹ *Ezen 1218–1222. években Endre már vegyesen számít ... a kétféle évszámításnál pedig a kisebbik év máj. 7. utáni, a nagyobbik nov. 30. utáni keletet bizonyít* (Knauz, 1876, p. 518).

⁶² *Látjuk, hogy sem Imre király halála (1204. nov. 30.), sem III. László megkoronáztatása (1204. aug. 26.) nem volt azon esemény, a melytől II. András uralkodása kezdetét második módon számított* (Karácsonyi, 1899, pp. 17/431–18/432).

⁶³ *post* 19.01.–1.05.1223.

⁶⁴ în luna decembrie a anului 1223 Buzad era deja la Wien în suita refugiatului Bela. (Re)Apariția lui drept comite în exercițiu de Pozsony la începutul anului 1224 ne indică doar că regele Andrei

- 1223** (toamna⁶⁵): de mânia tatălui său, regele Bela, împreună cu soața sa și puțini credincioși, printre care se numără și Buzad, se refugiază la curtea ducelui Luitpold VI "der Glorreiche/Gloriosul" von Österreich, ruda sa⁶⁶.
- 24.02.1224:** papa Honorius Tertius îi scrie lui B[uzad]. *Comiti Posoniensi* recunoscându-i splendida fidelitate față de regele Bela, riscându-și banii și alte bunuri și pericolele la care s-a expus prin aceasta⁶⁷. În aceeași zi, papa scrie și regelui Andrei al II-lea atenționându-l să nu cumva să se atingă, el ori alții, de bunurile nobilului bărbat Buzad, comite de Pozsony, și a celorlalți alți câțiva – printre care I.⁶⁸ et M.⁶⁹ *Comitibus et militibus*⁷⁰ – refugiați la curtea ducelui Luitpold împreună cu regele Bela și să nu-i vatempe pe pribegi⁷¹.
- 1224** (începutul anului): regele Bela se împacă cu tatăl său și revine drept duce al *întregii* Slavonii (*dux totius Sclauonie*). Nu știm cu siguranță când se și întoarce în regat. Probabil că la data de **5 martie** este prezent la Esztergom, unde i se naște primul copil, Kunigunda.
- 26.05.1224:** la *Toplice*⁷², în prezența regelui Bela, tocmai întors la conducerea ducatului *întregii* Slavonii după auto-exilul său austriac, a lui **B** . . .⁷³ **bani**, a comitelui *Jula*⁷⁴, precum și a multor nobili unguri, are loc cercetarea plângerii călugări-

al II-lea, ascultând sfatul papei Honorius Tertius (*vide* 24.02.1224), nu l-a schimbat în timpul absenței sale.

⁶⁵ **10.07.1223:** papa Honorius Tertius încă îi scrie lui Bela referitor la o problemă a prepoziturii din Zagreb (*DZ*, III, p. 228, doc 202).

⁶⁶ Andrei al II-lea și Leopold erau verișori primari, mama ultimului, Elena/Ilona, fiind sora tatălui lui Andrei al II-lea, Bela al II-lea.

⁶⁷ *CD*, III/1, p. 430.

⁶⁸ este vorba de I[ula], i.e. Gyula, fiul lui *Leustachius*, *de genere* Rátólt.

⁶⁹ acesta poate fi Mihail, fiul lui Ampod ori Martin, fiul lui Ivan, *de genere* Ják, ambii atestați drept bani în *întreaga* Slavonie în anul 1224; *vide* și *infra sub voce* 11.10.1244.

⁷⁰ Au fost și alții de care știm:

19.04.1239: regele Bela al IV-lea îl răsplătește pe fidelul său *Chertu* și neamurile (*cognatos*) sale pentru că încă din copilăria (*puericia*^a) sa și a lui constant l-a servit fără încetare, cu fidelitate și neobosit, în regat și în afara lui, mai ales în timpul ducatului său (din Slavonia) când s-a (auto)exilat în *Teothonia* (i.e. la curtea ducelui Luitpold al VI-lea între 1223–'24). Cu acceptul abatelui și conventului mănăstirii din Szekszárd (*Saxard*), aceștia, cât și urmașii lor, ies din serviciul de vestitori călăreți (*officio preconum equitum*) ai mănăstirii și devin iobagi liberi ai acesteia (*liberos iobagiones monasterij*), la solicitarea abatelui vor fi obligați să meargă în solie, vor participa înzăuați la expedițiile militare regale, sunt exceptați de la plata a orice fel de biruri și primesc un pământ^b între cele două sate *Holm* și satul *Iwan*. În schimbul lor, mănăstirea primește 16 familii de "slugi de cetate" (*mansiones castrensium; várnép, várszolga, ház nép* -l.m.) ai *castro Albensi* (*HO*, IV, pp. 22–24, doc 8).

^a *pueritia* (l.l.) = copilărie (~7–15 ani).

^b pe care mai apoi s-a ridicat localitatea numită azi Csértő, Baranya megye, HU.

⁷¹ *CD*, III/1, pp. 430–431.

⁷² azi, Topusko, HR.

⁷³ În lipsa unor explicații oferite de editor, interpretez ". . ." drept *text lipsă*.

lor din mănăstirea Fericitei Fecioare Maria din Topusko⁷⁵ referitoare la moșia lor *Mogos*, care ar fi ajuns în posesia templierilor prin donația comitelui Domaldus. În cursul cercetării, acesta se dezvinovățește prin următoarea declarație (pe proprie răspundere, i-am spune noi azi):

Eu, comitele Domaldus⁷⁶, prin autoritatea (scrisorii) prezente dau de știre tuturor că în prezența maiestății sale regelui [Bela] și a lui B. banul (sb.m.) și a lui Gyula comitele și a multor nobili ungari, frații din Topusko s-au plâns că eu aș fi dat Templierilor o moșie numită Mogos în comitatul Gorra, moșie care e în privilegiul fraților din Topusko. Eu însă în fața maiestății sale regelui și a amintiiților nobili, interogat fiind, am depus mărturie, și prin prezentele înscrisuri aduc mărturie, că eu nu am avut niciodată moșii în comitatul Gorra, nici nu le-am dat nimic Templierilor. Și dacă Templierii au obținut cumva asemenea acte de donație, să știe toți care vor citi acestea, că scrisorile Templierilor sunt false și fără nici o valoare și obținute prin fraudă. Dat la Topusko în a șaptea zi a calendelor lui iunie, în anul mântuirii 1224⁷⁷ (traducere Dan UNGUREANU).

⁷⁴ este vorba de Gyula, fiul lui *Leustachius*, de genere Rátólt, care este unul dintre partizanii lui Bela post 1222 (vide Forțiu, 2020b, pp. 807, 811–816).

⁷⁵ Mănăstirea a fost fondată de către regele Andrei al II-lea pentru cistercienii veniți din Clairvaux în anul 1208.

⁷⁶ să fie vorba de Domald de *Chroacia*, fiul lui Saracen, declarat infidel de către regele Andrei al II-lea în anul 1223 și asediat de către Bela în cetatea Kliss la întoarcerea sa în Slavonia? Probabil răspunsul la întrebare este afirmativ (vide Pauler, 1899, p. 89, 503–504 (nota 80)).

⁷⁷ 1224, 26. maja. U Topuskom.

Domaldo župan ispovijeda pred kraljem Belom i ostalim dostojanstvenicima, da nije nikada posjedovao u gorskoj župi nikakovo zemljište, a kamo da bi posjed Mogoš mogao pokloniti crkvnjacima.

Ego comes Domaldus auctoritate presencium volo ad universorum noticiam pervenire. Quod in presencia domini regis [Bele] et B . . . ¹ bani (sb.m.) et Jule comitis et multorum nobilium Hungarorum, fratres Toplice conquesti sunt, quod ego quandam terram dederim Templariis nomine Mogos in comitatu Gorre, que terra in privilegio dictorum fratrum Toplice continetur. Ego autem coram domino rege et predictis nobilibus interrogatus, testatus sum et presencium litterarum testimonio contestor, me nunquam in comitatu de Gorra aliquam terram habuisse vel Templariis dedisse.

¹ Jamačno: S(alamon).

Et si Templarii litteras talis donacionis aliquo modo impetraverunt, noverint universi presentes literas inspecturi, literas Templariorum de tali donatione falsas esse et nullius momenti et per fraudem impetratas. Datum Toplice VII. kalendas iunii, anno gracie MCC vicesimo quarto.

Liber privilegiorum monast[er]ii. B[eatae]. V[irginis]. Mariae de Toplica (no. 67).

Tkalčić Monum. episcopatus I. 52. – Wenzel Cod. Arpad. XI. 175 (donosi kratki regist). – Kukuljević Reg. no. 158. (DZ, III, pp. 233–234, doc 208).

Documentul este disponibil la Nadbiskupski Arhiv Zagreb, HR • Tenor privilegiorum monasterii Beatae Virginis Mariae de Toplica (U 1005) • DF 283328, doc LXVII. Actul poate fi consultat și on-line la <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/1657/> p. 183 și 75^a (23.04.2020).

^a numerotarea paginilor scanate nu s-a făcut cronologic.

Probabil că toate acestea se întâmplau după sfânta slujbă de duminică⁷⁸ din biserica mănăstirii Fericitei Fecioare Maria din Topusko.

Editorul Tadija SMIČIKLAS a făcut o greșeală de editare⁷⁹ când a publicat *B... bani*, în loc de *B. bani*. (Fig. 3), lăsând să se înțeleagă că există text lipsă/indescifrabil, dintr-un motiv ori altul, când, de fapt, este vorba de o simplă abreviere a prenumelui⁸⁰.

Fig. 3. *d[omi]ni Regis Bele et B. bani*. (DF 283328, p. 183, doc XLVI -fragment).

În 1873, când documentul este publicat pentru prima dată, editorul Ivan Krstić TKALČIĆ a întregit *domini regis Bele et B(elus) bani*⁸¹, dar un ban cu acest nume nu a existat în secolul al XIII-lea, ci la mijlocul secolului anterior (~1146-'56 și 1163⁸²) și nici vreun personaj politic cu acest nume nu mai întâlnim până în anul 1297⁸³. În anul 1889, când publică o regestă consistentă a înscrisului, Ivan KUKULJEVIĆ Sakcinski încearcă să-l corecteze pe Tkalčić: *B(elus) bani (aut potius*⁸⁴ *Banco bani)*⁸⁵, dar Bank a fost ban între 1208-'09⁸⁶.

Din păcate, în istoriografia maghiară documentul nu a fost tratat cu atenție. În anul 1873, WENZEL Gusztáv publică doar o scurtă regestă defectuoasă în limba maghiară, cu o referință bibliografică greșită⁸⁷. Apoi, în 1923, SZENTPÉTERY Imre doar republică regesta lui Wenzel, pentru că verificând referința acestuia a constatat că ea este greșită și nu a reușit să o îndrepte⁸⁸, chiar dacă cunoaștea documentul, pe care-l și folosisese cu 5 ani înainte⁸⁹. Szentpétery nu indică și martorii astfel că suntem privați de opinia sa referitoare la numele banului.

Tadija SMIČIKLAS considera că banul *B...* ar fi *Jamačno/cu siguranță*:

⁷⁸ Actul este datat *vj^o. kal[endas]. Junj. Anno gr[aci]e m^o. cc^o. vicesimo quarto*, care este 26.05. 1224, o zi de duminică.

⁷⁹ Diferența între varianta oferită de Tkalčić (1873) și cea a lui Smičiklas (1905) ne arată că ultimul a reeditat izvodul.

⁸⁰ Documentul aparținea *monasterii beate virgine Mariae de Toplica* a ordinului cistercian și există azi într-un "registru"-dosar^a de privilegii ale/al mănăstirii, alături de alte acte, toate nume-rotate cronologic și scrise de aceeași mână.

^a *vide* DF 283328, p. 243; Tadija SMIČIKLAS folosisese *Liber* pentru a-l descrie.

⁸¹ Tkalčić, 1873, p. 52, doc XL.

⁸² Zsoldos, 2011, p. 41.

⁸³ Zsoldos, 2011, p. 288.

⁸⁴ *sau mai degrabă* (tr.m.).

⁸⁵ Kukuljević, 1889, p. 275, CLLVIII; *Idem*, 1896, p. 51, CLLVIII.

⁸⁶ Zsoldos, 2011, p. 43.

⁸⁷ *ÁÚO*, XI, p. 176, doc 115.

⁸⁸ Szentpétery, I/1, p. 176, (RA) 570(bis/nenumerotat).

⁸⁹ Szentpétery, 1917, p. 347.

S(alamon), care este atestat⁹⁰ drept ban al *întregii Slavonii* între 1222–'24⁹¹. Din punct de vedere paleografic, majuscula **B.** este asemănătoare cu cea din numele regelui *Bele* (Fig. 3), chiar dacă e mai mică și este clar diferită de majuscula **S**, cum apare aceasta în *G[uncellu]S* și *Spalatenis* din documentul următor înscris în "registru"-dosar⁸⁰:

Fig. 4. *G[uncellu]S dei gr[aci]a Spalaten[is] archiep[iscopu]s*. (DF 283328⁹², p. 75, doc XLVII -fragment).

Comentariul lui Smičiklas se baza doar pe informațiile istorice pe care le avea la îndemână. Nu cunoaștea vreun ban al cărui nume să înceapă cu litera **B.** și presupune că ar fi vorba de același ocupant al demnității pe care îl întâlnise și anul anterior în lista martorilor unei danii a regelui Andrei al II-lea: *Salamone bano*⁹³. Tadija SMIČIKLAS se înșela⁹⁴; nu este vorba de acesta.

Prin cariera sa politică, Salamon, fiul lui Miska, *de genere Atyusz*⁹⁵, apare printre credincioșii lui Andrei al II-lea⁹⁶, iar odată cu reîntoarcerea regelui Bela în Slavonia au avut loc schimbări repetate ale deținătorilor demnității de *banatus*. Pentru anul 1224 ZSOLDOS Attila indică 3 bani în Slavonia. El afirmă că Salamon, care este primul dintre ei, ar fi ocupat oficiul de *banatus* al *întregii Slavonii* până cel puțin la data de 26.05.1224⁹⁷, dar documentul invocat⁹⁸ este datat *M^o. C^o. C^o. XX°. III°* (i.e. 1223!) și *Regni autem nostri anno vicesimo* (i.e. post 19.01.–1.05.1223 și ante 19.01.–1.05.1224). Deci, Zsoldos a greșit în acest caz. Mai există un document, emis în anul 1224, care-l arată pe *Salomone bano et comite Zalaensi* în lista martorilor unei danii regești⁹⁹. Diploma regală este datată *anno dominice incarnationis millesimo CC^o. vicesimo quarto* (i.e. 1224) și *regni nostri anno vicesimo primo*, dar această ultimă specificație nu per-

⁹⁰ dar actul din 26.05.1224 oferă chiar el acest *terminus ante quem*.

⁹¹ Zoldos, 2011, p. 44.

⁹² *DZ*, III, p. 244, doc 218.

⁹³ *DZ*, III, pp. 232–233, doc 207. În corpus este chiar documentul anterior celui din 26.05.1224 (*B... bani*).

⁹⁴ și pe urmele lui întreaga istoriografie; *vide* Zsoldos, 2011, p. 44.

⁹⁵ [Atyusz nembeli Miska fia] Salamon (l.m.)

⁹⁶ Imediat după înlocuirea regelui Bela în Slavonia cu regele Coloman (~.04.–.07.1226), Salamon, fiul lui Miska, *de genere Atyusz* revine drept ban al *întregii Slavonii* (atestat 1.08.1226 -Zsoldos, 2011, p. 44).

⁹⁷ *1224 máj[us]*. 26 (Zsoldos, 2011, p. 44).

⁹⁸ *CDCr III. 233^a* (≡ *DZ*, III, pp. 232–233, doc 207 -n.m.).

^a Zsoldos, 2011, p. 44.

⁹⁹ *DZ*, III, pp. 240–241, doc 214.

mite și o datare mai fină decât *post* 19.01.–1.05.1224. Următorul ban al *întregii* Slavoniei este Mihail, fiul lui Ampod¹⁰⁰, urmat de Martin, fiul lui Ivan, *de genere* Ják¹⁰¹, care apare drept ocupant al demnității în Ajunul Crăciunului¹⁰². Ultimei doi sunt deja printre credincioșii regelui Bela¹⁰³:

1222–'24: Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atysz

1224: Mihail, fiul lui Ampod

24.12.1224: Martin, fiul lui Ivan, *de genere* Ják

Și mai știm că există și banul **B.** în acest an! Dar *cine* este **B.** și *când* / *după cine* ocupă oficiul de *banatus*? Pare normal ca, în momentul întoarcerii în Ungaria/Slavonia, regele Bela să aibă încredințeze demnitatea de *banatus* a *întregii* Slavoniei unui credincios din cercul său intim, care l-a și acompaniat în exil și are experiența politică a demnităților publico-administrative: comitele Buzad, chiar dacă el este atestat încă drept comite de Pozsony prin două documente regale de la începutul anului 1224¹⁰⁴. Din păcate, nu putem ști cu exactitate când și-a pierdut *Magnus* Buzad titlul de comite de Pozsony *în exercițiu*. Putem presupune cu temei că în momentul în care a ocupat oficiul de *banatus* în Slavonia. Succesorul lui în demnitatea de *comitatus Posoniensis* este Nicolae, fiul lui Barc, *de genere* Szak¹⁰⁵, atestat prin două documente regale tot în anul 1224¹⁰⁶. Ambele poartă mențiunea *Regni nostri anno vicesimo primo*, care indică

¹⁰⁰ [Ampod fia] Mihály (l.m.). Mihail apare drept martor într-o danie a lui Bela (din *tempore Ducatus sui* spune fiul său), care a supraviețuit doar într-o transcriere – *de verbo ad verbum* – a regelui Ștefan al V-lea, din anul 1271 (DF 288603, pp. 57–58, *on-line* <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/1626/> (22.04.2020); *HO*, VIII, pp. 141–143, doc 110). Martori: *Episcopo Stephano Zagradiensi, Scak Comite Brudrugensi, Martino Ferii Castri [comite], Bano Michăele existenté*.

¹⁰¹ [Ják nembeli Iván fia] Márton (l.m.). Martin a fost comite de Vas (1215, 1224), ban al Slavoniei (24.12.1224), comite de Vas (1236) și de Zala (1240–'41) (Zsoldos, 2011, p. 327).

¹⁰² ZSOLDOS Attila indică doar anul 1224 în dreptul său (Zsoldos, 2011, p. 44).

24.12.1224: *Bela dei gracia rex, primogenitus regis Hungarie*, dăruiește prerogativa libertății împreună cu pământul (*terram*) *Klokoche* lui *Radus et frater eius Zorian videlicet et frater eius uterinus Damianus cum fratribus suis, Cristan cum fratribus suis, Simeon cum fratribus suis, Zlabech cum fratribus suis, Wrancu cum fratribus suis, Vlcaz cum fratribus suis, Frederich cum fratribus suis, Dobrogozt cum fratribus suis, Wlcan cum fratribus suis*, care erau *filiis iobbagionum sancti regis de Gorica*, pentru *fidelitatis sue meritum qua patri nostro (!) et nobis servierunt*. Printre martori: *Chak comes Budrigensis, Aladar magister, Martinus banus* (sb.m.), *Bachia comes Zagradiensis, Andreas magister* (DZ, III, pp. 238–240, doc 213).

¹⁰³ Mihail, fratele palatinului Dionisie, fiul lui Ampod debutează politic drept ban al Slavoniei (1224) și comite de Somogy (1225) în timp ce regele Bela este duce al Slavoniei și stolnic al său mai apoi (1229–'31); între 1233–'34 este comite de Fejér (Zsoldos, 2011, p. 330).

¹⁰⁴ Szentpétery, I/1, pp. 132–133, (RA) 402^a, 403^b (cu bibliografia).

^a *ante* 19.01.–1.05.1224 dacă dăm crezare mențiunii *regni nostri anno XX°* (DZ, III, pp. 230–232, doc 206).

^b *ante* 19.01.–1.05.1224 dacă dăm crezare mențiunii *Regni autem nostri anno vigesimo* (ÁÚO, I, pp. 196–197, doc 114).

¹⁰⁵ [Szák nembeli Barc fia] Miklós (l.m.).

¹⁰⁶ Szentpétery, I/1, pp. 134–135, (RA) 410^a, 411^b (cu bibliografia).

o perioadă *post* 19.01.–1.05.1224. Deci, Buzad putea fi comite de Pozsony până la întoarcerea sa din exilul austriac¹⁰⁷, iar Nicolae să fi fost numit după ce Buzad devenise deja ban al *întregii* Slavonii. Nu văd vreun impediment în calea acestei reconstituirii istoriografice. Din contră, detaliile pe care le avem o susțin:

nr.	<i>banus totius S(c)lavonie</i>	anul	<i>regni nostri anno</i>	perioada ¹⁰⁸	Bibliografie
1	<i>Salamon</i> (și Buzad [comite] <i>Posoniensi</i>)	1223	20 =>	<i>post</i> (19.01.–1.05.).1223 <i>ante</i> (19.01.–1.05.).1224	DZ, III, pp. 232–233, doc 207
2	<i>Salomon</i> (și Buzad [comite] <i>Posoniensi</i>)	1224	20 =>	<i>post</i> (19.01.–1.05.).1223 <i>ante</i> (19.01.–1.05.).1224	DZ, III, pp. 230–232, doc 206 ¹⁰⁹
5.03.1224: Bela este probabil la Esztergom					
3	<i>Salomon</i>	1224	21 =>	<i>post</i> (19.01.–1.05.).1224 <i>ante</i> (19.01.–1.05.).1225	DZ, III, pp. 240–241, doc 214
4	<i>B[uzad]</i>	26.05.1224	–	<i>ante</i> 26.05.1224	DZ, III, pp. 233–234, doc 208

Putem stabili cu destulă acuratețe că Buzad a fost numit drept ocupant al oficiului de *banatus* al *totius Slavonie* între 5 martie și 25 mai 1224. El l-a înlocuit pe Salamon. Apoi, doi noi bani ai *întregii* Slavonii sunt atestați în același an¹¹⁰, dovadă că Buzad nu a îndeplinit demnitatea pentru prea multă vreme. El este schimbat cu Mihail, fiul lui Ampod. Pentru nimicare nu putem menționa durata în care a purtat titlu de ban *în exercițiu*.

1225: spre sfârșitul anului, Buzad este atestat drept comite de Vas (*Castri Ferrei*) prin intermediul unei liste a martorilor la o danie a regelui Bela¹¹¹. El încă se află în anturajul regelui Bela, deoarece și ceilalți doi, care au ocupat oficiul de *comitatus* în Vas în acest an – Poșa, fiul lui Șoim¹¹², Gyula, fiul lui

^a *post* 19.01./1.05.1224 dacă dăm crezare mențiunii *Regni nostri anno vicesimo primo* (DF 279066; HO, IV, pp. 11–13, doc 3).

^b *post* 19.01./1.05.1224 dacă dăm crezare mențiunii *Regni nostri Anno vigesimo primo* (DL 31175; HO, VI, pp. 17–18, doc 12).

¹⁰⁷ iar regele Andrei al III-lea să fi respectat solicitarea papei Honorius Tertius din 24.02.1224 (*vide supra*).

¹⁰⁸ (19.01.–1.05.) trebuie înțeleasă drept orice dată calendaristică din această perioadă.

¹⁰⁹ datat greșit 1223; corect 1224 (*vide* Szentpétery, I/1, p. 132, (RA) 402).

¹¹⁰ Această "inflație" dispare doar după mutarea lui Bela în Transilvania (aprilie/iulie 1226). Nu există vreun studiu care să fi analizat această realitate.

¹¹¹ DL 33912; DZ, III, pp. 250–252, doc 224 (cu greșeli în lista martorilor); Szentpétery, I/2, p. 177, (RA) 576.

Leustachius, de genere Rátólt –, se numără printre credincioșii lui *primogenitus*¹¹³.

- ~.04.– regele Andrei al II-lea decide ca al doilea său fecior, regele Coloman, să devină duce al *întregii* Slavonii, iar Bela este mutat în Transilvania. Buzad nu mai ocupă vreo demnitate publică până în anul 1232.
- .07. 1226: episcopul Ștefan de Zagreb confirmă solemn testamentul rudei sale de sânge (pe linie feminină; *consanguineus*), comitele Sol, care își împarte averea între soție și cele patru copile ale sale; *maiori filiae*¹¹⁴ era căsătorită cu *Buzad, filii Buzad Comititis* (Buzad, fiul lui [*Magnus*] Buzad comitele¹¹⁵), cu care avea deja un băiat, *nepoti meo, nomine Thoma*¹¹⁶. Faptul că *Magnus* Buzad poartă doar titlul de comite și nu pe cel de ban nu înseamnă că el a ocupat oficiul de *banatus* doar după acest an, deoarece titlul onorific de *banus* nu era menționat întotdeauna.
- 1227: are loc înființarea Banatului de Severin¹¹.
- 1228: *Buzad Bano* (Buzad banul) participă la un scaun regal de judecată¹¹⁷, alături de episcopul Ugrin de Kalocsa, palatinul Moiș, tezaurarul Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere* Tomaj și comitele de Sopron, Gyula "Magnus", *de genere* Kán. Ultimei doi se numără printre vechii partizani ai regelui Andrei al II-lea, ceea ce Buzad nu mai era din 1223–'24, și toți sunt *în exercițiu* în momentul judecății. Moiș a fost comite de Vas în anul 1209, dar apoi s-a ținut departe de politica *nove institutiones*. Cum în anul 1231 el apare printre martorii unui act al lui Bela¹¹⁸, Moiș pare un simpatizant al acestuia. Gyula "Magnus" nu este menționat drept ban al *întregii* Slavonii, demnitate pe care a ocupat-o neîntrerupt între 1229–'35¹¹⁹ și este menționat doar drept comite de Sopron, magistratură exercitată din anul 1228. Judecata are loc în acest an, deoarece doar acum Moiș este palatin, iar Gyula "Magnus" este comite de Sopron. Am putea interpreta această apariție drept o schimbare de atitudine a lui Buzad față de regele Bela și o întoarcere a lui în anturajul regelui Andrei al II-lea. Aceasta ar fi speculația la îndemână. Dar ea este infirmată de demnitatea pe care o ocupă în anul 1232 (comite de Sopron), care-l plasează iar printre apropiații lui Bela.

¹¹² [Sólyom fia] Pósa (l.m.).

¹¹³ *vide* Forțiu, 2020b, pp. 807, 811–816.

¹¹⁴ nenumită în testament, dar din alte surse știm că ea se numea Eva^a.

^a 1221: regele Andrei al II-lea acordă comitelui Sol, comite de Caraș în anul 1205, privilegiul de a-și împărți averea după cum voiește celor 4 copile ale sale (Eva, Veniver, *Helbrung/Helbrug* și *Agnae/Agneti*) și soției (*CD*, III/1, pp. 325–328).

¹¹⁵ Faptul că *Magnus* Buzad nu poartă aici titlul onorific de *banus*, ci pe cel de reverență de *comite*, nu înseamnă mai nimic (*vide* Forțiu, 2017, p. 1193).

¹¹⁶ *CD*, III/2, pp. 105–108.

¹¹⁷ *vide infra* 1230 (1231).

¹¹⁸ *CD*, III/2, pp. 254–255.

¹¹⁹ Zsoldos, 2011, p. 44.

În anul 1228 relațiile dintre Andrei și feciorul său Bela sunt bune; cu aprobarea tatălui său, Bela lansează programul de recuperare a moșiilor regale, care a adus și îndepărtarea unora dintre partizanii lui Andrei al II-lea din demnitățile deținute. Faptul că scaunul de judecată regal este constituit din laici din cele două anturaje regale, aflați la paritate, spune multe despre raportul de putere în acest moment.

Nu știm cine este ban al *întregii* Slavonii în anul 1228. Nu putem exclude posibilitatea ca demnitatea în Slavonia să fi fost ocupată de cei doi bani atestați în 1227 (Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz) și 1229 (Gyula "Magnus", *de genere* Kán), care și-au "împărțit" anul între ei, ori unu dintre aceștia a fost ban tot anul, dar nu-l avem și atestat documentar. Este tare puțin probabil ca Buzad să fie acum ban *în exercițiu* aici (zona este controlată de Andrei al II-lea prin fiul său Coloman, duce al *întregii* Slavonii). Mult mai probabil este vorba doar de un titlu *onorific* de ban pe care el îl poartă în amintirea demnității pe care a îndeplinit-o în anul 1224. Nu cred că se poate accepta ipoteza lui ZSOLDOS Attila, care-l vede ban *în exercițiu* la Severin. Dacă ar fi fost așa, acest lucru ar fi fost probabil consemnat de document (tocmai pentru a face distincție între demnitățile din Slavonia și Severin). Nu putem exclude varianta ca judecata să fi avut loc chiar înainte de apariția oficiului de *banatus* de Severin, care nu știm cu exactitate când a apărut în acest an (probabil doar în toamnă).

(1230¹²⁰): în anul 1231, regele Bela, *primogenitus Reges Hungarie*, la petiția lui Toma, fiul comitelui Macarie, *de genere* Monoszló, și informându-l pe fratele său Coloman, și la sfatul tatălui său, regele Andrei al II-lea, confirmă privilegiul acestuia, referitor la *possessionum et donacionum seriem* și inserează de *uerbo ad uerbum* actul primit de către Toma de la regele Andrei al II-lea. O analiză a daniei lui Andrei al II-lea nu a fost făcută în istoriografia românească¹²¹.

După ce meritele lui Toma sunt menționate în detaliu¹²², privilegiul lui Andrei al II-lea este structurat în mai multe părți, funcție de situația celor 27 de proprietăți¹²³ pe care le avea acesta. În a doua parte sunt nominalizate proprietățile lui Toma unde acesta avea disensiuni cu rudele (*fratres*) și cosangvinii săi, ori cu vecinii. Cele trei cazuri implică pământul (*terra*) *Solt* din Sirmium ($\frac{1}{3}$ ¹²⁴ în posesia tatălui lui Toma, comitele Macarie din 1192¹²⁵), moșia *Lochia* (i.e. Kotya?¹²⁶ din comitatul Bács) și pământul

¹²⁰ Documentul regelui Andrei al II-lea nu a supraviețuit în original, ci doar prin întărirea daniei regale de către Bela, *Dei gracia Rex, primogenitus Reges Hungarie*, în anul 1231. Acest ultim document nu a conservat și eschatocolul actului regal, astfel încât nu știm data la care dania regală a fost realizată. Inițial, editorul WENZEL Gusztáv, și pe urmele lui și alții, a alocat dania regală anului 1231, asemeni actului lui Bela. Pe bună dreptate, SZENTPÉTERY Imre consideră că actul trebuie să fie anterior anului 1231 (Szentpétery, I/1, pp. 150–151, (RA) 467).

¹²¹ Pentru istoriografia maghiară *vide* Wertner, 1899, pp. 165–166; Szentpétery, I/1, pp. 150–151 (RA 467); *Idem*, I/2, pp. 182–183 (RA 596); Szócs, 2012, pp. 41–42 (doc 25), 47–48 (doc 31).

¹²² *vide* și **Anexa I**.

¹²³ pentru situația lor, *vide* Wertner, 1899, pp. 165–166.

¹²⁴ $\frac{2}{3}$ erau deținute de către *ecclesia Sancte Crucis de Franca Villa* (Kis, Petrik, 2008, p. 19).

¹²⁵ Kis, Petrik, 2008, pp. 19–24, doc 1.

¹²⁶ *apud* Wertner, 1899, p. 165. Documentul din 1230 menționează că *Lochia* se situa la S de satul Apatin (*villa Apaty*; azi, Apatin / Апатин, Zapadna Bačka / Zapadnobačkom okrugu, RS).

(terra) numită *Zund*¹²⁷ din comitatul (*Parrochia*!) Bács. Ultimul este cel care ne interesează în mod deosebit; o parte din moșia *Zund* ajunsese în proprietatea comitelui Macarie, tatăl lui Toma, încă din anul 1192¹²⁸, prin dania regelui Bela al III-lea, după moartea fără moștenitori a comitelui Grigore, fiul lui Fulbert, nepotul lui Macarie din partea tatălui¹²⁹. Cum Macarie era singurul bărbat în viață din neamul său, regele îi oferă dreptul de liberă dispoziție asupra proprietăților sale¹³⁰. Documentul din 1192 menționează că *monasterium de Pauli*¹³¹ deținea în moșia *Zund* pământ de două pluguri, cu stuf, păduri și pământ arabil. Din restul aceleași moșii comitele Macarie deținea o treime, cu târgul și portul de la Dunăre din satul *Belzud*, o treime revenea surorilor comitelui Grigore, *Prudentia* și *Petronella*, iar restul, o treime, copilei comitelui *Symonis*, soția lui *Gab*. De asemenea, moșia *Scentpaul*, care aparținea de asemenea de *Zund*, era împărțită în același fel. Moșiile *Cherez* și *Vylac*, aparținătoare tot de *Zund*, aparțineau în totalitate lui Macarie¹³². În 1230/31, situația era reflectată altfel; moșia *Zund*, cu toate pertinențele sale, era divizată în trei părți; o parte a comitelui Macarie, o alta a surorilor comitelui Grigore, și anume mătușa mamei lui Iacob, fiul lui *Mohor* și Mihail, fiul lui Mihail¹³³ și mama lui *Botond*, iar a treia parte o deținea soața lui *Gab* și Biserica Sfintei Cruci. În anul 1228¹³⁴, comitele Toma, împreună cu rudele sale menționate anterior, se prezintă în scaun regal de judecată constituit din baronii regatului – episcopul Ugrin de Kalocsa, palatinul Moiş, Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere* Tomaj, vistier și comite de Szolnok, Gyula "Magnus", *de genere* Kán, comite de Sopron, **Buzad banul** și alții (nemenționați)¹³⁵ – și se ajunge la o înțelegere.

¹²⁷ Szond (I.m.); azi, Sonta, la SE de Apatin, RS, pe malul stâng al Dunării.

¹²⁸ Kis, Petrik, 2008, pp. 19–24, doc 1.

¹²⁹ *Gregorius comes filius Fulberti viam universe carnis esset ingressus eius patruus^a, Macharias comes* (Kis, Petrik, 2008, p. 19).

^a *unchi* (din partea tatălui).

¹³⁰ *III. Béla király 1192. évi oklevelét - amelyben a király engedélyezte Monoszló nb. Makariás szolnoki ispánnak birtokai összeírását és szabad rendelkezést biztosított részére, mivel nemzetségének egyedüli életben lévő férfi tagja maradt* (ZO, XII, pp. 312–313, doc 802).

¹³¹ din localitatea Szent Pál din comitatul Bacs (în apropiere de cetatea Bačka).

¹³² Restul nu interesează în acest context.

¹³³ una dintre surorile comitelui Grigore pare că a avut două căsnicii.

¹³⁴ *vide supra sub voce*.

¹³⁵ *Nobis igitur et nostris Baronibus* (sic! *Baronibus*), *qui presentes aderant, videlicet Vgrino Archiepiscopo Colocensi^a, Moys^b Comiti Palatino, Dionisio^c Magistro Tauarnicorum et Comiti de Zounuc, Jule^d Comiti Supruniensi, Buzad Bano, et alijs quam plurimis rationabiliter visum est, ...* (ÁÜO, XI, p. 223).

^a Ugrin, fiul lui Baş, *de genere* Csák ([Csák nembeli Bás fia] Ugrin -I.m.) este episcop de Kalocsa între 1219–41.

^b Moiş este palatin între 1228–9.05.1231.

^c Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere* Tomaj ([Tomaj nembeli (losonci)] Dénes fia Dénes -I.m.) este vistier între 1224–31 și comite de Szolnok între 1228–30*.

^d Gyula "Magnus", *de genere* Kán ([Kán nembeli] Gyula -I.m.) a fost comite de Sopron în 1215, între 1219–24 și 1228–30*, iar din septembrie 1229 este atestat și drept ban al întregii Slavonii (Zsoldos, 2011, p. 197, 44).

- 1232:** *Buzad*¹³⁶ *Suppruniensi* (i.e. Sopron -n.m.) *Comitibus* apare ca martor al unei dării regale¹³⁷.
- 1232:** *Buzad banul* se numără printre cei care depun mărturie în favoarea episcopului de Veszprém ... *Nomina autem testium sunt hec: ... Buzad banus*¹³⁸ *et Michael frater eiusdem, ... Datum in ponte Ketud*¹³⁹, *anno domini M° CC° XXX° secundo*¹⁴⁰. *Michael frater eiusdem* este verișorul primar al lui *Magnus Buzad*.
- ~.01.– probabil imediat după moartea soției sale, Buzad se călugărește și intră în mănăstirea din Pest a *Ordo Fratrum Praedicatorum*. Se pare că numele lui
- .02.**
- 1233:** monahal a fost *Paulus*¹⁴¹.
- 14.02.** Buzad se auto numește *quondam banus* (fost ban) atunci când, din mănăstirea dominicană din Pest, unde este ultimul frate intrat¹⁴², se îngrijește de moștenirea fiului său cel mai mare, numit tot Buzad¹⁴³, căruia îi lasă *praedium nostrorum quoddam, quod vulgo Szobor nuncupatur*¹⁴⁴, unde familia sa avea un conac fortificat¹⁴⁵. Documentul solemn, care a fost publicat științific pentru întâia dată în anul 1637¹⁴⁶, este întărit cu sigiliul priorului mănăstirii.
- Fiii săi vor menționa titlul *onorific* de *banus* pe care tatăl lor l-a purtat.
- 1234:** la cererea membrilor neamului *Hohold* – *Comes Hoholdus, Comes Michael, Acus, Nicolaus, et Dionysius, filii comitis Hoholdi; item Magister Buzad, Magister Chak, Lancredus et Tristanus, filii Buzad Bani*¹⁴⁷. *Item Comes Arnoldus, Keled et Ponyth, filii Comitis Arnoldi, de genere Hohold* –, regele Andrei al II-lea stabilește ce au donat fiecare mănăstirii *B. Margarethae de Hohold*¹⁴⁸.

* atestat chiar prin acest document.

¹³⁶ WERTNER Mór avansa posibilitatea ca acest Buzad să fie, în fapt, un fiu al său care purta același nume^a. Ipoteza nu poate fi acceptată (și nici nu a fost!), deoarece în acest caz s-ar fi menționat acest lucru pe modelul unui alt martor: *Benedicto filio Samud aule nostre Curiali Comite* (ÁÚO, I, pp. 292–293, doc 176).

^a Wertner, 1902, p. 66.

¹³⁷ ÁÚO, I, pp. 292–293, doc 176.

¹³⁸ *Buzad ban[us]. [et] Mychael f[rat]e[r] e[iusdem]* (DL 182).

¹³⁹ *la podul de la Ketud* (tr.m.; azi, Kehidakustány, la E de Zalaegerszeg, HU).

¹⁴⁰ CD, III/2, pp. 315–318; Nagy, Véghely, Nagy, 1886, pp. 643–644; DZ, III, pp. 375–376, doc 325; Engel, 2006, p. 147.

¹⁴¹ *Buzad in saeculo, Paulum in Ordine appellatum* (Ferrari, 1637, p. 60).

¹⁴² literal cel mai tânăr; *nunc vero ordinis praedicatorum frater minimis* (CD, III/2, pp. 334–335); *frater minimus* (Katona, 1783, p. 670).

¹⁴³ *filio nostro maiori Buzad nomine* (CD, III/2, pp. 334–335).

¹⁴⁴ CD, III/2, pp. 334–335.

¹⁴⁵ *erődített udvarháza* (ZL, <http://zalai.dfmk.hu/zalaiak?p=378>, cu bibliografia -7.01.2017).

¹⁴⁶ Ferrari, 1637, p. 59; *vide* și CD, III/2, p. 334–335.

¹⁴⁷ *filij buzad bani* (DL 40010).

¹⁴⁸ CD, III/2, pp. 408–410.

... *magistrum Buzad magistrum Chaak Lanchreth et Tristianum filios Buzad Bani* (Nagy, Véghely, Nagy, 1890, pp. 7–8, doc 6; HO, VII, pp. 22–23, doc 20; DL 42677).

Documentul este un *fals*¹⁴⁹, dar în acest context particular acest lucru este irelevant. Contează doar că la data de 10.01.1303, când conventul din Somogy îl transcrie pentru întâia oară, se știa încă de feciorii lui *Buzad Bani*.

1234: regele Andrei al II-lea îl menționează pe *Arnolth Comes frater Buzad*¹⁵⁰.

<1235 (nedat): prin prezentarea unei înțelegeri între *Magister Michael* și *Comitis Hoholdi* și *omnium cognacionum*, girate de către episcopul de Veszprém, *Buzadinus* (i.e. Buzad -n.m.) *Magister filius Buzad Bani*, *Chac Comes*, *Eristuanus* (i.e. Tristianus -n.m.), *Lanceret*, *Yven*, et omnes alij fratres eorum tam maiores quam minores sunt de acord ca prediul *Scemena* să revină magistrului Mihail, iar prin aceasta se stinge o lungă ceartă între *Magistrum Michael*, de o parte și *Acus*, *Nicolaum* et *Dionisium* de cealaltă parte¹⁵¹. Magistrul Mihail este frate vitreg cu comitele Hahold și frate bun cu Acoș, Nicolae și Dionisie¹⁵². *Ponet Comes frater Arnoldi Comitis de patre* [Arnold] *et de matre omnibus* confirmă împăcarea printr-un act separat¹⁵³.

Buzad banul a avut 5 feciori de care știm: Buzad, Chak, Tristan, Lancelot și Yvain¹⁵⁴. *Părinții care au ales aceste [ultime] trei nume pentru fiii lor în jurul anilor 1210–'20 au avut, fără îndoială, un gust pronunțat pentru literatura cavalerescă*¹⁵⁵ din vremea lor (Klára KOROMPAY)¹⁵⁶.

[1235]: *N[icolaus]*. *Viceiudex aule Regie* ordonă capitlului bisericii din Veszprém ca pârâșul și trei rude ale sale să jure în octava Sfântului Martin (18.11.) în cauza referitoare la pământurile *Zemena*, *Werchap* și satul *Herbort*. La exterior: *Contra Michael* *Magistrum fratrem Buzad Bani*, [fratres suos] *Acus et Dionisius* ...¹⁵⁷.

¹⁴⁹ Szentpétery, I/1, p. 169, (RA) 536.

¹⁵⁰ *ÁÜO*, VI, pp. 550–552, doc 346.

¹⁵¹ *ÁÜO*, X, pp. 447–448, doc 309.

¹⁵² Fig. 2.

¹⁵³ *ÁÜO*, X, pp. 448–449, doc 310.

¹⁵⁴ Numele lor apar în documente grafiate drept *Buzad*, *Bolezlaus*; *Chak*, *Chaak*, *Chac*; *Lanceretus*, *Lanchretus*, *Lancredus*; *Trist(i)an(us)* (Szentpétery, I/3, sub voce).

Dintr-o omisiune, Yvain nu este indicat în Engel, 2003b, sub voce Hahót nem 1. tábla.

¹⁵⁵ Legenda lui Tristan și Isolda este arhicunoscută, iar Lancelot și Yvain indică universul lui Chrétien de Troyes (1177–'81) (Korompay, 2007, p. 573).

¹⁵⁶ *Les parents ayant choisi ces trois noms pour leur fils aux alentours de 1210–1220 avaient sans doute un goût prononcé pour la littérature chevaleresque de leur temps* (Korompay, 2007, p. 573).

¹⁵⁷ *ÁÜO*, XII, p. 500, doc 415. Editorul WENZEL Gusztáv crede greșit că procesul ar fi avut loc 1290. *körül*. (în jurul anului 1290), iar numele vice-judelui regal ar fi fost *Mihály* (când în document apare *N.*). *Acus* și *Dionisius* nu mai apar în documente după anul 1234^a. De asemenea, martorul *Eled Comes* (i.e. Keled) dispare după anul 1235. În anul 1235 *viceiudex aule regie* este Nicolae, fiul lui Karul. Acesta mai ocupă oficiul și între 1238–'40, dar acum demnitatea se intitulează *viceiudex curie domini regis*^b.

^a Engel, 2003b, sub voce Hahót nem 1. tábla.

^b Zsoldos, 2100, pp. 29–30.

*Michael vero*¹⁵⁸ *Magister*¹⁵⁹ nu era frate bun cu *Magnus Buzad* banul, ci doar verișor primar cu acesta¹⁶⁰. Din adolescență în serviciul regelui Bela, el este acela care își asumă grija odraslelor regale în timpul refugiului în Croația după dezastrul de pe râul Sajó (Muhi, 11.04.1241). Pentru aceasta, și altele, *dilectus et fidelis noster Michael Comes de Vorosd, frater Buzad Comitum* este dăruit de rege cu moșiile *Lobur et Velica, Clenonik ac Zlogonam* (11.10.1244)¹⁶¹. Chiar și când ajunge să ocupe demnitatea de magistru stolnic al reginei (1239–'40) el apare cu menționarea *frater Buzad*.

18.05. regele Bela al IV-lea aprobă tranzacția dintre episcopia Veszprém și *dilecto*

1239: *et fidei nostro* [magistri / comitem] *Michaeli fratri Buzad, magistro dapiferorum domine regine karissime coniugis nostre* prin care ultimul cumpără, pentru 100 de mărci de argint, pământul numit *Vyzmich*, dintre Drava și Sratka, cu aprobarea capitlului și a iobagilor bisericești¹⁶². În același an, *Eguthku, Walchun, Othok ac cognatorum eorundem* pornesc un proces pe care *Opoy Banus tocius Sclauonie* îl îndreaptă către comitele de Zala, Arnold, spre soluționare, care decide în favoarea lui magistrului Mihail, *fratrem Buzad Bani*¹⁶³.

22.11. regele aprobă înțelegerea dintre abatele mănăstirii Sfântul Filip din Szőreg

1239: (Torontal), numit *Jacinctus* și fidelul său *Magistrum Buzad quodam* (!¹⁶⁴) *filium Buzad Bani* referitoare la prediul numit *Zobor*, care aparținea mănăstirii și fusese ocupat în mod violent de către magistrul Buzad, care este de acord să plătească 100 de mărci mănăstirii în schimbul prediului¹⁶⁵.

.04. după un scurt asediu, mongolii cuceresc Pest. Ultima redută de apărare este

1241: fortificata mănăstire dominicană din partea de sud a orașului. Când clădirea a fost incendiată¹⁶⁶, o mulțime de refugiați au pierit. Printre aceștia s-a numărat și fratele Paul, pe nume său de mirean (*Magnus*) Buzad, ucis în fața altarului în timp ce se ruga.

Povestea hagiografică a evenimentului este oferită de către iezuitul HEVENESI Gábor, prin lucrarea sa dedicată vechilor sfinți unguri apărută *princeps* în anul 1696:

Buzad provenea din cea mai puternică familie Bánfi (fals! -n.m.) din întreaga Ungarie. Era deja adult când, disprețuind bogăția și faima trecătoare, și-a lăsat rangul feciorilor săi (fals! -n.m.), iar în jurul anului 1233 a început cu mult zel o viață monahală în ordinul dominican. Având anterior competențe în științele seculare, el a devenit rapid un predicator neobosit al

¹⁵⁸ aici cu înțelesul de *știutor de carte*?

¹⁵⁹ *ÁÚO*, XII, p. 500, doc 415.

¹⁶⁰ Fig. 2. *Se considerau „frați” (fratres) între ei verii de gradul unu, doi sau trei, întocmai ca și cei ce aveau același tată*, sintetizează ENGEL Pál (Engel, 2006, p. 204).

¹⁶¹ *ÁÚO*, VII, pp. 157–159, doc 104.

¹⁶² DL 233; *DZ*, IV, pp. 78–79, doc 74.

¹⁶³ *ÁÚO*, VII, pp. 86–87, doc 57.

¹⁶⁴ Faptul că *Magnus Buzad* este călugăr, considerat în moarte civilă, a determinat menționarea magistrului Buzad drept *foști* fiu al lui *Buzad Banul*.

¹⁶⁵ DL 238; *ÁÚO*, VII, pp. 76–77, doc 50; *vide supra* 14.02.1233.

¹⁶⁶ cercetările arheologice nu au identificat încă ruinele mănăstirii dominicane (B. Szabó, 2016, p. 82).

cuvântului lui Dumnezeu. Când tătarii au invadat Ungaria (în martie 1241 - n.m.) și i-au prăpădit cu o cruzime aparte pe slujitorii lui Dumnezeu, priorul a ordonat în prealabil călugărilor săi să se salveze, dar Buzad, nepăsător în fața pericolului care-i amenința viața, a cerut să rămână și să mângâie poporul creștin. A solicitat atât de stăruitor încât, în cele din urmă, a primit permisiunea de a rămâne. După ce tovarășii săi au fost deja în siguranță, Buzad și-a propus să moară pentru Hristos și i-a încurajat și pe oameni să facă la fel. Când armata tătară era deja în apropiere (aprilie 1241 -n.m.), a însuflețit o mână de credincioși cu sfaturi mântuitoare pentru o moarte glorioasă îndurată pentru Hristos. El însuși se ruga în biserică, în fața altarului, cu brațele întinse de parcă ar fi fost răstignit. Așa s-a oferit el cu totul drept sacrificiu și a fost ucis pe 8 decembrie 1243 (fals! -n.m.). După ce barbarii s-au retras (aprilie 1242 -n.m.), frații întorși l-au găsit decapitat și străpuns cu sulițe și au fost foarte întristați de asta. Unul dintre frați l-a jelit pe Buzad timp de trei zile, postind și fără apă, când a că-zut în extaz și l-a auzit pe mucenicul plâns spunându-i: „Nu a trebuit Hristos să sufere și astfel să intre în slava Sa? Suferințele sale din prezent nu sunt proporționale cu slava care a urmat”. La aceasta fratele nu l-a mai jelit, ci s-a bucurat¹⁶⁷.

Biserica romano-catolică maghiară îl cinstește¹⁶⁸ pe Boldog / Fericitul Buzad la data de 13 noiembrie¹⁶⁹ alături de alții (printre care și Pelbartus Ladislaus de Timișoara).

11.10. *dilectus et fidelis noster Michael Comes de Vorosd, frater Buzad Comitis este 1244: răsplătit de către regele Bela al IV pentru serviciile sale încă din primeuo puericie¹⁷⁰ nostre tempore ... in custodia et tuicione persone nostre (1217–*

¹⁶⁷ Buzád az egész Magyarországon leghatalmasabb Bánfi családból származott. Már felnőtt volt, amikor a mulandó gazdagságot és hírnevet megvetve fiaira hagyta rangját, és 1233 körül nagy buzgósággal a domonkos rendben kezdett szerzetesi életet. Mivel a világi tudományokban már korábban jártasságot szerzett, hamarosan Isten igéjének fíradhatatlan hirdetője lett. Mikor a tatárok Magyarországra törtek, s különös kegyetlenséggel pusztították Isten szolgáit, a prior megparancsolta szerzeteseinek, hogy meneküljenek, de Buzád nem törődve az életveszéllyel, kérte, hogy maradhasson és vigasztalassa a keresztény népet. Oly állhatatosan kérte, hogy végül engedélyt kapott a maradásra. Miután társai már biztonságban voltak, Buzád elindult, hogy meghaljon Krisztusért, s ugyanerre buzdította a népet is. Mikor a tatárok csapata már a közelben volt, a maroknyi nyáját üdvös intelmekkel a Krisztusért elviselt dicsőséges halálra lelkesítette. Ő maga a templomban, mintha feszületen lenne, kitárt karokkal imádkozott az oltár előtt. Így ajánlotta föl magát egészen eléggé áldozatul, s így ölték meg a 1243. december 8-án. A barbárok elvonulása után visszatérő testvérek lefejezve és lándzsákkal átszúrva találták, és nagyon bántódtak miatta. Az egyik testvér már három napja étlen és szomjan siratta Buzádot, amikor elragadtatásba esett, s hallotta, amint a siratott vértanú mondja neki: „Nemde szenvednie kellett Krisztusnak, és így bemennie dicsőségébe? A jelen idő szenvedései nem arányosak az eljövendő dicsőséggel”. Erre a testvér többet már nem siratta, hanem örvendezett (Hevenesi, 1988, p. 167; tr.m.).

¹⁶⁸ A magyar Szentek és Boldogok Emléknapja (l.m.).

¹⁶⁹ inițial, se sărbătorea la data de 6 noiembrie, dar din 1984 a fost mutată o săptămână mai târziu.

¹⁷⁰ pueritia (l.l.) = copilărie (~7–15 ani). În anul 1217 Bela avea 11 ani.

'18?¹⁷¹), iar mai apoi în timpul năvălirii tătare, când a apărat granița Varasd–Pettau de răufăcători (*malefactores*) și a avut grijă de *primogenitum nostrum Ducem Stephanum* și de ceilalți vlăstari regali în timpul refugiului regesc în părțile maritime și îi donează *possessiones, uidelicet Lobur et Velica, Clenonik ac Zlogonam cum omnibus attinencijs suis*¹⁷². Bela al IV-lea nu-l indică a fi fost alături de el în auto-exilul său din 1223–'24.

1247: în fața capitolului bisericii din Zagreb, *Michael Comes frater Buzad Comitiss* îi vinde lui *Martinus filius Nezdese* pământul numit *Obris*, aflat în privilegio Regali sub bulla aurea, pentru 20 de mărci de argint¹⁷³.

1248: la plângerea personală în fața sa a lui *Stephanus frater Ihoannis pugilis filij Rodus, et Ihoannes filius eiusdem Ihoannis*, regele Bela al IV-lea decide ca pământul lor numit *Budawelge*, pe care din vechime (*antiquo tempore*) tatăl lor *Rodus* și bunicul lor l-au stăpânit în pace, și pe care *Michael Comes frater Buzad Comitiss* existente *Comite Worosdiensi* l-a luat cu sila (*abstulisset*) pe motiv că a fost al castrului Varasd, să fie înapoiat lor¹⁷⁴.

5.04. *Lanceretus Comes filius Buzad comitiss* prezintă o petiție în fața regelui Bela

1254: al IV-lea referitoare la pământul numit *Bela*, aflat între Drava și Mura¹⁷⁵.

1255: *Nos Tristanus Comes Preconum domini Regis*¹⁷⁶ *filius Buzad Bani* donează lui *Egidius filius Salamonis* o parte din moșia sa ereditară *Royc* pentru serviciile sale fidele prestate încă din copilărie și mai ales cele din timpul năvălirii tătare¹⁷⁷ (i.e. mongole din 1241–'42).

<.09. *Andreas, Comes Varasdiensis* atestă schimbul funciar dintre *Nobilium*, [*Comes*]

1256: *Michaëlis videlicet, fratris magni Buzad Bani, ex vna parte, et [Comiti] Lancredi filii eiusdem Buzad Bani ex altera*¹⁷⁸.

6.12. regele Bela al IV-lea aprobă un schimb funciar între *Comitem Mychaelem*

1256: *fratrem magni Buzad Bani și Comiti Lanchreto filio eiusdem Buzad Bani*¹⁷⁹.

Documentul regelui Bela al IV-lea este întărit de către regele Ludovic cel Mare în anul 1376.

După anul 1256 menționarea lui *Buzad bani* de către feciorii săi, ori vărul său primar Mihail încetează. Buzad, fiul cel mare, dispare din documente *post* 1239 și pro-

¹⁷¹ Înainte ca regele Andrei al II-lea să plece în cruciadă, Bela a fost trimis în grija unchiului său matern, Berthold de Andechs-Merania, arhiepiscop de Kalocsa, in *Teuthoniam in Castrum Stahin*^a (CD, IV/1, p. 22).

^a i.e. cetatea Stein din Carintia^b, atestată documentar în anul 1214; azi, Burg(ruine) Stein, Steinberg-Oberhaus la NE de localitatea Sankt Georgen im Lavanttal, Wolfsberg, Kärnten, AT.

^b Wertner, 1893, pp. 13–14; Szentpétery, I/3, p. 566; Zsoldos, 2019.

¹⁷² *ÁÚO*, VII, pp. 157–159, doc 104.

¹⁷³ *ÁÚO*, VII, pp. 249–250, doc 173.

¹⁷⁴ *ÁÚO*, VII, pp. 253–254, doc 177.

¹⁷⁵ DL 91845; *HO*, VI, pp. 81–83, doc 52.

¹⁷⁶ i.e. *comitele crainicilor regali* (tr.m.).

¹⁷⁷ *ÁÚO*, XI, p. 422, doc 290.

¹⁷⁸ CD, IV/2, pp. 397–399.

¹⁷⁹ *ÁÚO*, XI, pp. 427–429, doc 296.

babel a decedat, iar Lancelot *post* 1259 și Tristan *post* 1255. Doar Chak trăiește până în ~1272–74, dar cum ocupă demnitatea de *banatus* transilvan (1261) referințele următoare urmează să se facă la aceasta¹⁸⁰.

1259: moșia numită *Lobor, cum castro in eadem constructo*, fusese a lui *Pucyna, filii Vrban*, iar regele Bela al IV-lea a donat-o comitelui *Michaëli, fratri Buzad. Cheh, filius eiusdem Pucyna* se prezintă în fața reginei Maria Lascaris și își revendică moștenirea. Pentru că dania către Mihail nu mai putea fi revocată, regina îi dă la schimb pământul *Dobouch* din comitatul Posega cu toate utilitățile sale¹⁸¹.

10.01. conventul din Somogy transcrie întâia oară falsul document regal referitor

1303: la mănăstirea *Beatae Margarethae Virginis de Hohold* din anul 1234 prin care sunt menționați și *Magister Buzad, Magister Chak, Lancredus et Tristanus, filii Buzad Bani*¹⁸².

~**1360:** încă și după circa 120 de ani de la moartea sa și la peste un secol de la ultima menționare documentară, *Buzad bani / Buzad banul* mai este amintit în *Chronicon pictum vindobonense*. Mi-ar plăcea să cred că a fost și portretizat, dar ...

17.06. în cadrul unui proces pornit de către *Ladislaus filius Nicolai filij Nicolai filij*

1398: *Herbordi filij Lanchreti filij [Magnus] Buzad*, în fața palatinului *Detricus Bubek de Pelseuch* se prezintă *Anna filia Johannis filij Michaelis filij Keled filij Arnoldi* și prezintă un document al capitlului bisericii din Vas din anul 1331, care conține și transcrie scrisoare fratelui abate Iacob și al conventului mănăstirii din Somogy (10.01.1303), care conține *de verbo ad verbum* un act al regelui Andrei al II-lea din anul 1234 referitor la mănăstirea dominicană *Margarethe virginis de Haholth* în care apar *Comitem Hoholdum Comitem Mychaelem akus Nicolaum et dyonisium filios Comitiss Haholdy, Item magistrum Buzad magistrum Chaak Lanchreth et Tristianum filios Buzad Bani preterea Comitem Arnoldum Keled et Ponyth filios Comitiss Arnoldi*¹⁸³. Documentul se bazează pe un fals al documentului regal (1234) realizat în sec. XIV¹⁸⁴, dar în acest context acest lucru chiar nu contează. Este important că liniile genealogice sunt impecabile, iar în anul 1398 încă se amintește de *Buzad Bani*, iar cei implicați știu cine a fost.

5. ... de genere Buzad

Ne putem întreba la cine se face referire prin menționare *de genere* Buzad, care apare în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Câteva exemple clarifică cumva problema:

¹⁸⁰ Forțiu, 2019, pp. 847–849.

¹⁸¹ CD, IV/2, pp. 500–504.

¹⁸² pentru explicații, Szentpétery, I/1, p. 169, (RA) 536.

¹⁸³ DL 42677; HO, VII, pp. 22–23, doc 20; Nagy, Véghely, Nagy, 1890, pp. 280–290, doc 110.

¹⁸⁴ Hóman, 1918, p. 3, nota 2 (citează și opinia lui JAKUBOVICH Emil Artúr Lajos); Szentpétery, I/1, p. 169, (RA) 536 (cu explicații).

- 17.05.** regele Bela al IV-lea întărește dania lui *Stephanus dei gracia Rex primogenitus Illustris Regis Hungarie et dux Stirie* din același an prin care acesta dona satele *Sehtÿr* și *Cheztnoÿ*, aparținătoare de cetatea Zala, cu toate utilitățile și pertinențele lor, lui *magister Reynoldus filius comitis Reynoldi*, un *dilectus et fidelis Juuenis* al regelui Ștefan și lui *Nobilis vir Comes Ponÿth filius Comitis Arnoldi de genere Buzad* pentru ca magistrul *Reynoldus* să se poată căsătorii cu copila comitelui *Ponÿth*¹⁸⁵, căreia *Reynoldus* îi ceruse mâna prin intermediul regelui Ștefan, dar comitele fusese reticent datorită sărăciei solicitantului¹⁸⁶.

Este primul document în care apare sintagma *de genere / din neamul Buzad* în acest clan.

Panyit, comite de Zala (1272), a fost fiul lui Arnold și nepotul lui Buzad. *Magnus Buzad* era unchiul său bun. Deci, referirea *de genere* nu se face la acesta, ci la tatăl său. Același lucru se întâmplă într-un document regal din anul 1267:

- 1267:** într-un document al lui *Stephanus Rex Iunior* apare și *Ponich Comitem de Genere Buzad, et Iacobum filium eiusdem*¹⁸⁷.

- 1274:** în fața conventului mănăstirii Sf. Andrei din Zala se prezintă *Michaelis filio Michaelis de genere Buzad* și *Ochuz filio Magistri Buzad Comite Vesprimiensis*¹⁸⁸.

Mihail este fiul lui Mihail, stolnicul reginei (1239–'40), *fratri*¹⁸⁹ *Magnus Buzad*, dar, în fapt, fiul lui Hahot (1192), care era fratele bun al lui Buzad, tatăl lui *Magnus Buzad*. Deci, nici un motiv pentru a folosi *de genere Buzad* decât dacă se face referire la *Magnus Buzad*.

Neclaritatea dispare după încă o generație.

6. Discuții

În anul 1224, la data de 26 mai, printre cei aflați la Topusko alături de regele Bela se află și **B. bani**. Un consecvent credincios al regelui Bela, atestat purtând titlul onorific de *banus* în timpul vieții sale de mirean (1228, '32) și chiar de călugăr (14.02. 1233), amintit constant de către urmașii săi purtând același titlu, *Magnus Buzad* este singura persoană, dintre cele 11–12 personaje istorice despre care știm că au ocupat o demnitate de *banatus*, în Slavonia (10¹⁹⁰) ori la Severin (1, 2?¹⁹¹), în perioada 1218–'33, care poartă un nume care începe cu majuscula **B**. De aceea, putem liniștit întregi **B[uzad]**. **bani**, fără nici cea mai mică teamă că am putea fi în eroare. Deci, Buzad a purtat titlul de *banus* al *întregii Slavonii* în anul 1224, pentru scurt timp, fiind atestat

¹⁸⁵ DL 61775; *HO*, II, pp. 5–7, doc 3.

¹⁸⁶ *Quiquidem comes Ponÿth auditis nostris petitionibus (i.e. a lui Ștefan!) tali ratione se volens excusare dicendo magistrum Reÿnoldum esse parue possessionis nec de sua possessione super dote et rebus peraffectualibus filie sue si coniungeret haberet vnde satisfaceret* (*HO*, II, p. 6).

¹⁸⁷ *CD*, VII/1, p. 343, doc CCLXXXVI.

¹⁸⁸ *ÁÚO*, IX, p. 106 doc 66.

¹⁸⁹ citește *văr*.

¹⁹⁰ *vide Anexa IV*.

¹⁹¹ *vide* Forțiu, 2020b, p. 821.

documentar la data de 26 mai, la reîntoarcerea aici a regelui Bela din exilul său voluntar la curtea ducelui Luitpold VI "der Glorreiche/Gloriosul" von Österreich, unde-l și acompaniase pe acesta.

În anul 2011, ZSOLDOS Attila avansa o ipoteză:

... Pentru că ulterior a fost amintit drept „Buzad” banul, la rândul său el însuși se autonumește „fost ban” (quondam banus) [în 14.02.1233^a], este rezonabilă presupunerea lui KÁRÁCSONYI [János din 1901], conform căruia a deținut cândva demnitatea de ban în timpul carierei sale; el s-a gândit la perioada dintre 1226 și 1229 și la banatul slavon. Dar, în schimb, pare mai probabil că a fost ban de Severin – rezultă din cariera sa – undeva între 1226 și 1235 (fals! 1228 și 1232), ceea ce este susținut de relația sa strânsă cu conducătorul Transilvaniei, prințul (sic! regele) Bela și se poate presupune în mod rezonabil și aceea că atunci a intrat în contact cu ordinul dominican, misionar printre cumani, al cărui membru a devenit mai târziu¹⁹² (tr.m.).

Dar, invocata opinie a lui KÁRÁCSONYI János (1901)¹⁹³ este greșită. Încă din anul 1902, WERTNER Mór îi reproșase acestuia că documentul menit de el pentru perioada 1226–8.09.1229 este emis în anul 1225 de către regele Bela¹⁹⁴ și îl indică pe Buzad a fi doar comite de Vas, iar interpretarea lui este *departe de-a fi atât de sigură*¹⁹⁵, care este doar un eufemism elegant, pentru că ban al întregii Slavonii în anul 1226 a fost *Vanlegény* (i.e. Valeginus¹⁹⁶ -n.m.), iar între 1228 și 1235 titlul a fost purtat de către Gyula "Magnus", *de genere* Kán. În fapt, presupunerea lui KÁRÁCSONYI János nu se baza pe vreo sursă documentară și era doar o simplă afirmație hazardată. Buzad nu avea cum să fie ban al întregii Slavonii *post* aprilie/iulie 1226 pentru că regele Bela nu se mai afla aici, ci în Transilvania, iar Slavonia era controlată direct de regele Andrei al II-lea prin vechii săi partizani, Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz (1226–27) și Gyula "Magnus", *de genere* Kán (1229–'35). Zsoldos A. știe aceste lucruri și atunci îl mută pe Buzad la Severin și extinde greșit perioada la 1226–'32/'35, în condițiile în care Banatul de Severin apare doar în anul 1228, iar Buzad este deja

¹⁹² ... Mivel utóbb „Buzád” bán-ként emlegetik, őmaga pedig „volt bán”-ként (quondam banus) nevezi meg magát [1233. febr[uár]. 14-én^a], ésszerű Káracsonyi [János 1901-ben] azon feltevése, mely szerint pályafutása során valamikor báni méltóságot is viselt; ő az 1226 és 1229 közötti időszakra és a szlavóniai bánságra gondolt^b. Ennél valószínűbbnek tűnik azonban, hogy szörényi bán volt – pályaképéből következően – valamikor 1226 és 1235 (fals!) között, amit alátámaszt az akkor Erdélyt kormányzó Béla herceggel (sic!) való szoros kapcsolata, s indokoltan feltehető az is, hogy ekkor került kapcsolatba a kunok között térítő domonkos renddel is, melynek utóbb tagja lett (Zsoldos, 2011, pp. 291–292).

^a Zsoldos, 2011, p. 49, nota 364.

^b Káracsonyi, II, p. 122.

¹⁹³ Káracsonyi, II, p. 122.

¹⁹⁴ ... Buzad Ferrei Castri ... Comitatus gubernantibus (ÁÚO, XI, pp. 182–184, doc 121).

¹⁹⁵ ... csakhogy ez korántsem oly bizonyos, mint szerző állítja ... (Wertner, 1902, p. 66).

¹⁹⁶ Împreună cu Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz, care apare drept ban și anul următor (vide Anexa IV).

călugăr în februarie 1233. Nimic din cariera politică a lui *Magnus Buzad*, cunoscută nouă în mod precar datorită penuriei izvoadelor¹⁹⁷, nu-l leagă pe acesta de Severin. Puținele argumente invocate de către Zsoldos¹⁹⁸ își găsesc o explicație corespunzătoare prin faptul că Buzad a purtat titlul de *banus* al *întregii* Slavonii (1224), indiferent de durata limitată în care el a ocupat demnitatea de *banatus*. Din toate aceste motive, ipoteza lui ZSOLDOS Attila **nu** se poate accepta și rămâne o simplă afirmație fără suport.

7. Concluzie

Magnus Buzad, fiul lui Buzad, *de genere* Hahót, a ocupat doar demnitatea de *banatus* al *întregii* Slavonii, pentru o scurtă perioadă de timp, în anul 1224, imediat după întoarcerea regelui Bela din auto-exilul său austriac. Menționările sale ulterioare drept *Buzad banul* (1228, 1230/31, 1232, 14.02.1233) nu înseamnă decât că el poartă îndreptățit un titlu *onorific* de *banus*. Acesta este amintit constant de către urmașii săi, chiar până și în anul 1398 și a supraviețuit în memoria colectivă consemnată în/de *Chronicon pictum vindobonense* (~1360).

¹⁹⁷ de exemplu, nu știm *ce* a făcut *Magnus Buzad* – *dacă* a făcut ceva! – între 1225–'32.

¹⁹⁸ Demne de luat în seamă sunt auto-intitularea de *fost ban* (14.02.1233), referirea ulterioară la titlul onorific de *banus* realizată de către descendenții săi și relația strânsă a lui *Magnus Buzad* cu regele Bela, care toate se explică facil printr-un Buzad purtător al titlului de *banus în exercițiu* al *întregii* Slavonii în anul 1224. Faptul că a intrat în ordinul dominican, a căror mănăstirea din Pest a fost ridicată în anul 1231, poate să aibă și alte multiple explicații, unele ascunse vederii de lipsa informațiilor, decât aceea că aceștia fuseseră/erau activi în Cumania alături de regele Bela, duce(?^a) transilvan între 1226–'35.

^a Forțiu, 2019, p. 845, nota 76c.

ANEXA I. Thomas Banus, filius Macharej, de genere Monoszló

Toma, feciorul lui Macarie, de genere Monoszló¹ este unul dintre aceia care îngroșau lista mea a "banilor fără banat"². Istoriografia maghiară a fost ezitantă în a indica cu exactitate *când* și *unde* a exercitat el oficiul de *banatus*. În anul 1893, istoricul WERTNER Mór îl arată drept ban în *Croația, Dalmația și Slavonia (maritimi)*³ în lista pe care o compilează. Citează drept argument un document din anul 1229⁴, prin care se ajunge la o înțelegere cu udvornicii din *Oronth* în fața capitlului bisericii din Bács⁵, dar actul ni-l arată pe Toma mai degrabă purtător al unui titlu *onorific* în acest moment. În 1899, pe baza aceluiași act, Wertner afirma că nu poate indica locația unde ocupa(se) Toma demnitatea de *banatus*⁶. În discursul său de recepție drept membru corespondent al Magyar Tudományos Akadémia (1900), care a avut drept subiect istoria moșiei Nădlac, BOROVSZKY Samu acceptă prima afirmație a lui Wertner⁷. În anul 1901, KARÁCSONYI János amintește doar că *în 1229 ori înainte*, Toma a fost ban⁸ (în Slavonia). Apoi, opinia este preluată și în lexicoane⁹, iar de aici până la Internet a fost doar un pas mic. În 2011, ZSOLDOS Attila a fost mult mai reticent și a ignorat-o prin omisiune – voită? – în arhondologia sa¹⁰. În schimb MARKÓ László (2006) a fost mai permisiv și chiar extinde perioada la 1228–29¹¹, când Toma ar fi fost ban al *întregii* Slavonii sub regele Coloman, duce aici din anul 1226. În 2004, Branko NADILO afirmă că *la sfârșitul secolului al XIII-lea unul din [neamul] Monoszló a fost ban al Slavoniei*¹², iar informația a fost tălmăcită defectuos drept *la sfârșitul sec. XIII un alt fiu* (decât Toma -n.m.) *al lui Macarie a fost ban al Slavoniei*¹³. În fapt, nepotul lui Toma, Egidiu este ban de Mačva și de Bosnia (2.06.–22.09.1273; demnități multiple)¹⁴. În anul 2015, KOVÁCS Mihai îl amintește pe banul Toma, dar evită să se pronunțe¹⁵. Într-un studiu dedicat "banilor fără banat"¹⁶ (numiți aici neinspirat *bani fantomă*¹⁷), publicat în anul 2019, B. HALÁSZ Éva analizează cam superficial (nu doar în acest caz!) și interpre-

¹ Monoszló nembeli Makariás fia Tamás (l.m.) (Zsoldos, 2011, p. 353).

² vide Forțiu, 2018, p. 7.

³ *Horvát-, dalmát-, tótországi (tenger melléki) bánok*.

⁴ vide *infra*.

⁵ Wertner, 1893, p. 234; *HO*, VII, p. 15; DL 152.

⁶ *Midőn 1229-ben az aronti (Bácsmegyében) udvarnokokkal mindkettejük földjeinek határai miatt régóta folytatott perét békésen beszünteti, akkor már «Tamás bán»-nak neveztetik, bán-ságát azonban nem ismerjük* (Wertner, 1899, pp. 165–166).

⁷ Borovszky, 1900, p. 521/7.

⁸ *1229-ben vagy azelőtt pedig bán volt* (Karácsonyi, II, p. 377).

⁹ *MKL*, szlavón bánok (lat. *regni Sclavoniae banus*): 1229 e[lőtt].: *Makár fia Tamás* (on-line).

¹⁰ Zsoldos, 2011, p. 44. El nici măcar nu amintește titlu de *banus* al lui Toma (*Ibidem*, p. 353).

¹¹ Markó, 2006, p. 458.

¹² ... a krajem 13. st. jedan je od Makarijevića bio slavonski ban (Nadilo, 2004, p. 650).

¹³ ... a 13. század végén, Makár egy másik fia szlavón bán volt (SZATANÉK József).

¹⁴ [Monoszló nembeli Gergely fia] Egyed (l.m.); Egidiu, fiul lui Grigore, de genere Monoszló (l.r.); Egidius (l.l.) (Zsoldos, 2011, p. 51, 52).

¹⁵ Kovács, 2015, p. 2.

¹⁶ Forțiu, 2018.

tează câteodată eronat informațiile documentare despre Toma atunci când concludă că acesta ar putea să fi apărut drept ban al Slavoniei în două rânduri, 1219¹⁸ și 1227–'29¹⁹. Este tare aproape de adevăr, dar îl ratează cu seninătate!

În cele ce urmează voi încerca să stabilesc *unde, când* și pentru *cât timp* a purtat Toma titlul de *banus în exercițiu*.

1. Cronologie

30.05. comitele curții regale și vice(!)-banul²¹ Macarie (*de genere Monoszló*²²)²³
1189²⁰: vizitează orașul *Zara*²⁴ (azi, Zadar, HR). Este singulară și ciudată atestarea unui înalt oficial al regatului drept *vice-ban*.

Documentul este publicat inițial de către Daniele FARLATI în anul 1769 și nu se poate exclude o editare defectuoasă a sa. În documentele ulterioare, Macarie nu mai apare acompaniat de titlul *onorific* de (vice-)banus. Îl mai întâlnim doar drept comite de Szolnok (1192–'93). O singură dată, în anul 1270, mai apare *Nicolao comite filio Makarie bani*²⁵.

1192: regele Bela al II-lea, după moartea comitelui Grigore, fiul lui Fulbert, îi permite singurului rămas din neam, unchiului său, comitelui Macarie, care nu are urmași, să dispună liber și după plac de toate proprietățile sale în mod testamentar, iar pe pământul *Manyscloy* (Monoszló), unde este un târg liber, *nec banus, nec vicebanus, nec tributarii, nec salinarii potestatem habeant faciendi impedimentum et quecumque causa in illo foro orta fuerit non ad banum, nec suos iudices, sed ad dominum terre pertinebit iudicare, hospites vero habitantes circa forum eandem habent libertatem, quam latini vel hospites Zagradienses*. Printre martori: *comite Machario comite de Zaunic* (Szol-

¹⁷ *A fantombánok nyomában – avagy kik voltak a bánok? / Pe urmele banilor fantomă - sau cine au fost banii?* (tr.m.).

¹⁸ când ia în considerare fără explicații suplimentare informațiile unui document despre care știe că este fals!

¹⁹ ... *Tamás esetében elvileg akár két szlavóniai bánsággal is számolhatunk, amik 1219-re, illetve 1227–1229 közé estek* (B. Halász, 2019, p. 49). Pentru comentarii, *vide infra*.

²⁰ *Anno ab Incarnatione D[omi]ni. MCLXXXIX. mense Maii, die secunda astante Indictione Septima*. Pe urmele lui Tadej SMIČIKLAS, care datează greșit documentul 1189, 2. *maja*^a, merge și ZOLDOS Attila (Zoldos, 2011, p. 42). *Astante* (ori *stante, restante*) este similar cu *mense exeunte* și semnifică numărarea zilelor cu începere de la sfârșitul lunii (31 mai este prima zi, 30 mai este a doua/secunda zi ...).

^a DZ, pp. 234–235, doc 217.

²¹ *Macarii Curialis Comititis eius^a, Vice Bani* (CD, VII/1, pp. 178–179, doc CXXXIV).

^a i.e. *Belae, gloriosissimi regis Vngariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque, et Galaciae*.

²² azi, Podravska Moslavina, HR. Moșia fusese donată încă de regele Bela al III-lea tatălui lui Macarie, care a avut 4 feciori^a. Branko NADILO afirmă greșit că beneficiarul daniei fusese chiar Macarie (Nadilo, 2004, p. 649).

^a Karácsonyi, II, p. 377.

²³ Monoszló nembeli Makár / Makariás (l.m.).

²⁴ Farlati, 1769, p. 12.

²⁵ *vide sub voce*.

nok)²⁶.

- 1206:** tocmai urcat pe tron, regele Andrei al II-lea donează perpetuu *fideli militi nostro Thome filio uidelicet Macharie comitis quondam* pământul numit *Soucha*²⁷ din comitatul Bács. Prima apariție în documente a cavalerului Toma, feciorul decedatului comite Macarie, care a fost unul dintre cei mai statornici *fideli* ai lui Andrei al II-lea încă din timpul tinereții sale, atât pe vremea când acesta a fost duce, în timpul celor două răzmerițe ale lui Andrei împotriva regelui Emeric (Imre), cât și ulterior. Nici măcar pușcăria și amenințarea morții nu l-a făcut să-l trădeze pe acesta, după cum menționează regele Andrei al II-lea într-o confirmare a tuturor proprietăților sale făcută în anul 1230.
- 1217:** *terre Munozlou*²⁸, *terre scilicet filiorum Macharei comitis ... terre predictae filiorum Macharei comitis ...*²⁹. Comitele Macarie a avut patru feciori (Toma, Nicolae, Ștefan și Egyed) și tot atâtea copile³⁰, din care doar *Venys*, căsătorită cu palatinul "Magni"³¹ Moiş³², este cunoscută și după nume.
- 1219:** Toma banul (*Thoma bano*) apare drept martor într-o danie regală³³. Prima atestare documentară a lui Toma purtând titlul de *banus* (în exercițiu). El ocupă demnitatea de *banatus S(c)lavonie*, singurul banat existent în acel moment.
- 1221:** regele Andrei al II-lea aprobă un schimb de moșii între *Ochuh*³⁴ *banus* în exercițiu al Slavoniei și comitele³⁵ Toma, fiul comitelui Macarie, *de genere Monoszló*. Ultimul primise proprietățile sale, pe care le oferea la schimb, drept donație per *bullam auream* de la rege. În lista martorilor, Toma este atestat drept comite de *Wolkou* (Valko)³⁶, pentru ca anul următor aici să fie deja comite Cosma³⁷. Nu știm când a fost numit Toma în fruntea demnității de *comitatus* în Valko. Poate că în a doua jumătate a anul 1219, după ce și-a

²⁶ DF 262045; Kis, Petrik, 2008, pp. 19–24.

²⁷ HO, VII, pp. 2–4, doc 3.

²⁸ Monoszló (l.m.); azi, Moslavina (l.cr.), HR.

²⁹ Tkalčić, 1873, pp. 36–38, doc XXXI (p. 38).

³⁰ Karácsonyi, II, pp. 377–384; Wertner, 1909, pp. 163–170.

³¹ **1272:** regina Elisabeta face referire la *Moys Palatinus, Comes Supruniensis et iudex Cumanorum ... patris sui Magni Moys, quondam Palatini fuerant* (CD, V/1, p. 237).

³² comite de Vas (1209), palatin (1228–'31), comite de Bihor (1229–'30), jude regal (1244 conform unui document fals) (Zsoldos, 2011, p. 338). A fost tatăl unui alt palatin cu același nume, activ în perioada 1250–'80.

³³ *vide Anexa II* pentru o analiză extinsă a documentului.

³⁴ i.e. Atyusz (l.m.).

³⁵ Nu este obligatoriu ca fostul *banus* să apară tot timpul drept purtător *onorific* al titlului (*vide* Forțu, 2017, p. 1193).

³⁶ *Thomas comes, filius Macharej*, iar în lista martorilor din eschatocol: *Supradicto Thoma. [Comite] de Wolkou* (HO, VII, pp. 8–9, doc 6).

³⁷ Kozsma (l.m.) -Zsoldos, 2011, p. 219. În 1222, Cosma figurează printre *jobagionibus nostris* (i.e. ai ducelui Bela), alături de palatinul Gyula "Magnus", *de genere Kán*, care este concomitent

încheiat oficiul de *banatus* în Slavonia, iar această dregătorie i-a fost oferită drept compensație.

1221: O parte din pădurea și pământul *Selez* (Zselic³⁸) a constituit motiv de dispută între Toma, fiul lui Macarie și iobagii udvornicilor / udvornicii din satul *Ketel*³⁹. S-a ajuns la judecată în trei rânduri; prima oară în fața palatinului Nicolae⁴⁰. Acesta a ocupat demnitatea în perioada 1219–'22⁴¹ și în anul 1226⁴². Cum Nicolae nu a avut încredere în martorii comitelui Toma, care s-au prezentat în fața sa, acesta a ordonat un duel judiciar, în care udvornicii au pierdut, dar părțile s-au înțeles în final, iar palatinul a consemnat învoiala într-un document, care îl menționează pe Toma drept *Th. Comitem* (titlu de reverență) și *Th. uero Comes*⁴³, iar această ultimă precizare ne indică anul 1221⁴⁴, când Toma este comite de Valko. Apoi, în aceeași cauză(?), udvornicii din *Ketel* pornesc o altă judecată în fața palatinului Dionisie⁴⁵, care emite un nou act, datat 1227–'28⁴⁶, iar Toma apare aici purtând doar titlul de reverență *comes*⁴⁷. Cauza ajunge și în fața regelui, în/anterior anul 1230, unde și primele două înscrisuri palatinală sunt prezentate, iar actul regal emis cu această ocazie îl menționează pe Toma drept *uero* (!) *Th. Comes* și *Th. Comitem*. Prima referință este clar o greșeală, care provine din dovadă palatinală emisă de Nicolae în anul 1221.

1229: în fața capitlului bisericii din Bács (*Bachiensis ecclesie capitulum*) se prezintă *homo Thome bani Georgius nomine* (omul lui Toma banul numit George), care se înțelege cu udvornicii din *Oronth*, reprezentați de comitele Paul din satul *Oulus*, în privința unui anumit pământ, aflat între posesiile celor două părți și care de multă vreme era prilej de controversă între *Toma banul* (*Thome bani*) și aceștia, iar cauza ajunsese până la judecată în fața palatinului și a regelui⁴⁸. Pare că nu știm dacă Toma poartă titlul *onorific* (mult probabil), ori chiar este ocupantul demnității de *banatus* în acest moment (ban în *exercițiu* -tare puțin probabil). Pentru că un titlu *onorific* de ban explică îndestulă-

și comite de Bodrog, în lista martorilor unei danii a ducelui Bela în favoarea episcopului de Zagreb, Ștefan, drept răsplată pentru că l-a împăcat cu tatăl său (DZ, III, pp. 219–221, doc 193).
³⁸ din comitatul Somogy; azi, la NE de Gálosfa (pe teritoriul localității), Somogy Megye, HU?

³⁹ azi, Kecel, Bács-Kiskun megye, HU.

⁴⁰ [Szák nembeli] Barc fia Miklós (l.m.); Nicolae, fiul lui Barc, *de genere Szák* (l.r.).

⁴¹ *ante* 2 iunie 1219–*ante* 1 iulie 1222 (Zsoldos, 2011, p. 18).

⁴² *post* 13.03.1226 (Zsoldos, 2011, p. 18).

⁴³ *vero comes* (cu adevărat comite -tr.m.); aceeași sintagmă este folosită și în cazul palatinului Nicolae (*N. Comitem Palatinum ... N. uero Palatinus ... N. Palatinus*).

⁴⁴ SZÖCS Tibor crede că este *foarte probabil* (*legvalószínűbb*) ca documentul să fi fost emis în anul 1226, dar că nici perioada 1219–'22 nu poate fi exclusă (Szöcs, 2012, pp. 41–42, doc 25). El nu observă precizarea *Th. uero Comes*, care datează actul în 1221.

⁴⁵ [Ampod fia] Dénes (l.m.).

⁴⁶ Szöcs, 2012, pp. 47–48, doc 31.

⁴⁷ *Th. Comitem ... Th. Comes ... Th. Comiti*.

⁴⁸ DL 152; HO, VII, p. 15, doc 12.

tor de bine informația documentară nu pot să-l accept drept ban *în exercițiu* în acest an. Fără vreun argument, B. HALÁSZ Éva afirmă contrariul⁴⁹.

B. HALÁSZ Éva avansează ipotetic posibilitatea ca Toma să fi fost ban al (*întregii*) Slavonii între 1227-'29⁵⁰. Două sunt contra-argumentele care pot fi invocate cu ușurință; *post* 1221 Toma nu mai ocupă vreo demnitate politico-administrativă și este tare puțin probabil ca să asistăm la o revenire a lui în arena politică după 8 ani. Mai mult, timpul scurt petrecut ca ban al Slavoniei în anul 1219 și "exilul" într-o demnitate comițială neimportantă, în care-l găsim în anul 1221, îl arată mai degrabă "necchipat"⁵¹ pentru îndeplinirea unor sarcini politico-administrative de anvergură ori viața la curte. Parese că altele erau calitățile sale. Oricum, este exclus ca el să fi purtat titlul de *banus* întreaga perioadă 1227-'29. Pentru acești trei ani există 8 (13)⁵² diplome regale solemne, care conțin în eschatocol liste ale demnitarilor și Toma nu apare în vreun act. În anul 1227 îl găsim pe Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz ocupant al oficiului de *banatus* în Slavonia și este posibil ca el să fi servit întregul an. În luna septembrie a anului 1229, Gyula "Magnus", *de genere* Kán este atestat drept ban al *întregii* Slavonii⁵³, dar acesta poate că ocupa deja demnitatea încă de la începutul anului (ori chiar de anul anterior!). Mai mult, nu putem exclude ca Salamon și Gyula să-și fi "împărțit" anul 1228 și să nu fi existat vreun interpus între ei⁵⁴. Deci, oricum, perioada mai degrabă trebuie restrânsă la anul 1228, când nu avem informații certe despre cine poartă titlul de *banus în exercițiu* al *întregii* Slavonii.

1230: regele Andrei al II-lea îi confirmă lui Toma și moștenitorilor săi toate proprietățile acestuia (27 la număr⁵⁵). Spune regele că o face deoarece:

Credinciosul nostru Toma comitele, fiul comitelui Macarie, din vremea fragedei sale tinereți⁵⁶ a dat dovadă de /.../ spre câștigul și cinstea regatului nostru, și mai ales datorită faptelor deosebite ale strădaniei sale, prin care s-a făcut vestit întotdeauna, când s-au ivit numeroase tulburări⁵⁷ între noi și regele Emeric de slăvită memorie. Și care nu s-a temut să sufere pentru

⁴⁹ 1229-ben *bánként említik* (B. Halász, 2019, p. 49).

⁵⁰ B. Halász, 2019, p. 49.

⁵¹ Regele Andrei al II-lea îl caracterizează drept *om priceput și prevăzător în afacerile publice și private ale regatului nostru*⁵⁸, dar este destul să comparăm cariera politică a lui Toma cu cea a lui Gyula "Magnus", *de genere* Kán pentru a vedea că "ceva" a lipsit.

⁵² 24 (-1 fals) documente ale regelui Andrei al II-lea și 8 conțin o listă a demnitarilor, la care se pot adăuga alte 8 (-1 fals) documente ale regelui Bela, 5 cu un șir al demnitarilor, dar ultimele au o relevanță mai redusă pentru situația din *întreaga* Slavonie deoarece Bela este deja în Transilvania *post* 1226 (Szentpétery, I/1, pp. 140–148, (RA) 435–458bis; *Idem*, I/2, pp. 178–180, (RA) 580–588).

⁵³ Zsoldos, 2011, p. 44.

⁵⁴ B. HALÁSZ Éva interpretează chiar contrar aceleași date (B. Halász, 2019, p. 49).

⁵⁵ Wertner, 1899, pp. 165–166.

⁵⁶ *a primeis iuventutis sue temporibus* este o sintagmă^a care implică și faptul că regele a crescut împreună cu Toma la curtea regală (să ne amintim că Macarie a fost comitele curții regale).

^a *vide* Sólyom, 1966, pp. 59–60, și în special nota 30.

⁵⁷ în anii 1197, 1199 și 1203–'04 (*vide* Bánlaky, vol. 4, 8.a și f).

noi restriștile temniței, amenințări, nici răniri, nici [primejdia de] moarte [în 1203–'04], nici nu s-a temut de trudă sau de osteneala călătoriilor. L-am cunoscut pe el ca om de toată cinstea moravurilor, și om priceput și prevăzător în afacerile publice și private ale regatului nostru. Și, în cele din urmă, când urma să plecăm în apărarea Țării Sfinte⁵⁸, în slujba Împăratului împăraților, în preajma plecării [vara anului 1217⁵⁹]; după ce am venit înapoi din părțile de peste mare la ale noastre [la sfârșitul anului 1218], unii, numeroși, primejduind regatul nostru, fiind călăuziți de sfat nebunesc, l-am găsit pe maisuzsisul Toma comitele că stăruise neclintit în credința cea veche datorată nouă⁶⁰ (tălmăcire Dan UNGUREANU).

Prima secțiune din privilegiul regelui Andrei al II-lea conține confirmarea unor danii referitoare la moșiile (*terram*) numite *Soucha* din comitatul Bács (donat în anul 1206, imediat după ce Andrei al II-lea a acces la tron⁶¹, pe vremea când Toma era doar un simplu *fideli militi nostro*⁶²) și *Chykam* din comitatul Cenad, care aparținea de cetatea (*Castrum*) Cenad și unde era construită o biserică în onoarea Sfântului Martin. Moșia fusese a centurionului *Yan*, mort fără urmași și rude. Locuitorii de pe moșia *Chyka*⁶³, *Dominicus*, *Gerardus*, *Sobuslo*, *Johannes*, *Corlath*, *Peter et cognati eorundem*, acceptă să se mute pe un alt pământ pus la dispoziție de banul (!) Toma⁶⁴. Pe lângă acestea, am permis numitului [Toma] comite (să aducă fără taxe vamale) șase nave de sare pe Mureș, din cauza slăvitelor lui merite. Aceste nave se știe că le dețin biserica din Igriș sau/și cea din Bizere. Aceste nave să aibă libertatea să facă trei drumuri pe an, dus întors, fără piedici și împotrivire, pe Mureș, libere de orice cerere de taxe; și din orice ocnă de sare vor vrea, sarea necesară să fie liberi să o cumpere, prețul fiind

⁵⁸ A V-a cruciadă.

⁵⁹ Se pleacă din Split la mijlocul lunii septembrie 1217 (Claverie, 2013, p. 43).

⁶⁰ ... *noster fidelis Thomas Comes Macharei Comitis filius, a primeuis iuuentutis sue temporibus ad Regni nostri proficuum et honorem semper exhibuit, et maxime prop[t]e[r] strenuitatis opera eximia, quibus semper claruit, cum inter nos et Hemericum Regem inclite memorie multiplices aduersitatum fluctuaciones emergerent; qui nec carceris erumpnas sustinere pro nobis expauit, nec minas, nec uulnera, nec aliquod genus mortis, aut laborum et uiarum tedia trepidauit; quem eciam in publicis et priuatis Regni nostri negocijs virum discretum et prouidum, et omni morum honestate preditum cognouimus, et demum cum in Regis Regum negocio ultra mare in subsidium sancte terre profecturi in procinctu essemus itineris; quem eciam sepedictum Th[omam]. Comitem postmodum de ultramarinis partibus ad propria remeantes quibusdam quam plurimis uesano ductis consilio Regnum nostrum hostiliter affligentibus in solita et debita inuenimus fidelitate constanter perseuerasse* (ÁÜO, XI, pp. 218–230, doc 161; p. 219).

⁶¹ încoronat 29.05.1205.

⁶² *HO*, VII, pp. 2–4, doc 3.

⁶³ Csika (l.m.); azi, pustă în hotarul orașului Nădlac (*apud* Borovszky, 1900, p. 521/7) ori la E de Magyarcsanád, HU (*apud* Blazovich et alii, 1996, p. 79).

⁶⁴ Pentru că Toma este menționat cu titlul său de *banus*, nu știm dacă este *onorific* (foarte probabil) ori *în exercițiu* (tare puțin probabil), dania este *post* 1219 ori din acest an. În opinia mea, aici titlul este *onorific*, iar dania e *post* 1219.

*complet plătit*⁶⁵ (de camera sării din Szeged?). Să menționăm că Toma este unica persoană privată de care avem cunoștiință a fi beneficiat de drepturi legate de transportul sării din Transilvania pe râul Mureș.

Drept plată a serviciilor sale credincioase din *Ruscia* (Halici), unde este grav rănit, Toma și moștenitorii săi primesc cu drept perpetuu pământul și pescăria numită *Sowala* din comitatul Valko, unde pământ adevărat arabil este suficient de 5 pluguri, precum și pădurea care fusese a pescarilor din *Zagrabia*. Datorită multitudinilor campaniilor militare arpadiene în Halici este imposibil de menționat anul⁶⁶.

Restul documentului regal se referă la proprietățile lui Toma unde acesta avea disensiuni cu rudele (*fratres*) și cosangvinii săi, ori cu vecinii⁶⁷. Este clar că în ultima parte a vieții sale Toma a încercat să clarifice toate aceste neînțelegeri, prin procese ori înțelegeri directe, chiar achiziții, pentru a putea lăsa o moștenire clară și netarată de controverse descendenților săi. În acest sens trebuie înțeles și privilegiul lui Andrei al II-lea (1230), confirmat printr-un altul al regelui Bela (1231). Mai trebuie clarificat un aspect; SZENTPÉTERY Imre vorbește de faptul că, în anul 1230, regele Andrei al II-lea dă moșiile *Soucha*, *Chyka* și *Sowala* lui Toma⁶⁸. Tehnic are dreptate. În privilegiul regelui se folosește, de fiecare dată, termenul de *contulimus*, dar, în fapt, acestea sunt doar reconfirmări ale unor donații mai vechi (*vide* cazul *terram que dicitur/nomine Soucha*, în proprietatea lui Toma încă din anul 1206). Acum Andrei al II-lea nu mai donează proprietăți noi acestuia⁶⁹. Din păcate, nu știm când au ajuns *Chyka* și *Sowala* în proprietatea lui Toma.

Actul regal din 1230, confirmat în 1231, se bazează pe o serie de acte anterioare, la care regele face, ori nu, referire explicită. Mai mult, anumite chestiuni punctuale sunt reflectate de mai multe acte, care sunt inserate aleator atât în actul regal, cât și în cele prezentate în fața regelui. Toate fac referire și la un titlu, ori altul, purtat de către Toma; majoritatea reflectă titlul de reverență *comes*, dar întâlnim și menționări de *vero comes* (*comite adevărat*), ori de *banus*. În acest ultim caz, pare că nu știm dacă este vorba de un titlu *onorific* (mult probabil), ori de unul legat de o demnitate *în exercițiu* (tare puțin probabil). În opinia mea titlu *onorific* de *banus* explică îndestulător de bine

⁶⁵ *Preterea iam dicto [Thome] Comiti ob preclara insignia meritorum sex naues saliferas (nave de sare -tr.m.) super Morisium super eadem concessimus libertate; que naues Egriensis Ecclesie vel Bistriensis [Ecclesie] habere dinoscuntur, ut videlicet tres vias in anno faciant eundi et redeundi absque impedimento uel contradiccione, per Morisium habeant facultatem, ab omni exactione tributorum penitus absolute; et de quacunque salifodina uoluerint sales necessarios ualeant comparare precio persoluto* (ÁÚO, XI, p. 220).

⁶⁶ KARÁCSONYI János afirmă că ar fi fost vorba de campania din anul 1221 (Karácsonyi, II, p. 377).

⁶⁷ *vide* și pp. 742–743 din studiu.

⁶⁸ ... *adja* ... (Szentpétery, I/1, pp. 150–151, (RA) 467). Autorii academiceii istorii a Ungariei în 10 volume supralicitează când afirmă că acestea ar fi fost danii noi făcute pentru serviciul credincios prestat timp de trei decenii (MT10, 1/2, p. 1349).

⁶⁹ Greșit la BOROVSZKY Samu: *Ennyi érdemnek elismeréseül a király 1231-ben* (sic! 1230) *nemcsak megerősítette őt nemzetsége birtokaiban, hanem jóindulatát új birtokok adományozásával is tetézte* (sb.m.; Borovszky, 1900, p. 7).

informația documentară în fiecare dintre cele patru cazuri în care Toma apare acompaniat de mențiunea *Banus/Bani/Banum*. De asemenea, este destul de clar că aceste titluri reflectă o realitate a momentului în care actul inițial a fost emis. Ulterior, în actul regelui Andrei al II-lea (1230), au fost preluate aceste realități / titluri și nu s-a făcut vreo modificare pentru ca titlurile să fie puse în acord cu situația din momentul emiterii actului regal în anul 1230. Doar în confirmarea actului din anul 1231 regele Bela este categoric și-l indică drept *Thomas quondam Banus Macharej Comitis filius* (Toma fostul ban, fiul lui Macarie comitele).

1231: Bela, *Dei gracia Rex, primogenitus Reges Hungarie*, confirmă lui Toma fostul ban, fiul comitelui Macarie, dania tatălui său⁷⁰ și o transcrie de *uerbo ad uerbum* în privilegiul său⁷¹.

1237: în fața capitlului bisericii din Bacs, cu aprobarea rudelor, *Gregorius⁷² et Thomas filij Thome Bani* își împart moșiile aflate în comitatele Bacs, Baranya și Sirmiu pe care le-au moștenit de la tatăl lor decedat. Soția acestuia încă mai trăia, asemeni celor patru copile ale lui Toma, care primesc veniturile viilor din *Zvan* până ele se vor căsătorii, după care viile vor reveni celor doi feciori ai lui *Thome bani⁷³*. Feciorii săi și descendenții acestora vor menționa constant titlul (*onorific*) de *banus* al lui Toma⁷⁴, până într-acolo că unul dintre nepoții săi se va autointitula, în decembrie 1294, *Magistri Egidij, filij Magistri Gregorij de genere Thome Bani⁷⁵*.

1244: în fața capitlului bisericii din Bács se prezintă feciorii lui *Petkv, Petrurka* și *Petkv* și *Andreas procurator Gregorij filij Thome Bani*. Peturka vinde partea sa fin moșia ereditară numită *Fizeg* pentru suma de 15 mărci de argint și are loc delimitarea părții din moșie care revine comitelui Grigore⁷⁶, fiul lui Toma banul.

.01. în fața capitlului bisericii din Csázma se prezintă membrii ai familiei pentru **1247:** a împărți proprietățile lui Ștefan, fiul lui Macarie, mort fără urmași. Printre părți se numără și Grigore și Toma, feciorii lui Toma. Se face mențiunea că

⁷⁰ *Thomas quondam Banus Macharej Comitis filius*^a (*ÁÚO*, XI, p. 234).

^a tălmăcirea corectă este *Toma, fostul ban, fiul comitelui Macarie* (și nu *Toma, fiul fostului ban Macarie comitele*).

⁷¹ *ÁÚO*, XI, pp. 234–235, doc 163.

⁷² comite de Caraș (1255) și jude al cumanilor (1269). Feciorii săi vor ajunge la cele mai înalte demnități (*vide Kovacs, 2015*).

⁷³ *uxoris eiusdem thome bani ... duos filios Thome bani ... thomas IIII filias habuisset* (*HO*, VII, pp. 23–25, doc 21).

⁷⁴ De exemplu, fără a le epuiza:

.01.1247: *priore diuisione thome bani et Stephani* (*HO*, VII, pp. 33–35, doc 29).

25.08.1256: *Thoma et Stephano filiis Thome, nepotibus Thome Bani* (*HO*, VII, pp. 51–52, doc 46).

1257: *nepotibus Thome bani, scilicet filijs Thome. Thoma videlicet et Stephano. et uiro nomine Mohor pro petro filio petri.* (*HO*, VII, p. 75, doc 57).

⁷⁵ Forțiu, 2017, p. 1187.

⁷⁶ *ÁÚO*, XI, p. 336, doc 240.

- a existat deja o împărțeață între *thome bani et Stephani*⁷⁷.
- 1247:** în fața capitlului bisericii din Székesfehérvár, Andrei, fiul lui Nicolae din satul *Zund* vinde pentru 30 de mărci de argint tot pământul său din satul *Bugund* rudei sale *Tome scilicet filio Tome condam Bani*⁷⁸.
- 1252:** capitlul bisericii din Bács adeverește că *nobilis vir Gregorius, filius Thomae Bani* a cumpărat pământul numit *Fizegh (alibi Firegh)* pentru suma de 15 mărci de argint, iar mai apoi l-a cedat la aceeași valoare arhiepiscopului de Kalocsa, Benedict, dar acesta nu a plătit la soroc banii etc.⁷⁹.
- 30.03.** într-o diploma a regelui Bela al IV-lea se menționează, la reambularea pământului (*terram*) numite odată *No(u)ak*, lângă satul cu același nume ... *in Drawam, descendit inferius iuxta solitum cursum aque circuiens insulam, que pratum Thome Bani appellatur*⁸⁰.
- 21.10.** regele Bela al IV-lea dăruiește pământul numit *Zeuleus* aparținător de *castri nostri Budrug*, iar *fidelem nostrum Gregorium comitem de Crasu filium Th[om]e condam bani* hotărânicește⁸¹. Grigore, fiul lui Toma banul, *de genere Monoszló*, este atestat cu această ocazie drept comite de Caraș.
- 25.08.** în fața capitlului din Székesfehérvár are loc o înțelegere relativ la pătrimea
- 1256:** de față a copilei comitelui Macarie, *Venys*, în care sunt implicați și feciorii ei, comitele Alexandru de *Zana* și magistrul Moys, stolnic și comite de *Vrbas*, precum și *Thoma et Stephano filiis Thome, nepotibus Thome Bani*⁸².
- 1257:** în fața capitlului bisericii din Zagreb, *Kenez* și fratele său Nicolae, feciorii lui Andrei, vând pământul numit *Marichna*, aflat *ex parte Monozlau iuxta Zauuam*, pentru suma de 50 de mărci unor membri ai neamului Monoszló, printre care și *nepotibus Thome bani, scilicet filys Thome. Thoma videlicet et Stephano*⁸³.
- 20.03.** *Gregorii, filii quondam Thome bani / Grigore, fiul decedatului Toma banul*⁸⁴.
- 1266:**
- 20.03.** *nobiles de munuzlo, petrus uidelicet filius petri ab una parte, et Nicolaus filius Andree ex altera* își întăresc în fața capitlului bisericii din Székesfehérvár divizarea moșiilor realizată deja în fața capitlului din Čazma⁸⁵, în care se menționează *antiqua diuisione possessionum relictarum a Nicolao*⁸⁶ comite

⁷⁷ *HO*, VII, pp. 33–35, doc 29.

⁷⁸ DF 278277; *HO*, VII, pp. 36–37, doc 32.

⁷⁹ *CD*, IV/2, pp. 156–158.

⁸⁰ Tkalčić, 1873, pp. 103–105, doc XCII; *ÁÚO*, XI, pp. 406–409, doc 285.

⁸¹ DL 97856; *HO*, VIII, pp. 62–63, doc 48.

⁸² *HO*, VII, pp. 51–52, doc 46.

⁸³ *HO*, VII, p. 75, doc 57.

⁸⁴ Tkalčić, 1873, p. 130, doc CXVII.

⁸⁵ Csázma (l.m.), *Capitulum chasmensis ecclesie* (l.l.).

⁸⁶ Nicolae, fiul lui Macarie și fratele lui Toma, apare pentru ultima oară în documente în anul 1231. Moare fără descendenți. Petru, fiul lui Petru, nepotul lui Egidiu și Nicolae, fiul lui Andrei, fiul lui Nicolae, sunt verișori de gradul al doilea, Egidiu și Nicolae fiind frați. Din păcate, nu știm cu exactitate gradul lor de rudenie cu Macarie (*vide* Karácsonyi, II, p. 378^a).

*filio Makarie bani, munuzlo, et predium de cheressnev etc.*⁸⁷.

Un caz clasic de substituție *vice-ban / ban*⁸⁸. Interesant este că vreme de mai bine de 80 de ani (patru generații!) nu se amintește în documente de acest titlu de (*vice*-)*banus* al lui Macarie⁸⁹. De obicei, substituția era mai rapidă.

1278: se prezintă în fața capitolului bisericii din Győr *Comes Jacobus filius Comitis Hedrici*, în numele său și al feciorilor săi, Laurențiu și Egidiu, iar băieții săi Henric și Ștefan apar personal, și declară că moșia numită *Bukkud*, pe care comitele Iacob o cumpărase cu 18 mărci, care proveneau din pătrimea de fată a *domine Nabuth karissime consortis sue filie Thome Bani de Monuslou*, o lasă numitei doamne să dispună de ea după cum va voi⁹⁰.

.12. în fața capitolului bisericii din Pécs se prezintă petiția justă a magistrului *Egidij*,

1294: *filij Magistri Gregorij de genere Thome Bani* în care este menționat și *venerabili patre domino Petro Episcopo Transilvano fratre suo*⁹¹.

9.01. regele Andrei al III-lea aprobă și certifică faptul că *venerabilis pater Petrus*

1295: *Dei gratia episcopus Transilwanus et magister Egydius filius magistri Gregorii de genere Thome bani* au dat pământurile ori posesiunile lor *Gay*, *Vdroha* și *Dornoch*, aparținătoare de moșia *Nouak*, rudelor lor de sânge⁹², feciorilor comitelui Ștefan, *de genere* Beu, Mihail, prepozit transilvan și magistrului Petru, comitele secuilor⁹³.

Linia lui Toma se stinge prin *defectum seminis ante* 11.03.1313, când, la Trnava, se deschide testamentul *nobilis et magnifici viri* magistrul Egidiu⁹⁴, fiul magistrului Grigore de *Monozlo*⁹⁵. Moșia sa ereditară numită *Naglok* (Nădlac), de lângă *Morosium* (Mureș), este lăsată bisericii St. Adalbertus din Esztergom.

Până în anul 1334, în **66,(6)%** dintre documentele *post* 1219⁹⁶, în care apare Toma ori descendenții săi, se face menționarea titlului (*onorific*) de *banus* purtat de către acesta în anul 1219.

^a reconstituirea lui Wertner M. este fundamental diferită (Wertner, II, p. 198).

⁸⁷ *HO*, VII, pp. 120–122, doc 90.

⁸⁸ Forțiu, 2017, pp. 1169–1173.

⁸⁹ comitele Macarie a avut un fecior numit Nicolae, dar Toma nu.

⁹⁰ DL 61155; *HO*, VI, pp. 233–234, doc 165.

⁹¹ *ÁÚO*, XII, pp. 557–559, doc 452.

⁹² *secundo gradu collateralis* (*ÁÚO*, XII, pp. 557–559, doc 452).

⁹³ Szentpétery, Borsa, II/4, p. 143, (*RA*) 4004.

⁹⁴ care a avut doar 4 fete, iar fratele său Grigore a murit fără urmași.

⁹⁵ *MES*, II, pp. 677–678, doc 759, 760.

⁹⁶ Între 1220 și 1334 există un total de 24^a de documente legate de Toma și descendenții săi direcți, iar în 16 dintre ele acesta apare acompaniat de titlu *onorific* de ban.

^a privilegiile regale din anii 1230 și 1231 le-am considerat două documente distincte, dar nu am mai luat în considerare faptul că actul din 1230 conține 4 referiri la titlul de *banus* în contexte diferite, care implică înregistrări distincte. Altfel, procentul urcă la 71,43%, dar pentru a decela cu siguranță din câte acte este constituită dania lui Andrei al II-lea aceasta ar trebui tradusă în întregime.

ANEXA II. A ocupat Toma, fiul lui Macarie, *de genere Monoszló*, oficiul de *banatus* în anul 1219? DA!

Fondatorii și primii editori ai *Buletinului de arheologie și istorie dalmată*¹ din Split, Mihovil GLAVIČIĆ și Josip ALAČEVIĆ, publică în luna februarie a anului 1882² conținutul unui document regal inedit³, datat 1209⁴, găsit de către Johannes LUCIUS⁵ în arhiva comiților de Posedarje⁶. Se face menționarea că textul ar proveni *Ex originali bulla*⁷.

Aflat *ad partes maritimas*, regele Andrei al II-lea confirmă în favoarea nobililor de Hrovia, *Albus Slavogost Comes de Corbavia* și *Dragoslavus*, privilegiul conferit, *sub bulla aurea*, de către tatăl său, regele Bela al III-lea, referitor la pământurile (*terrarum*) numite *Possedaria*, *Sverdlac*, *Sevellala*, *Brisniza*, *Jamma*, *Loqua*, *Budaha*, *Mircha*, *Zachlim*, *Nouo* și *Bletchyane*. De asemenea, el întărește perpetuu printr-un privilegiu aceste posesiuni în favoarea celor doi și a moștenitorilor și succesorilor lor și specifică hotarele moșiei⁸. Martorii daniei regale sunt clericii *Joanne Strigoniensi Archiepiscopo*, *Ugrino Colocense Archielecto*, *Desiderio Canadense*, *Ruperto Vesprimense* și laicii *Nicolao filio Borch Palatino de ...*⁹ **Thoma bano** (sb.m.) *Ne[uka].... Voyvoda*, *Micha Biroriensi Comite Dapiferorum .. Moy[s]*. *Comite de Ferreo Castro*. Documentul este întocmit de către *supradicti Ugrini Calocensi Archielecti et Archicancellarii*, fiind datat *Regni nostri Anno ... VIII* (fals!¹⁰).

În anul 1889, Ivan KUKULJEVIĆ Sakcinski publică o regestă a documentului cu menționarea doar a unora dintre martorii laici: *Thomas banus* și *Nicolaus filius*, (sic!) *Borch palatinus* și menține datarea 1209¹¹. Aceasta este republicată într-un volum postum în 1896¹².

În 1899, Vjekoslav KLAIĆ îl menționează pe *Thomas* drept ban (1209?) în lista banilor croați din perioada arpadiană pe care încearcă să o compileze¹³. Că a existat un

¹ *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*.

² Lucius, 1882, pp. 23–24.

³ din câte știu nevalorificat în vreun fel de către Johannes LUCIUS.

⁴ *Anno incarnationis 1209* este o forma ciudată; la începutul sec. XIII, nu se folosesc cifre arabe, iar datarea este *Anno MCCIX / anno ab Incarnatione Domini MCCIX / anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo nono*. Putem explica situația printr-o copiere/reproducere neglijentă.

⁵ Johannes LUCIUS (l.l.), Ivan LUČIĆ (l.cr.), Giovanni LUCIO (l.it.) [* .09.1604, Trogir; † 11.01.1679, Roma]; avocat, istoric (considerat părintele istoriografiei croate), cartograf.

⁶ *Possedaria* (l.l.); azi, Posedarje, Zadarska Županija, HR.

⁷ *Ex originali bulla pendente penes Dominos Comites de Possedaria* (Lucius, 1882, p. 24).

⁸ Lucius, 1882, pp. 23–24.

⁹ text lipsă.

¹⁰ Al optulea an de domnie implică 7/29.05.1212–6/28.05.1213. Dacă cifra lipsă este *X* (deci, *Anno XVIII*) atunci pare că este vorba de 1221–'22, iar dacă a fost *XX* (deci, *Anno XXVIII*) rezultă 1231–'32 (pentru explicații, *vide infra* și **Anexa III**).

¹¹ Kukuljević, 1889, p. 251, *Regesta LXXX*.

¹² Kukuljević, 1896, p. 27.

¹³ Klaić, 1899, p. 240, [nr.] 16.

ban Toma în prima jumătate a sec. XIII este confirmată pentru el și de menționarea unei *insula, que pratum Thome bani appellatur*¹⁴, găsită într-o diploma a regelui Bela al IV-lea din anul 1255, precum și de consemnarea lui *Gregorii, filii quondam Thome bani*¹⁵ (1266). Totuși, el nu este sigur că Toma ar fi fost ban în anul 1209, dar lasă întrebarea neclarificată.

În anul 1905, Tadjia SMİČIKLAS republică, într-o nouă editare, documentul¹⁶ după "originalul"¹⁷ existent în codexul pe pergament *Privilegi della famiglia de conti di Possidaria* și încearcă să îndreapte greșelile de datare și cele din lista martorilor, pentru a realiza el însuși altele: *Anno dominice incarnationis millesimo ducentesimo (decimo) nono* (i.e. 1219 -n.m.), ... *Nicolao filio Borch Palatino [comite] de Sup(ru)no, Toma⁶ Bano, Neuca voywoda, Micha [comite] Bocconen(si)⁷, Demetrio dalphyserorums⁸ magistro comite de Cetero⁹ castro*.

[note:] ⁶ *Jula*. ⁷ *Biharensi*. ⁸ *dapipherorum*. ⁹ *Ferreo*.

Verificarea fiecărui laic¹⁸ din lista martorilor ne arată că Nicolae, fiul lui Barc, *de genere Szak*, a fost palatin între <2.06.1219–<1.07.1222 și comite de Sopron (1219–'24), Neuka voievod (1219–'21), Mika comite de Bihor (1212–'16, 1219–'21), Dimitrie, fiul lui Luca, *de genere Csák* (ramura *de Ugod*), magistrul stolnic între 1217–'30 și comite de Vas (1219–'22). Doar Toma pare că nu este ban al Slavoniei, unde demnitatea pare că este ocupată în întreg(?) anul 1219¹⁹ de către Gyula "Magnus", *de genere Kán*²⁰. Probabil de aceea și T. Smičiklas menționează în nota 6 că este vorba de banul *Jula*²¹ și nu de *Toma*²².

Nicolae ocupă oficiul palatinal *înainte* de 2–9 iunie 1219²³. Nu știm *cât de înainte*, deoarece antecesorul său este atestat documentar pentru ultima oară în anul

¹⁴ Tkalčić, 1873, pp. 103–105, doc XCII.

¹⁵ Tkalčić, 1873, p. 130, doc CXVII.

¹⁶ Tot el face precizarea că actul^a se mai găsește în același codex într-un document al regelui Carol Robert de Anjou din 13.06 (fals! 8.10.).1322. Atrage atenția că acesta este datat (greșit! - n.m.) [*Regni nostri anno*] *decimo et septimo*^b (DZ, III, p. 177, nota 10).

^a DZ, IX, pp. 82–83, doc 69 (fără a mai relua actul din 1219); AKO, VI, p. 294, doc 801 (cu menționarea falsității actului din 1219 după SZENTPÉTERY Imre -*vide infra*); regestă minimală în DIR, XIV, C. Tr, II, p. 56, doc 128.

^b care implică 1221–'22.

¹⁷ În fapt, este vorba de copii realizate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și certificate de către notarul venețian Tadija de Fedricis (DZ, III, p. 177).

¹⁸ și în cazul sacerdoților totul este în ordine.

¹⁹ fără a ști perioada!

²⁰ Zsoldos, 2011, p. 43.

²¹ i.e. Gyula "Magnus" *de genere Kán*.

²² Varianta că în document ar fi, în fapt, *Jula* nu se poate susține deoarece Smičiklas ar fi trebuit să facă corecția în corpul actului și nu printr-o notă. În fapt, el spune destul de clar că în act l-a găsit pe *Toma*, dar că el crede că ar fi trebuit să fie *Jula*.

²³ *Basilius*, abatele mănăstirii din *Curru*^a, acuză de furt niște oameni, care sunt osândiți de *Nicolao comite Palatino* să poarte fierul roșu la Oradea în săptămâna *Domine in tua misericordia* (i.e. 2–9.06.1219) (RV, pp. 233–234, Nr. 217 (4); DIR, C. Tr, I, p. 216, [nr.] 217).

^a azi, Nagykovács, HU.

1217. Cancelarul regal Ugrin, fiul lui Baș, *de genere* Csák, este ales arhiepiscop de Kalocsa în anul 1219²⁴, dar este sfințit doar în jurul datei de 5 iunie, la Roma, de către papa Honorius Tertius. Pentru că în document el apare drept *Vgrino Colocense archielecto* și *Vgrini Calocensis archielecti et aule regie cancellarii*, actul trebuie să fi fost realizat *ante* 5 iunie (și probabil chiar înainte de 25 aprilie⁶²). Datat și *Regni nostri anno XIII*²⁵ (i.e. *XVI*²⁶), izvodul pare că a fost înfăptuit *ante* 1.05.1219. În eschatocol nu găsesc vreun amănunt temporal care să arunce vreo umbră de îndoială asupra autenticității sale.

În anul 1923, SZENTPÉTERY Imre declară documentul din 1219 a fi **un fals**²⁷: *Deși o parte dintre erori pot fi atribuite copiei, formulare neobișnuită, în special a încheierii, și reambluțiunea în acord cu cea din actul banului maritim Ștefan de la 8.05.1249 (DZ, IV, pp. 391–392, doc 345) indică diploma drept fals. Este adevărat că, în conformitate cu diploma banului Ștefan*²⁸, *în 1249 granițele „in registro nobis descriptas attulerunt”, deci demarcarea lor putea fi luată din diploma lui Andrei al II-lea, însă neregulile structurale în sine compromit suficient diploma. În orice caz, a fost folosită o diplomă autentică la realizarea ei*²⁹. În acest caz, Szentpétery nu are dreptate³⁰. Hotărnicirea din cele două acte (1219/1249) este diferită. În primul rând, reperele sunt distincte și grafiate altfel, iar unele chiar lipsesc din celălalt document.

²⁴ **4.03.1219:** din palatul Lateran (Roma), papa Honorius Tertius răspunde în scris capitlurilor din Kalocsa și Bács, a căror trimiși – A., prepozitul de la Sf. Laurențiu și B., arhidiaconul de Bodrog – se prezentaseră deja în fața sa cu scrisoarea prin care se solicita numirea alesului^a Ugrin, cancelar regal, drept arhiepiscop de Kalocsa și solicită ca aceștia să se prezinte, din nou, personal, în fața sa la Roma, dar de data aceasta împreună cu alesul lor, dacă doresc să câștige confirmarea acestuia drept arhiepiscop (Theiner, I, pp. 19–20, doc XXXI).

^a Karácsonyi J. a calculat că alegerea lui Ugrin a avut loc pe data de 19 ianuarie (Karácsonyi, 1899, p. 16/430).

²⁵ Nu cunosc vreun document genuin care să facă referire la *anul al paisprezecelea de domnie* al lui Andrei al II-lea.

²⁶ corectat prin nota sa 10, cu mențiunea că în documentul regal din anul 1322 apare »*decimo et septimo*« (DZ, III, p. 177, nota 10).

²⁷ în general, neacceptat astfel în istoriografia croată (de exemplu, *vide* Antoljak, 1980, p. 185; Magaš, Brtan, 2015, p. 73; contrar *vide* Čošković, 2002).

În istoriografia maghiară spusa lui SZENTPÉTERY Imre este sacrosantă (de exemplu, în acest caz, *vide* B. Halász, 2019, p. 49).

²⁸ DZ, IV, pp. 391–392, doc 345. Și acest document provine din același codex pe pergament *Privilegii della famiglia de conti de Possidaria* aflat în arhiva grofului Begna la Posedarje, HR.

²⁹ H a m i s Bár a hibák egy része a másolatnak tulajdonítható, a szokottól eltérő fogalmazata, főleg záradéka, és a határleírásnak István tengeremléki bán 1249. máj. 8.-i oklevelével való egyezése (Smičiklas, IV. 391.) hamisítványnak mutatják az oklevelet. Igaz, hogy István bán oklevele szerint 1249-ben „in registro nobis descriptas attulerunt” a határokat, tehát a leírást II. András okleveléből vehették, azonban a szerkezeti szabálytalanságok magukban is eléggé kompromittálják az oklevelet. De mindenesetre egy hiteles oklevelet használtak fel készítésénél. (Szentpétery, I/1, p. 118, (RA) 356).

³⁰ în listele documentelor false compilate de către KARÁCSONYI János acest act nu figurează (Karácsonyi, 1902, pp. 12–13; *Idem*, 1908, pp. 26–27).

Apoi, exprimarea nu este asemănătoare. Singurul lucru comun este direcția în care a fost realizată reambulațiunea, dar motivul acesteia l-a explicat chiar Szentpétery:

1219 (Lucius)	1219 (Smičiklas)	1249
Vado Malline	uadu Maslina	quoddam portus Masslina
vadum qui vocatur Oppola	uadum qui uocatur Oppaca	—
—	—	portum Sdrilaz
—	—	petram que uocatur Oblascina
lacus Tnoince	lacum Jernouice	locum Ternouizza ad fenile Blatce uocatum
Ograyeniza lacu	Ogrageniza/Ograienizza ³¹ lacu	lacum Ograienizza montis Strasische uocati
duas cruce lapideas ad fluvium qui vocatur Buchchina	duas cruces lapideas ad flumen quod uocatur Bahchizza	ad flumen Baschizza ad duas cruces in petra pro meta sculptas
dicto flumine [Buchchina]	—	fluminis Baschizza
via seu chala magna Nonam	ad uiam publicam Nonam	—
—	—	ad magnam stratam de Nona tendente
—	—	ad fontem ...[text lipsă]... appelatum
—	—	ad fontem Miraz Studenaz appelatum
puteum Mircha ad partem occidentalem in longum quantum de arcu posset homo projicere	puteum Mirazcha ad partem occidentalem in longum quantum de arcu posset homo proycere	fontem Miraz stando quantum longius homo poterit de arco uersus plagam meridionalem saggittare
—	—	terra Possedaria
metam Kasug	metam Casich/Rachich	metas cum nobilibus Catichi uocatis
metam Redine in † lapideam	metam Regiane in cruce lapideam	supra villam Regiane uocatam, ibi est crux in lapide pro meta excisa
—	—	collis Volchya
—	—	collem Strichaz dictum ... tenet ... cum nobilibus Magorouichy

³¹ T. Smičiklas nu menționează de unde sunt aceste variante oferite în note (din documentul lui Carol Robert de Anjou? Probabil că nu ...).

metan Rodsane	metam Rodzane	—
metam Cernich	metam Cerince/Corinche	—
—	—	ad cruces quinque uiarum in uulgo petiputi nuncupatarum
villa Horugonichia	vallem Horuguizam/Gorogouuzam	ad ualliculam, que in uulgo dicitur Draga Horuguenizza
—	—	ad quomdam foueam Badan nominatam
—	—	ad uallibulam Vsprina Draga nominatam
in mare † lapideam	ad orientem in mare in crucem lapideam	ad locum ubi est in mare signum crucis super quamdam petram pro meta excise

Cât despre *neregulile structurale* de care amintește Szentpétery, fără a le și nominaliza, să analizăm protocolul final al actului din 1219 comparativ cu cel al unei alte danii regale din același an, publicată tot de Tadjá SMÍČIKLAS în 1905³²:

Datum per manus Vgrini aule regie
cancellarii et Colocensis archielecti,
anno dominice incarnationis millesimo
ducentesimo XVIII,
venerabili Johanne Strigoniensi
archiepiscopo existente, Wilmo
Vltrasiluano, Desiderio Cenadiensi,
Roberto Wesprimiensi, Thoma Agriensi,
Bartholomeo Quinqueecclesiensi,
Stephano Zagrabiensi, Cosma Geuriensi
episcopis ecclesias dei feliciter
gubernantibus; Nicolao palatino et
Supruniensi comite, Neuka woiuoda
existentibus, Mica Bykorien(sis), Demetrio
Ferrei castri, Smaragdo Posonien(sis),
Batiz Mussun(iensis) comitatus comitibus
tenentibus, regni nostri **anno** sexto
decimo³³.

Anno dominice incarnationis millesimo
ducentesimo (decimo) nono,
venerabili Joanne Strigoniensi
archiepiscopo existente, Vgrino
Colocense archielecto, Desiderio
Chanadiensi, Ruperte Besprimensi
ecclesias feliciter gubernantibus,
Nicolao filio Borch Palatino [comite] de
Sup(ru)no, **Toma Bano**, Neuca
voywoda, Micha [comite] Bocconen(sis),
Demetrio dalphyserorums (sic!)³⁴
magistro comite de Cetero castro.

Datum per manus Vgrini Colocensis
archielecti et aule regie cancellarii,
regni nostri **anno** XIII³⁵.

³² este vorba chiar de documentul anterior din corpusul croat^a, care este acceptat drept genuin de către Szentpétery I.^b

^a *DZ*, III, pp. 175–176, doc 150.

^b Szentpétery, I/1, p. 117, (*RA*) 353.

³³ *DL* 95; *DZ*, III, pp. 175–176, doc 150.

³⁴ *Dapiferorum* în prima editare (Lucius, 1882, p. 24).

³⁵ *DZ*, III, p. 177 (Tadjá SMÍČIKLAS corectează în nota 10 la *XVI* și menționează că documentul regelui Carol Robert de Anjou din 1322 menționează »*decimo et septimo*«). SZENTPÉTERY

În dania către nobilii de *Coruatia/Hrouatie* cancelarul apare după lista martorilor și lipsește menționarea *et ceteris comitatus comitibus tenentibus*³⁶ la sfârșitul acesteia, dar semnarea nu se "cere" în acest caz, deoarece nu sunt consemnați martori care îndeplinesc doar oficiul de *comitatus*, iar acesta este doar complementar unei demnități mai importante (palatin, stolnic). Tare puțin în condițiile în care dacă diploma a fost falsificată după un original, după cum afirmă Szentpétery, eschatocolul ar fi trebuit să fie nealterat³⁷. Elementele acestuia – mai ales lista martorilor – sunt genuine (chiar dacă Szentpétery are dreptate și conținutul diplomei este fals!).

Datarea suplimentară a documentului din protocolul final provoacă cele mai multe probleme³⁸, pentru că anii de domniei (*regni autem nostri anno ...*) ai lui Andrei al II-lea sunt un subiect spinos³⁹:

<i>Regni nostri Anno</i>	<i>regni nostri anno XIII</i> ²⁵	<i>decimo et septimo</i> (în docu-
<i>...VIII</i> ⁴⁰ (Lucius)	(corectat <i>XVI</i> de către T. Smičiklas ⁴¹ => 1219–'20)	mentul lui Carol Robert de
		Anjou din 1322) => 1220–'21

Tadja SMİČIKLAS menționează că regele Andrei al II-lea își număra anii de domnie diferit; în perioada **1205–'18**⁴², cu începere de la 7/29.05.1205⁴³, iar în perioada **1218–'35** de la o dată între 19.01.–1.05.1204⁴⁴. Dar nu întotdeauna! De exemplu⁴⁵, în anul

Imre nu acceptă corecția lui Smičiklas atunci când indică *decimo quarto* (Szentpétery, I/1, p. 118, (RA) 356).

³⁶ exact aceeași lipsă apare și într-o diplomă din anul 1221^a, care este acceptată drept originală de către Szentpétery I.⁵

^a *DZ*, pp. 199–201, doc 175.

^b Szentpétery, I/1, pp. 120–121, (RA) 365.

³⁷ De obicei se falsifică conținutul, iar elementele adiacente greșite, cele mai multe aflate în eschatocol, ne indică falsul.

³⁸ SZENTPÉTERY Imre **nu** invocă acest lucru în momentul în care declară diploma a fi un fals (*vide supra*).

³⁹ În anul 1899, KARÁCSONYI János se exprima mai plastic; *Știu că prin atingerea [problemei] numărării anilor de domnie ai lui Andrei al II-lea am atins o tufă foarte spinoasă*^a. Încă din 1876, KNAUZ Nándor menționa că, în rândul autorilor, în privința anilor de domnie ai lui Andrei al II-lea domnește cea mai mare confuzie și incertitudine^b.

^a *Tudom, hogy II. András uralkodó éveinek számítását érintvén, nagyon tökéletes bokorhoz nyúltam* (Karácsonyi, 1899, p. 3/418).

^b *II. Endre, ... felemlíti uralk. éveit; de ezek számítása körül iróinknál a legnagyobb zavar és bizonytalanság uralkodik* (Knauz, 1876, p. 518).

⁴⁰ *vide nota 10*.

⁴¹ *DZ*, III, p. 177, nota 10.

⁴² Pentru cele două acte regale din anul 1218, care par emise după întoarcerea regelui în Ungaria, PAULER Gyula afirmă că anii de domnie ai lui Andrei al II-lea – *anno Regni tercio decimo* – sunt calculați de la moartea minorului Ladislau al III-lea [† 7.05.1205, Wien] (*kiskoru László [III] halálától számítva az uralkodás éveit* -Pauler, 1899, p. 499, nota 65).

⁴³ după moartea regelui copil Ladislau al III-lea [† 7.05.1205, Wien], Andrei este încoronat la data de 29.05.1205 la Székesfehérvár.

⁴⁴ *DZ*, III, p. 176, nota 1. Chiar dacă T. Smičiklas nu menționează, perioada este preluată din studiul lui KARÁCSONYI János (Karácsonyi, 1899, p. 17/431).

1221, documente regale sunt date *regni nostri anno decimo sexto*⁴⁶, *anno regni nostri decimo septimo*⁴⁷, *regni nostri anno XVIII*⁴⁸ / *decimo octavo*⁴⁹ și *Regni nostri anno decimo nono*⁵⁰. Bula de Aur⁵¹ din anul 1222 este datată *Regni nostri anno XVII*⁵² / *decimo septimo*⁵³, în timp ce alte documente din acest an apar cu *decimo nono*⁵⁴, ori *decimo octavo*⁵⁵. Astfel că acest element devine irelevant pentru analiza autenticității actului regal din anul 1219. În acest context ar trebui să ne aducem aminte de aprecierile clasicilor KNAUZ Nádor⁵⁶ și PAULER Gyula⁵⁷ referitor la anii de domnie ai regelui Andrei al II-lea. În apărarea cancelariei regale să specificăm, totuși, că fenomenul apare doar după întoarcerea regelui din Cruciada a V-a (*post* 1218⁵⁸). Într-un studiu referitor la geneza și soarta Bulei de Aur (1222), publicat în anul 1899, KARÁCSONYI János a arătat că, din anul 1218, în marea majoritate a cazurilor⁵⁹, *Andrei al II-lea a început să-și numere anii de domnie din jurul zilei de 15 martie 1204*⁶⁰. Data este obținută artificial prin divizarea perioadei dintre 19 ianuarie⁶¹ și 1 mai⁶² 1204⁶³. Dacă BARABÁS

⁴⁵ *vide* și Karácsonyi, 1899, p. 9/423.

⁴⁶ CD, III/1, pp. 329–330.

⁴⁷ CD, III/1, pp. 316–320.

⁴⁸ CD, III/1, pp. 320–322.

⁴⁹ Szentpétery, I/1, pp. 120–121, (RA) 365.

⁵⁰ CD, III/1, pp. 325–329.

⁵¹ dar nu este singurul document în această situație (*vide* Szentpétery, I/1, p. 126, (RA) 380).

⁵² CD, III/1, p. 374.

⁵³ Szentpétery, I/1, pp. 125–126, (RA) 379.

⁵⁴ Szentpétery, I/1, pp. 126–127, (RA) 381; *Ibidem*, p. 127, (RA) 382; *Ibidem*, p. 127, (RA) 383.

⁵⁵ Szentpétery, I/1, p. 128, (RA) 386.

⁵⁶ *Ezen 1218–1222. években Endre már vegyesen^a számít; ... / Őntre anii 1218–1222, Andrei al II-lea deja [își] numără felurit anii de domnie* (Knauz, 1876, p. 518).

^a *vegyes* (l.m.) = *mixt, amestecat, divers, felurit* (l.r.).

⁵⁷ ... *sem II. Endre kanczelláriájának számítása – általában véve – nem olyan pontos, ... / ... nici calculul cancelariei lui Andrei al II-lea – în general – nu este atât de precis ...* (Pauler, 1899, p. 499, nota 65).

⁵⁸ PAULER Gyula se referă la cele două documente din anul 1218, care par a fi fost emise în Ungaria.

⁵⁹ Karácsonyi numărase doar 6 documente – din anii 1219 (sic!^a), '21, '24 și 1234 –, care infirmă regula (Karácsonyi, 1899, p. 17/431) (*vide* aici și nota 78).

^a **1219:** regele Andrei al II-lea confirmă lui Heruynust, fiul comitelui Rudguer, moșia Szebeléb^b. Actul specifică *Regni nostri anno quinto decimo* (i.e. 15 -n.m.), care implică (19.01.–1.05.)1218–(18.01.–30.04.)1219 și mențiunea chiar poate fi corectă dacă actul a fost realizat în perioada 1–18 ianuarie 1219.

^b Knauz, I, p. 221, doc 229; Szentpétery, I/1, p. 117, (RA) 352.

⁶⁰ ... *II. András uralkodói évét 1204. márcz[ius]. k[örül]b[eli]. 15-dik napjától számítja* (Karácsonyi, 1899, p. 17/431).

⁶¹ Data este avansată de către KARÁCSONYI János pentru alegerea cancelarului regal Ugrin drept arhiepiscop de Kalocsa (Karácsonyi, 1899, pp. 16/430–17/431).

⁶² data la care cancelarul regal Ugrin, ales arhiepiscop de Kalocsa, pleacă din Ungaria la Roma pentru întâlnirea sa cu papa Honorius Tertius în vederea confirmării sale drept arhiepiscop de Kalocsa și este obținută prin calcul de către KARÁCSONYI János^a; în fapt, acesta nu a observat,

Samu acceptă această bornă temporală⁶⁴, Tadj SMIČIKLAS o ignoră și folosește perioada extinsă oferită de Karácsonyi⁶⁵, lucru pe care-l voi face și eu în acest studiu.

Mai rămâne să clarificăm **problema Toma/Jula ban** în anul 1219. Ambele editări ale documentului din 1219 sunt clare în a-l indica drept martor pe *T(h)oma Bano*, care este în *exercițiu* precum toți companionii săi din lista martorilor. Știind că în anul 1219 *Jula* apare drept ban în Slavonia într-un alt document⁶⁶, Tadj SMIČIKLAS, printr-o notă, introduce o incertitudine și afirmă că nu ar fi vorba de Toma, ci de *Jula* (i.e. Gyula "Magnus", *de genere Kán*). Opinia lui din anul 1905 a tulburat destul de multe apele istoriografiei, iar după ce SZENTPÉTERY Imre a condamnat documentul din 1219 la falsitate în anul 1923, mai nimeni⁶⁷ nu și-a mai bătut capul cu acest act și conținutul său.

Dacă analizăm lista banilor cunoscuți ai *Slavoniei*⁶⁸, observăm că există cazuri – atât înainte de 1219, cât și după acest an – în care doi bani⁶⁹ au purtat titlu în *exercițiu* în același an⁷⁰. Deci, nu există vreun impediment să-l considerăm și pe Toma drept

ori a ignorat (voit?) că scrisorile papale din 11 iunie sunt trimise din Rieti, aflat la ~80 km NNE de Roma, și nu din palatul Lateran (Roma). Dacă refacem calculul lui Karácsonyi, luând în considerare și cele ~5 zile pentru deplasarea Roma–Rieti, obținem sfințirea lui Ugrin pe ~5 iunie și plecarea acestuia din Ungaria în jurul datei de 25 aprilie (în condițiile în care nu au apărut necunoscute^b care pot "împinge" această dată chiar spre mijlocul lunii aprilie^c). La fel de bine se poate argumenta că Rieti este cu 80 de km mai "aproape" de Ungaria. Chiar dacă probabil este greșit, am păstrat reperul de 1 mai avansat de către Karácsonyi.

^a Karácsonyi, 1899, p. 16/430.

^b delegația ungară a întârziat pe drum, ori nu a fost primită imediat de către papă, care nu l-a sfințit pe Ugrin în aceeași zi (știm că a făcut-o personal), iar papa nu a scris cele două scrisori din Rieti imediat cum a ajuns acolo etc.

^c KARÁCSONYI János consideră că scrisoare papală din 4 martie a ajuns în Ungaria chiar la mijlocul lunii aprilie (Karácsonyi, 1899, p. 16/430).

⁶³ *Nu greșim cu mult dacă perioada dintre 19 ianuarie și 1 mai 1204 o tăiem în două și punem ziua [de socotire a anilor de domnie] în jur de 15 martie 1204 / Nem sokat' hibázunk, ha az 1204. jan[uár]. 19. és május 1. közt i időt mintegy kettévágva e napot körülbelül 1204. márcz[ius]. 15-re tesszük.* (Karácsonyi, 1899, p. 17/431).

⁶⁴ Barabás, 1914, p. 687.

⁶⁵ 19.01.–1.05.

⁶⁶ *Iula Bano et Comite Zomigiensi* (CD, III/1, pp. 269–272); Szentpétery, I/1, pp. 117–118, (RA) 354.

⁶⁷ excepția o reprezintă B. HALÁSZ Éva, care observă că Toma este menționat drept ban în lista martorilor dintr-o diploma falsificată (și aici îl citează pe Szentpétery I. - RA 356) din anul 1219, iar dacă se verifică componența acesteia se constată că ea se potrivește exact cu anul 1219^a.

^a ... egy II. András nevére és 1219-re hamisított privilégium méltóságsorában Tamást bánként említik. Ugyanakkor ha végignézzük a méltóságsor többi szereplőjét, azt találjuk, hogy az 1219-es évre pontosan ráillenek, ... (B. Halász, 2019, p. 49).

⁶⁸ Zsoldos, 2011, pp. 43–44; vide și **Anexa IV**.

⁶⁹ în 1212 sunt trei bani atestați documentar, iar în anul 1224 chiar patru!

⁷⁰ ocuparea unei demnități era la bunul plac al suveranului, care putea să schimbe când dorea demnitarul și mai aveau loc reconfirmări anuale ale tuturor dregătorilor.

ocupant al oficiului de *banatus* al Slavoniei în prima jumătate a anului 1219⁷¹ (poate chiar de la sfârșitul anului anterior?!). Să ne reamintim că, în anul 1230, regele Andrei al II-lea evocă cum *după ce* [la sfârșitul anului 1218⁷²] *am venit înapoi din părțile de peste mare*⁷³ *la ale noastre, unii, numeroși*⁷⁴, *primejduind regatul nostru, fiind călăuziți de sfat nebunesc, l-am găsit pe maisuzsisul Toma comitele*⁷⁵ *că stăruise neclintit în credința cea veche datorată nouă*⁷⁶. Pare că răsplata regală pentru fidelitatea sa a fost chiar numirea lui Toma într-o demnitate importantă, într-un moment delicat, în care regele avea nevoie de aliați credincioși pentru a relua rapid controlul unei țări aflate în haos⁷⁷. Toma a purtat demnitatea de *banus* mai puțin de un an, apoi un alt vechi favorit și credincios al regelui Andrei al II-lea, Gyula "Magnus", *de genere Kán*, îi urmează; o analiză mai fină este imposibilă datorită puținătății documentelor și datării lor incomplete⁷⁸ ...

În **concluzie**: un document din anul 1219, declarat pripit drept fals de către SZENTPÉTERY Imre, îl indică pe Toma, fiul lui Macarie, *de genere Monoszló* drept ocupant al oficiului de *banatus* în Slavonia. Probabil el a ocupat demnitatea încă de la sfârșitul anului anterior. Următorul ban este Gyula "Magnus", care este atestat documentar drept purtător *în exercițiu* al titlului tot în anul 1219.

⁷¹ Toți martorii daniei din anul 1219 ocupă demnitățile în acel moment; deci, nu avem vreun motiv să credem că Toma ar fi purtat titlul de *banus* doar *onorific*. Faptul că nu se menționează locația oficiului nu este o anomalie (ci norma!) în acest moment când există doar banatul Slavoniei.

⁷² Pauler, 1899, pp. 499–500, nota 65 (cu bibliografia).

⁷³ Andrei al II-lea a participat la Cruciada a V-a între .07./10.1217–7.01.1218. Drumul spre casa pe uscat l-a purtat pe la curțile a trei monarhi astfel că durat aproape întregul an.

⁷⁴ *quamplurimi potentum et nobilium Regni / numeroși potentai* (i.e. prelați? baroni? -î.m.) și *nobili ai regatului* (Knausz, I, p. 222).

⁷⁵ Faptul că în anul 1230 regele Andrei al II-lea se referă direct la *Toma comitele* și nu la *Toma banul* nu are prea mare importanță^a; titlul onorific de *banus* nu era întotdeauna menționat (vide Forțiu, 2017, p. 1193).

^a în anul 1231, în confirmarea daniei tatălui său, regele Bela îl indică direct drept *Thomas quondam Banus Macharej Comitis filius / Toma, fostul ban, fiul comitelui Macarie* (ÁÚO, XI, pp. 234–235, doc 163).

⁷⁶ ...; *quem eciam sepe dictum Th[omam]. Comitem postmodum de ultramarinis partibus ad propria remeantes quibusdam quam plurimis uesano ductis consilio Regnum nostrum hostiliter affligentibus in solita et debita inuenimus fidelitate constanter perseuerasse* (ÁÚO, XI, p. 219).

⁷⁷ la întoarcerea în Ungaria visteria regală era goală și legea inexistentă, iar locțiitorul regelui în timpul absenței acestuia, arhiepiscopul Ioan de Esztergom, fusese forțat să părăsească țara în urma unei revolte încă din decembrie 1217. Scrisoarea regală adresată papei Honorius III este elocventă pentru starea de lucruri din regat în anul 1218 (Theiner, 1859, pp. 20–21, doc XXXII).

⁷⁸ Marea majoritate a documentelor regale indică doar anul emiterii, iar datarea suplimentară prin *anul de domnie al regelui* pare că este irelevantă în anii 1219, '21, '24 și 1234. În acești ani, Karácsonyi J. menționează 6 documente^a (în fapt, 5 -vide aici nota 59^a) care nu respectă regula bornei de "15 martie"^b (adică, 16,13%), dar probabil sunt mai multe.

^a dintr-un total de 31 (numărate după Szentpétery, I/1; diplomele false au fost excluse).

^b Karácsonyi, 1899, p. 17/431.

ANEXA III. Anii de domnie ai regelui Andrei al II-lea

Regele Andrei al II-lea își numără anii de domnie diferit; în perioada **1205–'18**, de la 7.05. ori 29.05.1205, iar în perioada **1218–'35** de la 19.01.–1.05.1204.

7/29.05.	19.01.–1.05. (~15.03. ²)	19.01.–1.05. (~15.03. ²)
1205	1218	1232
an I	an XV	an XXIX
1206	1219	1233
an II	an XVI	an XXX
1207	1220	1234
an III	an XVII	an XXXI
1208	1221	1235
an IV	an XVIII	an XXXII
1209	1222	
an V	an XIX	
1210	1223	
an VI	an XX	
1211	1224	
an VII	an XXI	
1212	1225	
an VIII	an XXII	
1213	1226	
an IX	an XXIII	
1214	1227	
an X	an XXIV	
1215	1228	
an XI	an XXV	
1216	1229	
an XII	an XXVI	
1217	1230	
an XIII	an XXVII	
1218	1231	
nota ¹	an XXVIII	

¹ Nu cunosc vreun document genuin care să facă referire la *anul al paisprezecelea de domnie* al regelui Andrei al II-lea.

² *Nu greșim cu mult dacă perioada dintre 19 ianuarie și 1 mai 1204 o tăiem în două și punem ziua [de socotire a anilor de domnie] în jur de 15 martie 1204 / Nem sokat' hibázunk, ha az 1204. jan[uár]. 19. és május 1. közt időt mintegy kettévágva e napot körülbelül 1204. márcz[ius]. 15-re tesszük.* (Karácsonyi, 1899, p. 17/431).

ANEXA IV. *Banus (totius) S(c)lavonie* (fragment¹):

- 1205-'06: Mercurius³
1206-'07: Csepan, fiul lui Mika, *de genere* Ják
1208-'09: Bank
1209-'12: Bertold de Merania, fratele reginei Gertrud
1212: Mihail, *de genere* Kacsics (Kačić)
Simion⁴, *de genere* Kacsics (Kačić), fratele lui Mihail
1212-'13: Martin, fiul lui Woya (*Vaja*), *de genere* Hontpázmány
1213: Gyula "Magnus", *de genere* Kán
1214: Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz
1215: Ioan (*Johanne*)
1216: Poşa
1217: Bank
(?)1218 (sfârşitul anului): Toma, fiul lui Macarie, *de genere* Monoszló
1219: Toma, fiul lui Macarie, *de genere* Monoszló
Gyula "Magnus", *de genere* Kán
1220: regele Bela devine duce al Slavoniei
1220: Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz
1220-'22: Atyusz, fiul lui Atyusz, *de genere* Atyusz
1222: atestarea documentară a choronimului *totius Sclauonie* (întreaga Slavonie)
1222-'24: Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz
1224: regele Bela redevine duce al întregii Slavonii
26.05.1224: "Magnus" Buzad, fiul lui Buzad, *de genere* Hahót
1224: Mihail, fiul lui Ampod
24.12.1224: Martin, fiul lui Ivan, *de genere* Ják
1225: Aladar - *tocius Sclauonie banus*
Voinc - *de partibus maritimis banus*⁵
aprilie/iulie 1226: regele Coloman devine duce al întregii Slavonii
1.08.1226: Valeginus şi Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz⁶

¹ cu completarea mea din 1218-'19, 1224 şi alte mici îndreptări.

² Zsoldos, 2011, pp. 43–44.

³ căsătorit cu Margit, ruda lui Andrei al II-lea (copila regelui Geza al II-lea?).

⁴ ZSOLDOS Attila nu-l menţionează pe Simion, dar regele Andrei al II-lea îl identifică drept *Simon banus frater Michaelis bani* şi *Simonis bani* în anul 1213, când îl pedepseşte cu confiscarea tuturor averilor sale pentru conspiraţie şi participarea la uciderea reginei Gertrud în septembrie 1213^a. Nu ştim *când* a ocupat dregătoria şi nici pentru *cât timp*. Presupun că în acelaşi an cu fratele său. Nu se poate susţine că ambii ar fi purtat concomitent titlul de *banus în exerciţiu*, deoarece acest fenomen apare mult mai târziu.

^a DZ, III, p. 115, doc 94; UB, I, pp. 47–49, doc 56.

⁵ De fapt, sunt două documente unde apar cei doi sub forma *Aladar tocius Sclauonie*, *Voinc de maritimis (partibus) banis existentibus* şi ambele sunt suspecte a fi false (vide aici nota 43).

⁶ Prima danie a lui *Collomanus dei gracia Rutenorum rex ex largitate gloriosi patris nostri Andree Vngarorum regis dux Dalmacie atque Croacie ad partes, descendissemus maritimas* ... (martori) *Valeginno bano, Salamone bano* (DZ, III, pp. 258–259, doc 231). Din titulatura

1227: Salamon, fiul lui Miska, *de genere* Atyusz

1228: ?

[Gyula "Magnus", *de genere* Kán?⁷]

.09.1229–'35: Gyula "Magnus", *de genere* Kán

*
* *

ADDENDUM

În arhondologia sa, ZSOLDOS Attila menționează că în anul 1225 Aladar a fost ban al *întregii* Slavonii, iar Voinc al *părților maritime*. Referința lui bibliografică este lucrarea lui SZENTPÉTERY Imre despre lista critică a diplomelor regale arpadiene. În cazul lui Aladar, Zsoldos indică RA 573⁸, 574⁹ și 577¹⁰, cu menționarea că ultimele două acte sunt *îndoielnice* (*kétes hitelű*). Și-l invocă pe SZENTPÉTERY Imre¹¹. În cazul lui Voinc, ambele acte care-l menționează – RA 574⁷ și 577⁸ – sunt *suspecte* (al doilea chiar *foarte suspect*!) în opinia lui Szentpétery. În fapt, putem fi siguri că Voinc a purtat titlul de *banus în exercițiu* pentru că, în anul 1245, un document regal (fals!) îi amintește și pe *filio Woinch bani* (fiul lui Woinch banul):

26.04.1245: pentru serviciile din vremea în care *Tartarorum irrupcio graue dispendium regno nostro ingessit*, regele Bela al IV-lea îl acceptă pe comitele Hudina și pe patru cosanguini ai săi, Petru, Gurke, Bogdano și Potochino, drept *aulicos et seruiantes nostros* și le dăruiește¹² pământul numit *Wiscuz*¹³, *ultra Drawam*, din comitatul Somogy¹⁴. De asemenea, descrie hotarele moșiei, așa cum fuseseră ele hotărnicite de către palati-

ducelui Coloman se poate interpreta că Valeginus este ban al *întregii* Slavonii, iar Salamon al *Croacie ad partes, descendissemus maritimas* (vezi și Zsoldos, 2011, p. 44, nota 319).

⁷ CD, III/2, pp. 134–140. În documentul regal (**fals!**^a), printre martori, apare și *Iula Bano et Comite Supruniensi*. Suntem siguri că-i vorba de Gyula "Magnus", *de genere* Kán, pentru că în același an, tot printre martorii unui act regal, apare *Jula magno, Comite Suppruniensi*^b. Cum primul document este fals, orice discuție despre natura titlului de *banus* (*în exercițiu* ori *onorific*) este de prisos.

^a Szentpétery, I/1, pp. 144–145, (RA) 449.

^b CD, III/2, pp. 149–150.

⁸ Szentpétery, I/1, p. 176, (RA) 573.

⁹ Szentpétery a omis să și indice falsitatea actului printr-o *†*, astfel încât rămâne doar comentariu său de la sfârșit (Szentpétery, I/1, 2, pp. 176–177, (RA) 574: *gyanús/suspect*).

¹⁰ Szentpétery, I/2, p. 177, (RA) 577: ... *nagyon erős gyanút kelt/foarte suspect* (și cu semnul *†* pentru *Hamis/fals*).

¹¹ 1225 *Aladár* 1225. *s[ine]. d[ie].*: RA 573³¹⁶

³¹⁶ *V[esd]ő[ssze]. még 1225 s[ine]. d[ie].*: RA 575, RA 577. (*mindkettő hitelű*). – *Ez utóbbiak a tisztségnév: banus totius Sclavonie*. (Zsoldos, 2011, p. 44).

¹² Foarte ciudat pentru că beneficiarii par a deține deja acest pământ^a, după cum arată dania din 15.06.1244 în favoarea lui Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere* Túrje (*vide infra*).

^a încă din anul 1225 (DZ, III, pp. 247–248, doc 221).

¹³ Vízköz (l.m.); azi, Međurječje (Međurača), HR (Ančič, 2019, p. 89 și nota 137).

¹⁴ Pentru alte detalii interesante (mai ales despre transformarea *iobagiones castri* în *seruiantes regis*), *vide* Ančič, 2019, pp. 85–90.

nul Ladislau, care era și comite de Somogy. Printre vecini se numără și *filio Woinch bani* (fiul lui Woinch banul) și *Dyonisio bano*¹⁵ (*Dionisie banul*).

Documentul este menționat a fi fals de către SZENTPÉTERY Imre pe baza observațiilor făcute de către KARÁCSONYI János în anul 1905¹⁶. Acesta afirmase că *lista martorilor înalt fețelor bisericești și a notabilităților sunt incompatibile cu realitatea. În datare nu se poate căuta greșeală pentru că anul obișnuit și cel de domnie se potrivesc*¹⁷, dar nu și-a dovedit spusele. O analiză ne arată că a avut dreptate:

26.04.1245:	Ocupantul demnității	Următorul ocupant
magistri Benedicti, reuerendi archiepiscopo Colocensis et aule nostre cancellarii	Benedek, kalocsai érsek 1241–'54 ¹⁸ Benedek kancellár 1240– '61 ¹⁹	
Venerabili Stephano archiepiscopi Strigoniensi	[Bánca nb. Orbász fia] István, esztergomi érsek 1242–'52 ²⁰	
Bartholomeo Quinqueecclesiensi	[Gros (Brancioni)] Bertalan, pécsi püspök 1219–'50 ²¹	
Cleto Agriensi	[Bél nb.] Kilit, egri püspök 1224–12.12.1245	
Blasio Chenadiensi	[Lád nb.] Bulcsú/Balázs, csanádi püspök 1229–'54 ²²	
Stephano Zagradiensi	István, zágrábi püspök 1215–'47 ²³	
Benedicto Jauriensi	Osl nb. Osl fia Benedek, győri püspök 1243– 15.06.1244 ²⁴	(<15.10. ²⁵)–31.10.1244 - vacant 7.09.(1245): Artolf
Heymone Wachiensi episcopis sede Wesprimiensi vacante	Heimo, váci püspök 1244– '54 ²⁶ 21.04.–31.10.1244 -vacant ²⁷	12.12.1245 - Zlaudus

¹⁵ *DZ*, IV, pp. 275–276, doc 240.

¹⁶ Szentpétery, I/2, pp. 240–241, (RA) 805. Spre deosebire de SZEBERÉNYI Gábor^a, istoricul Mladen ANČIĆ nici nu-și pune problema că documentul din 26.04.1245 ar fi un fals^b.

^a Szeberényi, 2017, p. 325, nota 45.

^b Ančić, 2019, p. 89.

¹⁷ *A főpapok és országászlósok névsora a valódival összeegyeztethetetlen. Az évszámban pedig nem lehet hibát keresni, mert a rendes és uralkodói évszám összevág* (Karácsonyi, 1902, pp. 16–17, *Sorszám* (i.e. nr.) 95).

¹⁸ Zsoldos, 2011, p. 84.

¹⁹ Zsoldos, 2011, p. 85.

²⁰ Zsoldos, 2011, p. 81.

²¹ Zsoldos, 2011, p. 94.

²² Zsoldos, 2011, p. 87 și nota 91 cu explicația identității dintre Bulcsú și Balázs.

²³ Zsoldos, 2011, p. 102.

²⁴ Zsoldos, 2011, p. 91.

²⁵ Document îndoielnic (Szentpétery, I/2, p. 234, (RA) 781).

²⁶ Zsoldos, 2011, p. 97.

²⁷ Zsoldos, 2011, p. 100.

Artholpho preposito in sedem Ultrasilvanam electo <i>Ladizlao palatino et comite Simiguiensi</i>	15.06.1244–7.09.1245 ²⁸ [Kán nb. Gyula fia] László, nádor & somogyi ispán 1242–31.10.1244 ²⁹	12.12.1245 - [Türje nb. Dénes fia] Dénes
Matheo magistro tawarnicorum nostrorum et comite Posoniensi <i>Dyonisio bano tocius Sclauonie</i>	[Csák nb.] Máté, tárnokmester & pozsonyi ispán 1242–12.12.1245 ³⁰ [Türje nb. Dénes fia] Dénes, szlavóniai bán 1241– 12.11.1244 ³¹ 15.06.1244: <i>banus et dux tocius Sclavonie</i>	12.12.1245 - [Kán nb. Gyula fia] László
<i>Demetrio iudice aule nostre et comite Musuniensi</i>	[Csák nb. Luka fia] Demeter, országbíró & mosoni ispán 1242– 31.10.1244 ³²	(12.06.)1245–'46 -Gutkeled nb. Dragun fia István
Rolando magistro dapiferorum nostrorum et comite Supruniensi	[Rátót nb. Domokos fia] Roland, astalnokmester & soproni ispán 1242– 12.12.1245 ³³	
Arnoldo comite Nitriensi	[Hahót nb. Arnold fia] Arnold, nyitrai ispán 15.06.– <15.10.1244 ³⁴	31.10.1244: Balduin 8.08.1245–(<13.10.)1246: István
Mauricio magistro pincernarum et comite Jauriensi	[Pok nb.] Móric fia Móric, pohárnokmester 1242– 10.01.1246 & Győri ispán 1243–31.10.1244 ³⁵	23.11.1251: Detre
<i>Stephano magistro agazonum et comite de Vrbaz</i>	[Gutkeled nb. Dragun fia] István, lovászmester & orbászi ispán 1242– 31.10.1244 ³⁶	12.12.1245: Csák
<i>Cazmerio comite Albensi</i>	???	16.11.1241: Pál 2.06.1247: Sewerit ³⁷
Balduino comite Castri Ferrei	Balduin, vasi ispán 1240– (<15.10.)1244 ³⁸	(<15.10.)1244–12.12.1245: [Héder nb. Henrik fia] Henrik

Notă: -cu **bold** cazurile incompatibile cu realitatea;
-cu *italic* cazurile în care nu avem suficiente date pentru a decide.

²⁸ Zsoldos, 2011, p. 89.

²⁹ Zsoldos, 2011, p. 19.

³⁰ Zsoldos, 2011, p. 62.

³¹ Zsoldos, 2011, p. 45.

³² Zsoldos, 2011, p. 30.

³³ Zsoldos, 2011, p. 54.

³⁴ Zsoldos, 2011, p. 175.

³⁵ Zsoldos, 2011, p. 60, 157.

³⁶ Zsoldos, 2011, p. 56.

³⁷ Zsoldos, 2011, p. 152.

³⁸ Zsoldos, 2011, p. 223.

Interesantă este o menționare din document; printre vecinii pământului *Wiscuz* deținut de către comitele Hudina se număra și proprietatea lui Dionisie banul: ... *et ibi incipit metas tenere cum Dyonisio bano. Deinde uero uertitur ad orientem per eandem aquam Churnuc, de qua tendit usque ad aquam Musina, ...*³⁹. Acesta apare și drept martor în eschatocolul documentului: *Dyonisio bano tocius Sclauonie*, astfel încât suntem siguri că este vorba de Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere Tūrje*, care ocupă demnitatea de *banatus* a *întregii* Slavonii cel puțin între 23.09.1241–12.11.1244, iar din 10.06.1242 este atestat și drept duce al *întregii* Slavonii. Cu aproape un an înainte, 15.06.1244, Dionisie fusese dăruit de către regele Bela al IV-lea cu moșiile *Vrbo[u]na*⁴⁰ *in Symigiensi et Horost in Crisiensi comitatibus existentes*, care fuseseră ale lui *Descynus*, decedat fără urmași, precum și cea numită *Chercoa burda in comitatu Crisiensi*, care fusese a lui *Petk Plešuvul*. În momentul în care *Petkonem*, fiul lui *Wlchk*, *de genere Kama(r)cha*, hotărânicește moșia *Vrbo[u]na* el menționează că aceasta se învecinează și cu cea a comitelui Hudina⁴¹. Ambele acte – din 15.06.1244 și 26.04.1245 – menționează *aquam Churnuc/Chernech* (i.e. *Crni Potok*)⁴² drept "graniță" între moșiile *Vrbo[u]na* și *Wiscuz*. Deci, dania în favoare lui Dionisie (15.06.1244) certifică o realitate surprinsă în actul pentru Hudina comitele (26.04.1245), astfel încât și menționarea fiului lui Voinc banul – aici titlul este *onorific* – devine credibilă, iar pe cale de consecință și demnitatea de *banatus* a acestuia este certă. Chiar dacă actul din 26.04.1245 este un fals, din punct de vedere al autorității politice/administrative, el reflectă o situație reală din teren⁴³. Informația de aici – *filio Woinch bani* – îl certifică pe Voinc și îl recertifică pe Aladar. Astfel putem fi siguri că Aladar și Voinc au ocupat demnitatea de *banatus* al *totius Sclauonie* în anul 1225.

³⁹ DZ, IV, p. 275.

⁴⁰ Orbona (l.m.); întregire după SZEBERÉNYI Gábor (Szeberényi, 2017, p. 329) și Mladen ANČIĆ (Ančić, 2019, p. 89, nota 137). Pentru localizare, *vide* Szeberényi, 2017, p. 329 (cu corecție în nota 74) și harta de la p. 334.

⁴¹ ... *et tenet metas cum Hudina comite et per aquam Chernech cadit in fluvium Chesma, per quern descendendo exit in rivum Rogozna, per quern tendit superius versus aquilonem et dimittit rivum vergens ad orientem ad dumum avellani ...* (DZ, IV, p. 275).

⁴² Dickenmann, 1939, pp. 79–82.

⁴³ În anul 1225, regele Bela îi transformă pe *Chakani, filii Mergen, Turdozlai, Tybe, Jaxe, Moli-bog, Petri, Hudine et aliorum iuxta eiusdem generacionis lineam descendencium* din *iobagiones castr*i ai cetății Križevci în *seruientes regis*. Sau cum menționează actul *ab obligatoria servitute castr*i *Crisiensis eximentes, cum terra quam iure hereditario possidebant* (sb.m.), *liberati inferioris officii uinculo, gaudeant de honesta societate seruientum (!) regis et concessae libertatis nobilitas in totam successionis eius posteritatem transfundatur*^a. Actul a ridicat dubii printre istorici pentru că este aproape identic cu cel acordat celor din cetatea Zagreb^b (ambele acte îi menționează în lista martorilor pe *Aladar tocius Sclauonie, Voinc de partibus maritimis banis existentibus / Aladar tocius Sclauonie, Voinc de maritimis (partibus) banis existentibus*).

^a DZ, III, pp. 247–248, doc 221; Szentpétery, I/1, 2, pp. 176–177, (RA) 574 -gyanús/suspect.

^b DZ, III, pp. 248–249, doc 222; Szentpétery, I/2, pp. 177–178, (RA) 577 -nagyon erős gyanút kelt/foarte suspect (și cu semnul † pentru Hamis/fals).

BIBLIOGRAFIE

- AKO* *Anjou–kori oklevéltár / Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia*, Fundavit Julius KRISTÓ, I.–XL., Budapest–Szeged, 1990–2014, ISBN 963 481 852 8 Ö.
- Ančić, 2019 Mladen ANČIĆ, *Gradu kmeti ili iobagiones castri kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva ~ Gradu kmeti or iobagiones castri as an element of the social structure of croatian kingdom*, În: *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Vol. 6, No. 1, 2019., pp. 35–131.
- Antoljak, 1980 Stjepan ANTOLJAK, *Pacta ili Concordia od 1102. godine*, Institut za Hrvatsku Povijest Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Centar za Povijesne Znanosti, Odjel za Hrvatsku Povijest, Monografije, 9., Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980, 252 pg.
- ÁÚO* WENZEL Gusztáv, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus • Árpád-kori Új Okmánytár*, I–XII kötet, Monumenta Hungariae Historica • Magyar Történelmi Emlékek, Pest-Budapest, 1860–1874.
- B. Halász, 2019 B[átoriné]. HALÁSZ Éva, *A fantombánok nyomában – avagy kik voltak a bánok?*, În: *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, Tomus CXLIV (2019), pp. [43]–50.
- B. Szabó, 2016 János B. SZABÓ, *The Mongol Invasion of 1241 [and Pest in Hungary]*, În: BENDA Judit, KISS Virág, Grażyna LICHONCZAK-NUREK, MAGYAR Károly, Maxim MORDOVIN (eds), *On Common Path: Budapest and Kraków in the Middle Ages*: exhibition catalogue, common exhibition of the Budapest History Museum and the Historical Museum of the City of Kraków, Budapest, March 18 - July 24, 2016, Budapest History Museum, Budapest, 336 pg., ISBN 6155341265, 9786155341267; pp. 81–83.
- Barabás, 1914 BARABÁS Samu, *Két hamis Frangepán-oklevél*, În: *Századok*, XLVIII. Évfolyam (1914), 9–10. szám, pp. [674]–696.
- Bánlaky BÁNLAKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, I–XXII, Athenaeum, Budapest, 1928–'42, on-line <https://mek.oszk.hu/09400/09477/html/index.html> (sunt forțat să citez varianta digitalizată pentru că nu am acces la volumele fizice).
- Blazovich et alii, 1996 BLAZOVICH László, BÉRES Mária, HÉVVÍZI Sándor, JANKÓVICH B. Dénes, KOVÁCH Géza, ORMANDY János, SZATMÁRI Imre, TÍMÁR Péter, VÁLYI Katalin [et alii], *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*, Dél-Alföldi Évszázadok, 9., Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1996, 356 + [8] pg., ISSN 0237-4587, ISBN 963 72 37 25 9.
- Borovszky, 1900 BOROVSKY Samu, *A Nagylaki uradalom története*, Székfoglaló értekezés (Olvastatott a M[agyar]. Tud[ományos]. Akadémia II. osztályának 1900. április 9-én tartott ülésén), Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900, 50 pg., În: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, Tizennyolczadik Kötet, X (szám), A II. Osztály Rendeletéből, Budapest, 1900, pp. 3/517–50/564.
- CD* FEJÉR György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis • Magyarország Egyházi és Világi Okmánytára*, I–XI tomos/kötet, Buda, 1829–1844.

- CGH DERCSÉNYI Dezső (ed), Alick WEST (tr) [*et alii*], *The Hungarian Illuminated Chronicle / Chronica de gestis Hungarorum* (Facsimile and English translation), Budapest, Corvina Press, 1969 (first edition), 200 pg. + 148 folio / Facsimile copy (National Széchényi Library, Clmae 404). Este traducerea în limba engleză a *Cronicii pictate de la Viena* (1358-'70) cunoscută și drept *Chronicon Pictum Vindobonense*, *Chronicon (Hungariae) Pictum*, *Chronica Picta*, *Chronica Hungarorum*, *Chronica de Gestis Hungarorum*, *Chronicon pictum - Marci de Kalt - Chronica de gestis Hungarorum* (l.l.) / *Képes Krónika*, *Bécsi Képes Krónika* (l.m.) / *Illuminated Chronicle*, *Vienna Illuminated Chronicle* (l.e.) / etc.
- Cherestesiu, Dr. Victor CHERESTESIU, VALENTINY Antal [*et alii*], *Dicționar român-maghiar și maghiar-român / Román-Magyar és Magyar-Román Szótár*, Ediția a II-a / II. Kiadás, Cluj-Kolozsvár, 1929, Partea I, *Român-Maghiar*, 1134 pg; (Partea) II. *Magyar-Román rész.*, 1. kötet (vol.): A–K, 1070 lap; 2. kötet (vol): L–Z, 1071–2027 lap + IV.
- Valentiny, 1929
- Claverie, 2013 Pierre-Vincent CLAVERIE, *Honorius III et l'Orient (1216-1227): Étude et publication de sources inédites des Archives vaticanes (ASV)*, BRILL, Leiden-Boston, 2013, 516 pg., ISBN 978-90-04-245617, 978-90-04-24561-7.
- Ćošković, 2002 Pejo ĆOŠKOVIĆ, *Gusići (Gušići; ...)*, În: *Hrvatski biografski leksikon*, 2002, on-line <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8263> (16.03.2019).
- DF Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapest, HU, *Diplomatikai fényképgyűjtemény*.
- Dickenmann, Ernst DICKENMANN, *Studien zur Hydronymie des Save systems*, În: *Archivum Europae Centro-Orientalis*, Tome V, Fasc. 1-4. (1939.), pp. [1]–112.
- 1939
- DIR, C. Tr, I *Documente privind istoria României*, Veacul: XI, XII și XIII, C. Transilvania, Vol. I (1075–1250), Comitetul de redacție Ion IONAȘCU, L[etiția]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Ed. Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1951, LVI + 430 pg.
- DIR, XIII, C. Tr, *Documente privind istoria României*, Veacul: XIII, C. Transilvania, Vol. II (1251–1300), Comitetul de redacție Ion IONAȘCU, L[etiția]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1952, C + 523 + [2] pg.
- II
- DIR, XIV, C. Tr, *Documente privind istoria României*, Veacul XIV, C. Transilvania, Vol. II (1321–1330), Comitetul de redacție Ion IONAȘCU, L[etiția]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Ed. Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1953, LXXX + 419 + [2] pg.
- II
- DL Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapest, HU, *Diplomatikai leveltár*.
- DZ T[adija]. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Volumen / Svezak II–XIII, Zagreb, 1904–1915.

- Engel, 2003b ENGEL Pál, *Középkori magyar genealógia*, În: *Ibidem, Magyar középkori adattár*, Arcanum DVD Könyvtár, IV, Családtörténet, heraldika, honismeret, 2003 (*editio princeps* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, Arcanum CD-ROM, 1.03.2001, 25,9 MB), ISSN 1588-9815, ISBN 963 9374 72 5.
- Engel, 2006 Pál ENGEL, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 392 pg. + 7 hărți, ISBN 978-786 7-63-7, 978-973-7867-63-6.
- EO JAKÓ Zsigmond, *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia / Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 40; 26; 47, Akadémiai Kiadó, Budapest, [vol.] I. 1023–1300, 1997, 481 + [3] pg., ISBN 963-05-7484-5; [vol.] II. 1301–1339, 2004, 622 + [2] pg., ISSN 0073-4055, ISBN 963-631-157-9; [vol.] III. 1340–1359, 2008, 638 pg., ISSN 0073-4055, ISBN 978-963-631-166-7.
- Farlati, 1769 *Illyrici sacri, Tomus quartus.: Ecclesiae suffraganeae metropolis Spalaten-sis*, Auctore Daniele FARLATO presbytero Societatis Jesu., Venetiis, apud Sebastianum Coleti, MDCCLXIX (1769), XII + 528 pg.
- Ferrari, 1637 Sigismondo FERRARI, *De rebvs (H)ungaricæ Provinciæ (Sac.) Ordinis Prædicatorvm, Partibvs Qvator, et Libris Octo, Distincti Commentarij*, Viennæ, Avstriæ, Typis Matthæi FORMICÆ, in Aula Coloniensi, Anno M. DC. XXXVII (i.e.1637 -n.m.), 666 pg.
- Forțiu, 2017 Sorin FORȚIU, *Despre titlul onorific de "banus"*, În: *ArheoVest*, Nr. V: *In Honorem Doina BENEĂ*, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 25 noiembrie 2017, Vol. 1: Arheologie, Vol. 2: Metode Interdisciplinare și Istorie, Editor: Sorin FORȚIU (cu mulțumiri pentru ajutorul punctual acordat lui Andrei STAVILĂ, Cristian OPREAN, Adrian CÎNTAR și Simona REGEȘ); Coordonator: Dorel MICLE; DVD-ROM: Adrian CÎNTAR; WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2017, Vol. 1: pp. 1–580 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 581–1282, ISBN 978-963-315-358-1 (Összes/General), 978-963-315-359-8 (I. kötet/volumul 1), 978-963-315-360-4 (II. kötet/volumul 2); Vol. 2, pp. 1153–1208.
- Forțiu, 2018 Sorin FORȚIU, *Prolegomene la o listă a banilor "fără" Banat*, În: *Mori-sena*, Anul III, Nr. 1(9) / 2018, pp. 1–9.
- Forțiu, 2019 Sorin FORȚIU, *Despre bani transsilvani*, În: *ArheoVest*, Nr. VII: *In Honorem Sabin Adrian LUCA: Interdisciplinaritate în Arheologie: Timișoara, 23 noiembrie 2019*, Vol. 1: Arheologie, Vol. 2: Metode Interdisciplinare, Editor: Sorin FORȚIU, Coordonator: Dorel MICLE, DVD-ROM: Adrian CÎNTAR, WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA, JATEPress Kiadó, Szeged, 2019, Vol. 1: pp. 1–578 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 599–1014, ISBN 978-963-315-419-9 (Összes/General), 978-963-315-417-5 (1. kötet/volumul 1), 978-963-315-418-2 (2. kötet/volumul 2); Vol. 2, pp. 837–877.
- Forțiu, 2020b Sorin FORȚIU, *Un LUCA, care nu-i IULA, ban de Severin (1233)!*, În: *ArheoVest*, Nr. VIII: *In Honorem Alexandru RĂDULESCU*, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Vol. 1: Arheologie, Vol. 2: Metode Interdisciplinare și Istorie, Editor: Sorin FORȚIU, Asociația "ArheoVest" din

- Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2020, 1–416 + 417–870 pg.; Vol. 2, pp. 787–868.
- Hevenesi, 1988 HEVENESI Gábor SJ, *Régi Magyar Szentség: Avagy ötvenöt magyar szent és boldog: Valamint tiszteletreméltó képekkel idézett rövid emlékezete ...*, Az 1737-es latin kiadásból (*Ungaricae Sanctitatis Indicia*), Fordító SINKÓ Ferenc, Új Ember Szerkesztősége és Kiadóhivatala, Budapest, 1988, 260 pg., ISBN 963-02-5762-9.
- HO *Codex Diplomaticus Patrius • Hazai Okmánytár*, A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia Történelmi Bizottsága, I–VIII tomus/kötet, Győrött-Budapest, 1865–1891.
- Hóman, 1918 HÓMAN Bálint, *A Magyar nép neve a középkori latinságban.*, III. [és befejező közl[emény].], In: *Történelmi szemle*, VII. Évfolyam, 1918, 1. és 2. füzet, pp. [1]–22.
- Karácsonyi, II KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Második Kötet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1901, IV + 500 pg.
- Karácsonyi, III KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Harmadik Kötet, Első Fele, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901, 256 pg.
- Karácsonyi, 1899 KARÁCSONYI János, *Az aranybulla keletkezése és első sorsa* (Olvasztatott a M[agyar]. Tud[ományos]. Akadémia, II osztályának 1899. Nov[ember]. 13-án tartott ülésén.), *Értekezések a történeti tudományok köréből*, XVIII, 7, Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1899, 30 pg.
- Karácsonyi, 1902 KARÁCSONYI János, *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*, Magyar Tud[ományos]. Akadémia, Budapest, 1902, [XII] + 144 pg.
- Karácsonyi, 1908 KARÁCSONYI János, *Potlasok a hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzékéhez*, In: *Történelmi Tár*, Új Folyam, IX (1908-diki Évfolyam), pp. 24–49.
- Kis, Petrik, 2008 KIS Péter, PETRIK Iván, *Kiadatlan Árpád-kori oklevelek a főváros történetéhez (1192-1298)*, In: HORVÁTH J. András (ed), *Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*, Nógrád Megyei Levéltár, Budapest–Salgótarján, 2008, 526 pg., ISBN 978-963-7243-69-1.
- Klaić, 1899 V[jekoslav]. KLAJČ, *Hrvatski bani za Arpadovića (1102–1301.): 2. Bani prije i posije Belusa do god. 1225.*, In: *Vjestnik: Kr[aljevskog]. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog Arkiva.*, Godina I. (1899., Zagreb), pp. [231]–243.
- KMTL *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, Főszerkesztő: KRISTÓ Gyula, Szerkesztők: ENGEL Pál, MAKK Ferenc [et alii], Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 756 pg., 57 hárti și planuri, ISBN 963 05 67722 9.
- Knauz, 1876 KNAUZ Nándor, *Kortan. Hazai történelmünkhez alkalmazva*, A Magyar Tudományos Akadémia által, Budapest, 1876, Az Akadémia Könyvkiadó-Hivatala., XV + [1] + 589 + [3] pg.
- Korbuly, 1868 KORBULY Imre, *A báni méltóság, tekintettel a horvát-, dalmát- és tótországi, nemkülönben a szörényi, bosnyákországi, macsói, sói, ozorai, bronchi, kruchoi, bolgárországi, nándorfehérvári, zreborniki, jajczai, szabácsi és szerémi bánságok történeti s közjogi viszonyaira*, Kiadja KOR-

- BULY Ignác, Pest, 1868, [4] + 220 pg.
- Korompay, 2007 Klára KOROMPAY, *Onomastique littéraire: le roman de Tristan et la Hongrie médiévale*, În: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve / Annales Musei Miscolciensis de Herman Ottó nominati*, XLVI. (2007), ISSN 0544-4225; pp. 564–577.
- Kovács, 2015 KOVACS Mihai, „*Semper meliora prospiciuntur et utiliora attenduntur*”: *Monoszló nb. Péter erdélyi püspök társadalmi és politikai kapcsolatai*, În: *Erdélyi Múzeum*, LXXVII. Kötet, 2015., 1. Füzet, pp. 1–13.
- Kukuljević, 1889 I[van]. KUKULJEVIĆ de Saccis (Sakcinski), *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII.*, În: *Starine*, JAZU, Knjiga XXI. (1889), pp. [225]–304.
- Kukuljević, 1896 I[van] KUKULJEVIĆ de Saccis (Sakcinski), *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Saeculi XIII.* (Opus posthumum / (Preštampano iz „*Starina*“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti XXI., XXII., XXIII., XXIV., XXVI., XXVII. i XXVIII.)^a), Zagrabiae, Typis Officinae Societatis Typographicae, 1896, 462 pg.
- ^a a fost publicat inițial în revista *Starine*, JAZU, Knjiga XXI.–XXIV. (1889–’92) și XXVI.–XXVIII. (1894–’96).
- Lucius, 1882 *Nole cronologiche e documenti raccolti da Giovanni Lucio Traguriense*, În: *Bulletino di archeologia e storia Dalmata, anno V. N[r]. 2. Febrajo 1882.* [pp. 23–24].
- Magaš, Brtan, 2015 Damir MAGAŠ, Josip BRTAN, *Prostor i vrijeme knezova Posedarskih: Zemljopisna obilježja i povijesni razvoj Općine Posedarje: Posedarje, Slivnica, Vinjerac, Podgradina, Islam Latinski, Ždrilo i Grgurice*, Bibliotheca Croatica Maritima et Carsologica, knj. 2, Sveučilište u Zadru, Centar za istraživanje krša i priobalja – Posebna izdanja, knj. 3, Odjel za geografiju, Hrvatsko geografsko društvo Zadar, Sveučilište u Zadru / University of Zadar, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 2015, 364 pg., ISBN 978-953-331-059-6.
- Markó, 2006 MARKÓ László, *A magyar állam föméltóságai Szent Istvántól napjainkig: Életrajzi Lexikon*, Helikon Kiadó Kft., Budapest, 2006 (*editio princeps*, Magyar Könyvklub, 2000, 330 pg., ISBN 963-547-085-1), 484 pg., ISBN 963-208-970-7.
- MES, II Ferdinand KNAUZ, *Monumenta ecclesiae strigoniensis*, Tomus Secundus: *Ab a. 1273. Ad a. 1321.*, Nri. 1–927 (cum 6 tabulis lithographicis et 14 sigillulis ligno incisis.), Strigonii, 1882, Typis Gustavus BUZÁROVITS, [9] + XLIX + [1] + 883 + [3] + VI pg.
- MKL, II *Magyar Katolikus Lexikon*, II: *Bor-Éhe*, DIÓS István, VICZIÁN János (szerk.), Szent István Társulat, Budapest, 1996, 964 pg., ISBN 9789633608081, on-line <http://lexikon.katolikus.hu/B/Buzád.html> (2.05.2020).
- MT HÓMAN Bálint, SZEKFÜ Gyula, *Magyar Történet*, I–VIII, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928 (*editio princeps*), on-line.
- MT10 SZÉKELY György, BARTHA Antal [et alii], *Magyarország története tíz kötetben*, vol. 1/2: *Előzmények és magyar történet 1242-ig*, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 1812 pg., ISBN 963 05 0929 6 (sorozatszám), 963 05 3562 9 (1/2. kötet).

- Nadilo, 2004 Branko NADILLO, *Ostaci obrambenih građevina na području Moslavine*, In: *Građevinar*, 56 (2004), 10, pp. 649–656.
- Nagy, I–XIII NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, I–XIII, Pest, 1857–67.
- Nagy, Véghely, Nagy, 1886 NAGY Imre, VÉGHELY Dezső, NAGY Gyula, *Zala vármegye története*, Oklevéltár, Első Kötet: 1024–1363, Budapest, 1886, [2] + 640 pg.
- Nagy, Véghely, Nagy, 1890 NAGY Imre, VÉGHELY Dezső, NAGY Gyula, *Zala vármegye története*, Oklevéltár, Második Kötet: 1364–1498, Budapest, 1890, VIII + 646 pg. + o reproducere.
- Pauler, 1899 PAULER Gyula, *A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt*, Második Kötet, Második, Javitit Kiadás, Athenaeum Irod[almi]. és Nyomdai R[észvény]. Társulat, Budapest, 1899, VI + 616 pg.
- Popa-Lisseanu, 1937 *Cronica pictată dela Viena / Chronicon pictum Vindobonense*, Izvoarele istoriei românilor / Fontes historiae Daco-Romanorum, Volumul / Fasciculus XI, Text, traducere și comentarii de G[heorghe]. POPA-LISSEANU, București, Tipografia «Bucovina», I. E. Totouțiu, 1937, L + 252 pg.
- RV *Regestum varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum*, descripta effigie editionis A. 1550 illustratum, sumptibusque Capituli Varadinensis Lat[ini]. Rit[us]., Curis et laboribus Joannis KARÁCSONYI et Samuelis BOROVSZKY ... Editum / *As Időrendbe szedett Váradi Tűzesvaspróba-Lajstrom*. Az 1550-oki kiadás hű másával együtt, KARÁCSONYI János és BOROVSZKY Samu ... közre-működésével, Kiadja a Váradi Káptalan, Budapest, 1903, VI + [168] + 376 pg.
- Sólyom, 1966 SÓLYOM Károly, *Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70. Évfolyam (1966), 1–2. Füzet, pp. 54–84.
- Szentpétery, I/1 SZENTPÉTERY Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I. kötet, 1. füzet., Budapest, 1923, XIII + [3] + 176 pg.
- Szentpétery, I/2 SZENTPÉTERY Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I. kötet, 2. füzet., Budapest, 1927, pp. 177–352 + [2] pg.
- Szentpétery, I/3 SZENTPÉTERY Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I. kötet, 3. füzet., Budapest, 1930, pp. 353–576.
- Szentpétery, Borsa, II/4 SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, II. kötet, 4. füzet: 1290–1301, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 13., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 336 pg., ISBN 963 05 4199 8.
- Szeberényi, 2017 SZEBERÉNYI Gábor, *Zala és Somogy megye a Dráván túl. Megjegyzések a szlavóniai igazgatástörténet Árpád-kori rekonstrukciójának néhány kérdéséhez*, In: *Középkortörténeti tanulmányok*, 9: A IX. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2015. június 17–19.) előadásai, SZANKA Brigitta, SZOLNOKI Zoltán, JUHÁSZ Péter (eds), Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2017, 336 pg., ISBN 9789633153475; pp. 319–335.
- Szőcs, 2012 SZŐCS Tibor, *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum*

- stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok. 51., Budapest, Kódex Könyvgyártó Kft., 2012, 326 pg., HU ISSN 0073-4055, ISBN 978 963 631 219 0.
- Theiner, 1859 Augustino THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie shronologica disposita ...*, Tomus Primus: *Ab Honorio PP. III usque ad Clementem PP. VI: 1216–1352*, Romae, Typis Vaticanis, MDCCCLIX (i.e. 1859 -n.m.), XLII + [2] + 838 pg.
- Tkalčić, 1873 Joannes Bapt[ista]. / Ivan Krst[itelj]. TKALČIĆ (ed), *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis Saec. XII. & XIII. Stoljeća*, Volumen Primum / Knjiga Prva, Zagrabiae / U Zagrebu, 1873, Velocibus Typis Caroli ALBRECHT / Tiskom Karla ALBRECHTA, XXII + [2] + 280 pg.
- UB, 1857 *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, Erster Theil: *Enthaltend Urkunden und Regesten bis zum Ausgang des Arpadischen Mannsstammes (1301)*. – Aus den Sammlungen des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Bearbeitet und Herausgegeben von G[eorg]. D[aniel]. TEUTSCH und Fr[iedrich]. FIRNHABER, *Fontes rerum Austriacarum / Österreichische Geschichts-Quellen*, Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Zweite Abtheilung. *Diplomataria et Acta*, XV Band, Wien, 1857, LXXXIII + 264 + [2] pg.
- UB, I Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: *1191 bis 1342. Nummer 1 bis 582*, Herausgegeben von Ausschuss des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, In Kommission bei Franz Michaelis (Druck von W. Krafft), 1892, XXX + 620 pg. + 3 pl.
- Vándor, 1996 VÁNDOR László, *Boldog Buzád (Gondolatok középkorkutatásunkról, kulturális emlékeinkről az egyetlen és méltatlanul elfeledett középkori zalai szent kapcsán.)*, Ín: *Pannon Tükör*, 1. Évfolyam, 1. Szám (1996. január-február), pp. 48–50.
- Wertner, I–II WERTNER Mór, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig: Számos genealógiai táblával*, I. Kötet: *A–H*, II. Kötet: *I–Z*, Temesvár, Nyomatott a Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón., 1891., XIV + [2] + 328 pg.; 1892., 463 + [13] pg.
- Wertner, 1893 WERTNER Mór, *Negyedik Béla király története*. Okirati kútfők nyomán, Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár, LV. Kötet, Temesvár, Nyomatott a Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón, 1893, 252 pg.
- Wertner, 1898 WERTNER Mór, *A Buzád-Hahót nemzetség* (Két közlemény), Ín: *Turul*, Tizenhatodik Kötet, 1898-dik Évi Folyam, pp. 19–33, 59–65.
- Wertner, 1899 WERTNER Mór, *Nemzetségi Kutatások*. (Második, befejező közlemény.), Ín: *Turul*, 1899-4, pp. 157–176; *II. Monoszló*, pp. 163–170.
- Wertner, 1902 WERTNER Mór, *Megjegyzések a «[KARÁCSONYI János,] Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig» című munkára* (Második közlemény), Ín: *Turul*, XX (1902-2), pp. 66–68.
- Wertner, 1909 WERTNER Mór, *Az Árpád-kori bánok: meghatározások és helyreigazítások* (I., II., III., IV., V. és befejező közlem.), Ín: *Századok*, XLIII. Évfolyam, 1909 Évi Folyam, pp. [377]–397 (V. Füzet), [472]–494 (VI. Füzet), [555]–570 (VII. Füzet), [656]–668 (VIII. Füzet), [747]–757 (IX. Füzet).

- ZL** *Zalai életrajzi kislexikon*, KISS Gábor, MOLNÁR András, SÜTŐ Károly, GYIMESI Endre, HORVÁTH József, NÉMETH József (eds), Zala Megyei Önkormányzati Közgyűlés, Zalaegerszeg, 1994, 220 pg., ISBN 963-7182-07-1; *on-line* <http://zalai.dfmk.hu/zalaiak?p=378> (7.01.2017).
- ZO** *Zsigmondkori Oklevéltár*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forrás-kiadványok, I–XII, Budapest, 1951–2013, ISBN 963 05 7026 2 Ö.
- Zsoldos, 2011 ZSOLDOS Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak, 11, História • M[agyar] T[udományos] A[kadémia] Történettudományi Intézete, Budapest, 2011, 382 pg., ISBN 978 9627 38 3, ISSN 1217 310 X.
- Zsoldos, 2019 Attila ZSOLDOS, *The Golden Bull of Andrew II*, In: François FORONDA, Jean-Philippe GENET (eds), *Des chartes aux constitutions: Autour de l'idée constitutionnelle en Europe (XIIe-XVIIe siècle)*, Histoire ancienne et médiévale, Éditions de la Sorbonne, Paris, 2019, 464 pg., ISBN 979-1 0-351-0278-4; pp. 57–80, *on-line* <https://books.openedition.org/psorbonne/54317#bodyftn52> (3.05.2020).